

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และนำเสนอสาระสำคัญ ตามลำดับดังนี้

1. หลักการและแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 1.1 ความหมายโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 1.2 ความเป็นมาของโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 1.3 ความสำคัญของโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 1.4 รูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธ
2. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 2.1 ทฤษฎีจิตวิทยา
 - 2.2 ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม
 - 2.3 ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์
 - 2.4 ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบิร์ก
3. การจัดการเรียนรู้
 - 3.1 การจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544
 - 3.2 การจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์
 - 3.3 การจัดการเรียนรู้ในโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 3.4 การจัดการกิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ
4. แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 4.1 การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 4.2 การพัฒนามุคสิกขารและคุณลักษณะของมุคสิกขาในโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 4.3 การถือกุศลสัมพันธโรงเรียนวิถีพุทธและชุมชน
 - 4.4 ตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
5. สภาพการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 5.1 ความหมายของสภาพ
 - 5.2 องค์ประกอบของสภาพการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 5.2.1 ด้านกายภาพ
 - 5.2.2 ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต
 - 5.2.3 ด้านการเรียนการสอน
 - 5.2.4 ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์

- 5.2.5 ด้านการบริหารจัดการ
- 6. ปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 6.1 ความหมายของปัญหา
 - 6.2 ประเภทของปัญหา
 - 6.3 ปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
- 7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 7.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 7.2 งานวิจัยต่างประเทศ

หลักการและแนวคิดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

1. ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (2546, หน้า 205, 795) ได้ให้ความหมาย คำว่าวิถี แปลว่า สาย แนว ถนน ทาง มักใช้ประกอบกับคำอื่น เช่น วิถีทาง วิถีชีวิต भावวิถี และให้ความหมายของ “พุทธ” หมายถึง ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบานแล้ว

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา (2547, หน้า 4) ได้ให้คำจำกัดความของโรงเรียนวิถีพุทธว่า หมายถึงโรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ

พระพรหมคุณวราภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2547, หน้า 1) ได้อธิบายว่า โรงเรียนวิถีพุทธ เป็นโรงเรียนที่มีการจัดการศึกษารูปแบบใหม่ของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้เรียนโดยองค์รวมทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม ด้านปัญญาความคิด และด้านการดำเนินชีวิตอื่นๆ ทั้งการกิน อยู่ คู่ และฟัง ให้เป็นวิถีชีวิตที่เป็นธรรมชาติ ดำรงชีวิตที่ถูกต้อง เพื่อให้เกิดประโยชน์แท้จริงกับชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมของไทย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2547, หน้า 15) กล่าวว่าโรงเรียนวิถีพุทธ คือโรงเรียนที่จัดการศึกษาคตามหลักธรรมคำสอน ของพระพุทธเจ้าโดยดำเนินตามมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตในพระพุทธศาสนาที่แปลว่า ทางอันประเสริฐ มีองค์ประกอบ 8 ประการ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น สรุปรวมกับไตรสิกขา อันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

พระเทพโสภณ (ประยูร รัชมจิตโต) (2547 ก, หน้า 32) ได้ให้ความหมายโรงเรียนวิถีพุทธ ว่า คำว่า วิถี คือ มรรค หรือแนวทาง วิถีพุทธ หมายถึง แนวทางดำเนินชีวิตแบบชาวพุทธ (Buddhist way of life) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแบบชาวพุทธ

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้ให้ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธว่าเป็นโรงเรียนปกติที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนา มาปรับประยุกต์ใช้พัฒนาการบริหาร พัฒนาครู พัฒนานักเรียนด้วยการเรียนรู้อะกัจกรมตามหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา

สรุปได้ว่าโรงเรียนวิถีพุทธคือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไป ที่นำหลักธรรม พระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารโรงเรียนและการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของ สถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา อย่างบูรณาการผู้เรียนได้เรียนรู้ได้พัฒนา กิน อยู่ ตู ฟังให้เป็น โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสงปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิต

2. ความเป็นมาของโรงเรียนวิถีพุทธ

พระเทพโสภณ (ประยูร ฐัมมจิตโต) (2547 ข, หน้า 26-31) ได้กล่าวถึงความเป็นมา ของโรงเรียนวิถีพุทธว่าเป็นผลมาจากการพิจารณาสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการตามมติของมหาเถรสมาคมเมื่อวันที่19 กรกฎาคม 2544 โดยได้มอบหมายให้พระธรรมวรเมธี เลขานุการแม่กองธรรมสนามหลวง และพระเทพ โสภณ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นผู้แทนไปพิจารณา ในที่สุด กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2544 ในหลักสูตรนี้มีเรื่องเกี่ยวกับมาตรฐานวิชาพระพุทธศาสนาเพียงไม่กี่บรรทัด ดังต่อไปนี้

มาตรฐาน ส.1.1 เข้าใจประวัติ ความสำคัญ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือ ศาสนาที่ตนนับถือ และสามารถนำหลักธรรมของศาสนาเป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน

มาตรฐาน ส.1.2 ยึดมั่นในศีลธรรม การกระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงาม และศรัทธา ในพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ

มาตรฐาน ส.1.3 ประพฤติ ปฏิบัติตนตามหลักธรรม และศาสนาพิธีของ พระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ค่านิยมที่ดีงาม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการ พัฒนาดน บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม สิ่งแวดล้อมเพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

เพื่อช่วยให้โรงเรียนทั่วประเทศมีรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเป็น แบบเดียวกัน โดยไม่มีการบิดเบือนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา พระเทพโสภณ อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงเสนอให้กระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งคณะกรรมการ จัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้แกนกลางพระพุทธศาสนาสำหรับโรงเรียนทั่วประเทศ กระทรวงศึกษาธิการจึงมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการดังกล่าวมีพระเทพโสภณเป็นประธาน มีกรรมการ 63 รูป/คน เมื่อวันที่ 23 มกราคม 2545

คณะกรรมการชุดนี้จัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้แกนกลางพระพุทธศาสนา และจัดพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง "การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544" สำเร็จ เรียบร้อยทันเสนอในที่ประชุมเรื่อง "หลักสูตรใหม่เด็กไทยพัฒนาหัวใจปฏิรูปการศึกษา" ซึ่งมี พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีเป็นประธาน จัดที่สถาบันราชภัฏสวนดุสิต เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2544 พระเทพโสภณ ในฐานะประธานกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้ พระพุทธศาสนาเป็นผู้รายงานรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาต่อนายกรัฐมนตรีซึ่ง

ได้เปิดโอกาสให้ที่ประชุมพิจารณาเรื่องนี้นานพอสมควร ผลจากการประชุมชี้แจงครั้งนี้พอสรุปได้เป็น 3 ประการดังนี้

1. นายกรัฐมนตรี (พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร) เห็นชอบต่อรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา และชื่นชมผังมโนทัศน์ของสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาพร้อมกับเสนอแนะให้สาระการเรียนรู้อื่นทำผังมโนทัศน์เช่นเดียวกับสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

2. นายกรัฐมนตรีเห็นชอบให้สาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนามี 1 หน่วยกิต (ในระดับมัธยมศึกษา คำว่า 1 หน่วยกิต มีค่าเท่ากับ 2 ชั่วโมงต่อสัปดาห์)

3. ให้มีโรงเรียนวิถีพุทธนำร่องจังหวัดละ 2 โรงเรียน ในปี 2546

เหตุที่ทำให้มีการพูดถึงโรงเรียนวิถีพุทธก็เพราะว่านายกรัฐมนตรีได้ถามความเห็นของที่ประชุมว่ารายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร ผู้เข้าประชุมได้อภิปรายสนับสนุนรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามที่นำเสนอ นั้น ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช ผู้บังคับการราชวชิรวิทยาลัยเสนอแนะว่า การสอนวิชาพระพุทธศาสนาให้ได้ผลจะต้องนำไปบูรณาการเข้ากับชีวิตจริงเพื่ออบรมคุณธรรมจริยธรรมให้กับเด็กที่สำคัญคือต้องนิมนต์พระมาช่วยสอนในโรงเรียน เหมือนกับโรงเรียนที่จัดโดย บางศาสนาที่ไม่สอนเฉพาะเรื่องวิชา แต่เน้นเรื่องกิริยามารยาทและอบรมคุณธรรมจริยธรรมด้วย บางศาสนาที่ไม่สอนเฉพาะเรื่องวิชาการเพราะมีบาทหลวงและแม่ชีทั้งหลายมาเป็นแบบอย่างอบรมดูแลเด็กอย่างใกล้ชิด ดังนั้นจึงควรมีโรงเรียนที่สอนเน้นเรื่องคุณธรรมจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา โดยนิมนต์พระสงฆ์มาสอนในโรงเรียนเพื่อให้เป็นแบบอย่างทางศีลธรรมแก่เด็กและเยาวชนด้วยการสอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เป็น

นายกรัฐมนตรีเห็นด้วยกับข้อเสนอของศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช คนแรกที่ประชุมเรียกโรงเรียนประเภทนี้ว่า โรงเรียนสอนเน้นพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับโรงเรียนที่สอนเน้นภาษาอังกฤษ โรงเรียนเหล่านี้ก็เหมือนโรงเรียนปกติทั่วไปแต่สอนเน้นวิชาพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษเพื่อให้เด็กสามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ปฏิบัติในชีวิตจริง นายกรัฐมนตรีให้นโยบายว่าในปีการศึกษา 2546 ให้มีโรงเรียนที่สอนเน้นพระพุทธศาสนาเป็นการนำร่องจังหวัดละ 2 โรงเรียน

ดร.สิริกร มณีรินทร์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการรับนโยบายของนายกรัฐมนตรีไปดำเนินการ กระทรวงศึกษาธิการเรียกโรงเรียนที่สอนเน้นพระพุทธศาสนาว่า “โรงเรียนวิถีพุทธ” มีการระดมผู้ทรงคุณวุฒิจัดทำเอกสาร “แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ” และเปิดรับสมัครโรงเรียนนำร่องเข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ

ในเบื้องต้นมีโรงเรียนสมัครเข้าร่วมโครงการในรุ่นที่ 1 ปี 2546 จำนวน 89 โรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการจัดประชุมปฐมนิเทศโรงเรียนวิถีพุทธรุ่นที่ 1 ณ พุทธมณฑล เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2546 โดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ วัดสระเกศเป็นประธานเปิดการประชุม

พระเทพโสภณเป็นวิทยากรบรรยายนำ จากนั้นกระทรวงศึกษาธิการได้เปิดรับสมัครโรงเรียนเข้าร่วมในโครงการเรื่อยมา จนถึงวันนี้ (5 ธันวาคม 2547) มีโรงเรียนวิถียุทธทั่วประเทศกว่า 15,000 โรงเรียน

ต่อมาเมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2546 มีการประชุมเจ้าคณะภาคและรองเจ้าคณะภาค ทั้งฝ่ายธรรมยุตและมหานิกาย พร้อมผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ที่ห้องประชุมกระทรวงศึกษาธิการ มีสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นประธาน ดร.สิริกร มณีรินทร์ ได้กล่าวขอความอนุเคราะห์พระสังฆาธิการให้การสนับสนุนโรงเรียนวิถียุทธ นอกจากนี้ ที่ประชุมยังได้กำหนดแนวทางในการอบรมพระสงฆ์และคฤหัสถ์ผู้สอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียน โดยมีเจ้าคณะภาคทุกภาคเป็นเจ้าภาพหลัก มีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นผู้ประสานงาน ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามมติมหาเถรสมาคมเรื่องการจัดอบรมครูสอนพระพุทธศาสนา ซึ่งมหาเถรสมาคมได้มีมติไปก่อนหน้านี้แล้ว เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2546

ในช่วงระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน 2546 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยร่วมกับเจ้าคณะภาคทุกภาคและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยดำเนินการจัดการอบรมพระสงฆ์ที่สอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนจำนวน 4,297 รูป และคฤหัสถ์ที่สอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนอีกจำนวน 2,050 คน หลักสูตรนี้ใช้เวลาอบรม 5 วัน

โครงการโรงเรียนวิถียุทธทำให้คณะสงฆ์มีโอกาสดีมากเพราะทางฝ่ายบ้านเมืองได้เปิดโอกาสให้เข้าไปสอนและอุปถัมภ์โรงเรียนวิถียุทธ เพราะถ้าโรงเรียนวิถียุทธประสบความสำเร็จ โดยมีโรงเรียนเข้าร่วมโครงการมากขึ้นและไม่ได้ทำตามกันชั่วคราวแบบไฟไหม้ฟาง เด็กและเยาวชนไทยก็จะเข้าถึงพระพุทธศาสนาเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี เมื่อมองในมุมนี้กิจการของโรงเรียนวิถียุทธก็จะเป็นช่องทางที่สำคัญประการหนึ่งในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้เตือนคณะสงฆ์ในที่ประชุมหลายครั้งว่า โรงเรียนวิถียุทธเปิดโอกาสอย่างดียิ่งให้พระสงฆ์ได้พิสูจน์ฝีมือในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่เด็กและเยาวชน สมัยก่อนพระสงฆ์ต้องไปขอสอนเด็กและเยาวชนตามโรงเรียนต่าง ๆ แต่เมื่อถึงวันนี้ โรงเรียนมานิมนต์ ถึงวัดเพื่อให้พระสงฆ์ไปช่วยสอนโรงเรียนวิถียุทธ พระสงฆ์ต้องตื่นตัวและเตรียมพร้อมเพื่อช่วยให้โรงเรียนวิถียุทธประสบความสำเร็จ ถ้าพระสงฆ์ไม่แสดงฝีมือในครั้งนี้ก็เท่ากับถดถอยไฟชนวนสำคัญทีเดียว

ดังนั้น ในวันที่ 10 พฤษภาคม 2547 สมเด็จพระพุฒาจารย์ในฐานะประธานกรรมการมหาเถรสมาคมได้เสนอที่ประชุมมหาเถรสมาคมพิจารณาให้การสนับสนุนโรงเรียนวิถียุทธ มหาเถรสมาคมพิจารณาแล้วมีมติให้เจ้าคณะพระสังฆาธิการทุกระดับส่งเสริมและสนับสนุนโรงเรียนวิถียุทธ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม ปรารถนาว่า กระทรวงศึกษาธิการได้มีโครงการโรงเรียนวิถียุทธในระบบปกติทั่วไป แต่เน้นการนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาผู้เรียน

โดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้และพัฒนาชีวิตโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม แสวงหาปัญญาและมีเมตตาเป็นฐานการดำเนินชีวิต โรงเรียนวิถิปุทธจึงเป็นโรงเรียนที่นำวิถีวัฒนธรรมของชาวไทยส่วนใหญ่แต่เดิมมาที่เหมาะสม โดยอาศัยระบบการศึกษาตามหลักพุทธธรรม 3 ประการ คือไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา มาใช้ในการฝึกอบรมให้ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้าน สู่การพัฒนาที่สมบูรณ์ได้

หากเจ้าคณะพระสังฆาธิการให้การสนับสนุนโรงเรียนวิถิปุทธในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านวิชาการ ด้านการศึกษาสงเคราะห์ และให้ความร่วมมือจัดกิจกรรมของโรงเรียนเป็นต้น ก็จะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติบ้านเมือง ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงชีวิตโดยส่วนรวมของประชาชน

ที่ประชุมพิจารณาแล้วลงมติเห็นชอบให้เจ้าคณะพระสังฆาธิการทุกระดับส่งเสริมและสนับสนุนโรงเรียนวิถิปุทธ และให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติแจ้งเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค และรองเจ้าคณะภาคเพื่อทราบ แจ้งเจ้าคณะจังหวัดเพื่อแจ้งวัดในเขตปกครองให้การส่งเสริมและสนับสนุนโรงเรียนวิถิปุทธดังกล่าวตามความเหมาะสม

สรุปว่า โรงเรียนวิถิปุทธเกิดขึ้นจากความร่วมมือของมหาเถรสมาคม และกระทรวงศึกษาธิการ โดยได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากเจ้าคณะพระสังฆาธิการเป็นผู้รับผิดชอบโรงเรียนวิถิปุทธและร่วมกับคณะสงฆ์ในงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา งานสอนสาระพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน การปรับวิถีชีวิตตามแนววิถิปุทธให้กับเด็กและเยาวชนในเรื่องของการกินอยู่ ดู ฟัง โดยใช้หลักพุทธธรรม ไตรสิกขา สนองความต้องการของนักเรียนและชุมชน และเป็นไปตามมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐาน โรงเรียนวิถิปุทธรุ่นที่ 1 ปี 2546 จำนวน 89 โรงเรียน ปัจจุบันมีโรงเรียนในโครงการทั่วประเทศกว่า 15,000 โรงเรียน

3. ความสำคัญของโรงเรียนวิถิปุทธ

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 8-9) กล่าวถึงโรงเรียนวิถิปุทธว่าเป็นการจัดโรงเรียนในระบบปกติที่ทำการเรียนการสอนตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน แต่ได้นำเอาหลักสูตรพุทธธรรมซึ่งเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษา โดยบูรณาการหลักพุทธธรรมกับหลักสูตรสถานศึกษา เพื่อการดำเนินชีวิตของผู้เรียนและคณะครูตามหลักพุทธธรรม จนหลักพุทธธรรมเป็นวิถีชีวิตของผู้เรียนและคณะครู ทั้งยังมีการจัดสภาพแวดล้อมในการเรียนการสอน โดยยึดมั่นในศีล สมาธิและปัญญา อันเป็นระบบไตรสิกขา ผู้เรียนจะมีศีลหรือวินัยในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม มีการพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพและมีสมรรถภาพ มีจิตที่มั่นคงและมีความสงบจากกิเลสและตัณหา มีการใช้ปัญญาที่เป็นความรู้ ถูกต้องในการคิดแก้ปัญหาที่แผนงาน มีครูและผู้บริหารเป็นกัลยาณมิตร ปราบปรามดีต่อผู้เรียน

เต็มใจ ศรีนวล (2547, หน้า 14) กล่าวถึงความสำคัญของโรงเรียนวิถีพุทธว่า โรงเรียนวิถีพุทธเน้นการจัดสภาพทุกๆด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรม อย่างบูรณาการที่ส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามตามลักษณะแห่งปัญญาภูมิธรรม 4 ประการ คือ

1. สัมปยุตสังเสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้ชิดคนดี ใกล้ผู้มีครู อาจารย์ดี มีข้อมูล มีสื่อที่ดี
2. สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ดี
3. โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาเหตุผลที่ดีและถูกต้อง
4. ชัมมานุวัตรปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ถูกต้อง

เหมาะสม

พระเทพโสภณ (ประยูร ธัมมจิตโต) (2547 ก, หน้า 21) ได้แสดงปาฐกถาพิเศษถึงความสำคัญของโรงเรียนวิถีพุทธที่สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 8 ซึ่งกล่าวถึงหลักในการจัดการศึกษาไว้ว่า 1) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน และ 2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2547, หน้า 4-5) ได้กล่าวถึงการสนับสนุนให้เห็นความสำคัญของการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธของนายอดิศักดิ์ โพธารามิก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการว่าการปฏิรูปการศึกษาเริ่มต้นมาไม่น้อยกว่า 5 ปี โดยเฉพาะการปฏิรูปการเรียนรู้ ซึ่งเป็นการปรับวิธีคิด ปรับวิธีสอน เป็นการจัดการเรียนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ การเรียนรู้อย่างรอบด้าน สมดุลบูรณาการที่กลมกลืนกับวิถีชีวิต เมื่อพิจารณาดูหลักการของโรงเรียนวิถีพุทธที่ว่าการพัฒนาการกิน อยู่ ดู ฟัง ตามหลักไตรสิกขา อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา จึงสร้างความมั่นใจได้ว่าโรงเรียนวิถีพุทธเป็นการเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาที่แท้ ดังที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า การปฏิรูปการศึกษาสอดคล้องกับรากฐานของสังคมไทยอย่างไม่มีครั้งใดที่จะตรงเหมือนครั้งนี้ โดยยึดหลักไตรสิกขาเป็นหลักของโรงเรียนวิถีพุทธ

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา (2548, หน้า 12-15) ได้กล่าวถึงความสำคัญของโรงเรียนวิถีพุทธว่า วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวไทย ได้รับการกล่อมเกลารากคำสอนของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุคแรกของประวัติศาสตร์ชาติไทย จนกล่าวได้ว่า วิถีพุทธ คือ วิถีวัฒนธรรมของชาวไทยส่วนใหญ่ จนมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ทั่วโลกตระหนักและให้การยอมรับ พุทธธรรมหรือพุทธศาสนา เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตที่แท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือการกิน อยู่ ดู ฟัง จนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มุ่งมีชีวิตที่บริสุทธิ์ และในทุกๆระดับ ยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อมๆ กับช่วยให้คนรอบข้างและสังคมมีความสุขพร้อมกันไปด้วยอย่างชัดเจน พุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา 3 ประการ เรียกว่าไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ที่เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรม เพื่อพัฒนากาย ความประพฤติ จิตใจ

และปัญหาไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านและทุกวัย อีกทั้งมีความง่ายยาก ตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งของเด็ก และผู้ใหญ่ จนถึงเรื่องที่จะเอืดยศับซ้อนที่ยากจะหาองค์ความรู้อื่นใดมาเทียบได้ การศึกษาของกุลบุตรธิดา และผู้ใหญ่ทั้งหลายในอดีตอันยาวนานของไทย มีฐานจากการใช้พุทธธรรมมาอบรมสั่งสอน แต่อาจไม่มีระบบของการศึกษาระดับชั้นในปัจจุบัน แม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาระดับชั้นแก่คนส่วนใหญ่ แต่ก็มิได้นำเอาพุทธธรรมมาเป็นฐานของการศึกษา แต่นำระบบและองค์ความรู้ตามโลกนิยม โดยมีฐานจากประเทศตะวันตกมาเป็นแกนในการจัดการศึกษา ทำให้พุทธธรรมเองเริ่มห่างเหินจากชีวิตของคนไทยยุคปัจจุบันมากขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในคุณค่าของพุทธธรรม และในความเป็นสมบัติของชาติ ซึ่งได้ก่อร่างสร้างฐานของวัฒนธรรมมาแต่อดีต ด้วยคุณค่าอันอนันต์ขององค์ความรู้ในพุทธธรรมและระบบไตรสิกขาที่ชัดเจนในการให้การศึกษาพัฒนาผู้เรียนทุกวัยทางกระทรวงศึกษาธิการ จึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์กับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบัน เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 กำหนดคุณสมบัติของการเป็นคนที่ดี คนเก่ง และมีความสุขอย่างแท้จริง อันเป็นเป้าหมายแท้ของพุทธธรรมให้มีความชัดเจนขึ้น โดยผ่านการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ อันจะเป็นตัวอย่างที่จะขยายผลสู่การพัฒนาในโรงเรียนอื่นๆ ในวงกว้างต่อไป

สรุปได้ว่าโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นโรงเรียนสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวไทย ใช้แนวทางของหลักพุทธธรรมในการจัดการศึกษาของโรงเรียนทั้งด้านการบริหารจัดการ การจัดการเรียนการสอน การจัดบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรและนักเรียน การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน โรงเรียนและวัด การจัดสภาพในทุกๆด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ และพัฒนาผู้เรียนให้สามารถ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น มี วัฒนธรรมแสวงหาปัญญา เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุขด้วยการยึดมั่นในหลักธรรมในการดำเนินชีวิต

4. รูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธ

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 8-9) กล่าวถึงรูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธว่าเป็นสถานศึกษาในระบบปกติที่นำหลักพุทธธรรมหรือองค์ความรู้ที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาของสถานศึกษา โดยมีจุดเน้นที่สำคัญ คือ การนำหลักธรรมมาใช้ในระบบการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา ซึ่งอาจเป็นการเรียนการสอนในภาพรวมของหลักสูตรสถานศึกษา หรือ การจัดเป็นระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของผู้เรียนส่วนใหญ่ โดยนำไปสู่จุดเน้นของการพัฒนาให้ผู้เรียนสามารถ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น คือใช้ปัญญาและเกิดประโยชน์แท้จริงต่อชีวิต และการจัดดำเนินการของสถานศึกษาจะแสดงถึงการจัดสภาพแวดล้อมและบรรยากาศ (ปรโตโฆสะ) ที่เป็นกัลยาณมิตรเอื้อในการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน ด้วยวิถี

วัฒนธรรมแสงปัญญา ทั้งนี้การพัฒนาผู้เรียนดังกล่าวจัดผ่านระบบไตรสิกขา ที่ผู้เรียนได้ศึกษาปฏิบัติอบรม ทั้ง ศีล หรือพฤติกรรมหรือวินัยในการดำเนินชีวิตที่งดงามสำหรับคนและสังคม สมาธิ หรือด้านการพัฒนาจิตใจที่มีคุณภาพ มีสมรรถภาพ มีจิตใจที่ตั้งมั่นเข้มแข็งและสงบสุข และ ปัญญา ที่มีความรู้ที่ถูกต้องมีศักยภาพในการคิด การแก้ปัญหาที่เหมาะสม(โยนิโสมนสิการ) โดยมีครูและผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกัลยาณมิตรสำคัญ ที่รักและปรารถนาดี ที่จะพัฒนาผู้เรียนอย่างดีที่สุดด้วยความเพียรพยายาม ระบบพัฒนาผู้เรียนด้วยไตรสิกขา อาจแสดงแนวคิดดังภาพต่อไปนี้



ภาพ 2 แสดงแนวคิดการพัฒนาผู้เรียนด้วยไตรสิกขาโดย พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).
ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, 2546, หน้า 9

กระทรวงศึกษาธิการ (2548, หน้า 19-20) ได้กำหนดแนวทางให้สถานศึกษาจัดสภาพในทุก ๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ และส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาชีวิตให้สามารถกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น มีวัฒนธรรมแสวงหาปัญญา ทั้งนี้การจัดสภาพของโรงเรียนจะส่งเสริมให้เกิดลักษณะของปัญญาวัชรธรรม 4 ประการ คือ

1. สัมปยุตสังเสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ครูอาจารย์มีข้อมูล มีสื่อที่ดี
2. สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ดี
3. โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์ พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี
4. ชัมภานุชัมภมปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้ในชีวิตรได้ และดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามธรรม

ปัญญาวัชรธรรม 4 ประการนี้ จะส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน สำหรับแนวคิดเบื้องต้นของการจัดสภาพในสถานศึกษาที่เหมาะสมประกอบด้วย 5 ด้าน คือ ด้านกายภาพ ด้านกิจกรรมพื้นฐานชีวิต ด้านการเรียนการสอน ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ และด้านการบริหารจัดการ

สถานศึกษาต้องวิเคราะห์จัดจุดเน้นหรือรูปแบบรายละเอียดโรงเรียนวิถีพุทธตามความเหมาะสมกับบริบทงาน ซึ่งแต่ละสถานศึกษาจะมีจุดเน้นและรายละเอียด รูปแบบที่แตกต่างกันได้ เช่น บางสถานศึกษาจะมีจุดเน้น ประยุกต์ไตรสิกขาในระดับชั้นเรียน (การจัดกระบวนการเรียนรู้รายวิชา) บางสถานศึกษาเน้นประยุกต์ในระดับกิจกรรม วิถีชีวิตประจำวันในภาพรวม บางสถานศึกษาอาจทำทั้งระบบทุกส่วนของการจัดการศึกษา ก็เป็นไปได้ ลักษณะรูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธตามรายละเอียดข้างต้นสรุปประเด็นสำคัญเป็นแผนภาพได้ดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีจิตวิทยา

คำรงค์ศักดิ์ ชัยสนิท, และประสาน หอมพูล (2538, หน้า 5-6) ได้รวบรวมแนวคิดของนักจิตวิทยากลุ่มจิตวิเคราะห์ พยายามค้นคว้าหาทฤษฎี เพื่ออธิบายพัฒนาการด้านต่างๆ ของมนุษย์ดังนี้

1. กลุ่มโครงสร้างของจิต (structuralism)

วิลเฮล์ม แมกซ์ วุนด์ (Wilhelm Max Wundt) กลุ่มนี้ใช้วิธีการศึกษาแบบตรวจสอบจิตตนเอง (introspection) และการทดลองควบคู่กัน โดยพิจารณาความรู้สึกหรือความคิดของตนเอง เหตุที่ได้ชื่อว่ากลุ่มโครงสร้างของจิตก็เพราะว่านักจิตวิทยากลุ่มนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาจิตสำนึกของคน และมีความเห็นว่า โครงสร้างของจิตนั้นประกอบด้วยจิตธาตุ (mental element) คือ ความรู้สึก การสัมผัส และมโนภาพ ซึ่งจะก่อให้เกิด ความคิด อารมณ์ ความจำ การหาเหตุผล และอื่นๆ

2. กลุ่มหน้าที่ของจิต (functionalism)

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) และวิลเลียม เจมส์ (William James) แห่งอเมริกา ในราว ค.ศ. 1900 กลุ่มนี้มีความเห็นว่า "การศึกษาจิตวิทยานั้น ควรที่จะศึกษาจิตสำนึกในลักษณะของการใช้ประโยชน์ นั่นคือ ศึกษาจิตใจรูปของการกระทำกิจกรรมต่างๆ ในอันที่จะปรับตัวให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเรียนรู้ที่จะช่วยให้คนเราปรับตัวได้ดีขึ้น เนื่องจากกลุ่มหน้าที่ของจิต เน้นในเรื่องพฤติกรรมและการปรับปรุงตัว

3. กลุ่มพฤติกรรมนิยม (behaviorism)

จอห์น บี วัตสัน (John B. Watson) นักจิตวิทยาชาวอเมริกา ได้ประกาศแนวความคิดของเขาในปี 1913 ในหนังสือจิตวิทยาในทรรศนะของนักพฤติกรรมนิยม (psychology as the behaviorist view) เขามีความเห็นว่า นักจิตวิทยาต้องสามารถเสนอข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับการค้นคว้าทดลองให้ปรากฏแก่สายตาของผู้ที่สนใจ

4. กลุ่มจิตวิเคราะห์ (psychoanalysis)

ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) จิตแพทย์ชาวเวียนนา ประเทศออสเตรีย มีความคิดหลักมีอยู่ว่า จิต มีลักษณะเป็นพลังงาน เรียกว่า พลังจิต (psychic energy) มีหน้าที่ควบคุมการกระทำกิจกรรมต่างๆ ของร่างกายทั้งหมด พลังจิตมี 3 ลักษณะคือ จิตสำนึก (conscious mind) จิตระหว่างจิตสำนึกกับใต้สำนึก (subconscious mind) และจิตไร้สำนึก (unconscious mind)

พลังจิตนั้น ฟรอยด์ เชื่อว่าบุคลิกภาพของมนุษย์จะพัฒนาขึ้นมาจากพลังจิตที่เรียกว่า อิด (id) อีโก้ (ego) และซูเปอร์อีโก้ (superego) พลังจิตนั้นคงที่ ไม่มีทางทำลายหรือสร้างขึ้นใหม่ มนุษย์เราพัฒนาและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตัวของมนุษย์ประกอบไปด้วยการดำเนินงานของระบบโครงสร้างของจิต 3 ระบบ คือ Id Ego และ Superego

อิด (ID) เป็นความต้องการพื้นฐานของคนที่มีมาแต่กำเนิด เป็นไปโดยสัญชาตญาณแห่งการดำรงพันธุ์ (life instinct) เช่น ความต้องการอาหาร ความต้องการทางเพศ และความต้องการความรัก ความอบอุ่น ฯลฯ และสัญชาตญาณแห่งการทำลาย (death instinct) เช่น ความต้องการ

ทำลายผู้อื่น ความต้องการทำลายตัวเอง ความต้องการตามสัญชาตญาณต่างๆ ของมนุษย์เกิดขึ้น เพื่อที่จะสนองความพึงพอใจตามหลักแห่งความพอใจ (principle of pleasure) และเมื่อมีความต้องการดังกล่าว มนุษย์ก็กระทำทุกวิถีทางเพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งความต้องการเหล่านั้น

อีโก้ (ego) เป็นพลังที่ควบคุมความต้องการของ อิด (id) ให้เป็นไปตามหลักความจริง (principle of reality) สอดคล้องกับสังคมโดยทั่วไป อีโก้ (ego) จะเป็นตัวกำหนดเป้าหมายของการตอบสนองของอิด (id) อีโก้ (ego) มีลักษณะที่สอดคล้องกับสังคมทั่วไป เช่น ต้องการอาหาร (เป็นความต้องการของ อิด) ก็จะไปซื้อ หรือขอ แต่ไม่ใช่ขโมย หรือ ปล้น เป็นต้น

ซูเปอร์อีโก้ (superego) เป็นพลังที่ถูกกำหนดโดยการอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่ ครูอาจารย์ และศาสนา เกี่ยวกับความดี ความชั่ว คุณธรรม จริยธรรม ซึ่งมักจะขัดกับหลักแห่งความจริง และขัดกับความต้องการโดยสัญชาตญาณของมนุษย์ ซูเปอร์อีโก้ (superego) จึงเป็นพลังที่คอยควบคุมให้อีโก้ (ego) กำหนดเป้าหมายและลักษณะของการตอบสนองให้ เป็นไปตามวัฒนธรรมศีลธรรม และจริยธรรม และในเวลาเดียวกันก็จะควบคุม อิด(id) ให้มีความต้องการในสิ่งที่ไม่ผิดหลักวัฒนธรรม จริยธรรม และค่านิยมของสังคมด้วย

สรุปได้ว่าการศึกษาทฤษฎีจิตวิทยา และทางจริยธรรมดังกล่าวข้างต้นจะพบว่า การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่บุคคลนั้นจะต้องใช้วิธีการเรียนรู้ทางตรงและทางอ้อมด้วยการสร้างเงื่อนไขให้บุคคลประสบด้วยตนเอง หรือการให้เห็นแบบอย่างหรือการบอกกล่าว อบรมให้บุคคลเกิดความเชื่อ ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลรู้จักควบคุมพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และแสดงออก เฉพาะพฤติกรรมที่เหมาะสม

2. ทฤษฎีต้นไม้อัจริยธรรม

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2537, หน้า 121) กล่าวว่าทฤษฎีต้นไม้อัจริยธรรมเป็นทฤษฎีใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานมานี้ โดยได้เสนอว่า ถ้าเปรียบเทียบพฤติกรรมต่างๆ ของคนดี คนเก่ง เหมือนผลไม้บนต้น การจะให้ผลตกใหญ่ หวานอร่อย ลำต้น ราก จะต้องสมบูรณ์ ลักษณะทางจิตใจ 5 ประการ จึงเปรียบเสมือนลำต้นไม้อัจริยธรรมซึ่งเป็นสาเหตุของพฤติกรรม คือ

1. ทศนคติ คุณธรรม ค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนดี คนเก่ง
2. เหตุผลเชิงจริยธรรมหรือการเห็นแก่ผู้อื่น ส่วนรวมและหลักสากลมากกว่าเห็นแก่ตัว
3. ลักษณะมุ่งอนาคต สามารถคาดเหตุการณ์ไกล และสามารถควบคุมให้อดทนรอ

ได้อย่างเหมาะสม

4. ความเชื่ออำนาจในตนเองว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วจะต้องได้รับโทษ

5. แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์หรือความมุ่งมั่นบากบั่น พยายามอุปสรรคจนประสบความสำเร็จตามเป้าหมายพฤติกรรมของคนดี คนเก่ง จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลมีลักษณะพื้นฐานทางจิต ซึ่งเปรียบเสมือนรากสำคัญของต้นไม้ ที่ชอบแสวงหาอาหารมาเลี้ยงต้นไม้ได้อย่างเต็มที่เมื่อขาดแคลนลักษณะพื้นฐานทางจิต มี 3 ประการ คือ

5.1 สถิติปัญญา คือ ความเฉลียวฉลาด เหมาะสมกับอายุ เมื่อเป็นผู้ใหญ่ก็มีความสามารถทางการคิดที่เป็นนามธรรมขั้นสูงได้

5.2 ประสบการณ์ทางสังคม หมายถึง การเข้าใจมนุษย์และสังคม รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา

5.3 มีสุขภาพจิตใจดี หมายถึง การมีความวิตกกังวลน้อยหรือในปริมาณที่เหมาะสมกับเหตุการณ์

ลักษณะพื้นฐานทางจิตทั้ง 3 ประการนี้ เป็นสาเหตุสำคัญของการพัฒนาลักษณะทางจิตใจ 5 ประการที่ลำดับ และพฤติกรรมของคนดี คนเก่ง ซึ่งเป็นผลไม่บนดิน ในทฤษฎีตันไม์จริยธรรมนั้นมีลักษณะทางจิตและพฤติกรรมที่จะต้องเสริมตั้งแต่เด็ก 2 ขวบขึ้นไป ควรพัฒนาการฝึกให้กระทำพฤติกรรมที่ติงามจนติดเป็นนิสัย

3. ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์

โกวิท ประวาลพุกษ์, และคนอื่นๆ (2539, หน้า 189-129) กล่าวถึงทฤษฎีของเพียเจต์ (Piaget) ที่พูดถึงพัฒนาการทางความคิด ความเข้าใจเกี่ยวกับจริยธรรม มีไว้ดังนี้

เพียเจต์ เห็นว่าแก่นสารของจริยธรรมมี 2 ส่วน ส่วนแรก คือการเคารพกฎเกณฑ์ต่างๆ ทางสังคม และการมีความยุติธรรม สิ่งที่เพียเจต์ สนใจศึกษาในเรื่องจริยธรรม คือการพัฒนาการของแก่นสารจริยธรรมที่ว่า เด็กมีพัฒนาการจากการเคารพและยอมตามผู้มีอำนาจสู่การควบคุม กำกับตนเองได้โดยมีตัวแปร เพียเจต์ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบคลินิก (clinical interview technique) เพียเจต์เห็นว่าพัฒนาการทางจริยธรรมที่ครอบคลุมทั้งการเคารพกฎเกณฑ์ต่างๆ ทางสังคมและการมีความยุติธรรมนั้นเป็นขั้นแรก เรียกว่า จริยธรรมภายนอก (heteronomous morality) ส่วนขั้นที่สอง เรียกว่าจริยธรรมภายใน (autonomous morality) ซึ่งทั้งสองด้านแตกต่างกัน 9 ประการ คือ

ตาราง 1 ความแตกต่างระหว่างจริยธรรมภายนอก และจริยธรรมภายในตามทฤษฎีของเพียเจต์

ด้านจริยธรรมภายนอก	ด้านจริยธรรมภายใน
1. มีทรรศนะเกี่ยวกับความรับผิดชอบแบบปรนัย	1. ทรรศนะเกี่ยวกับความรับผิดชอบแบบอัตนัย
2. มีทรรศนะเกี่ยวกับความถูกผิดทรรศนะเดียว คือทรรศนะของตนเอง	2. เห็นว่าความถูกผิดมีได้หลายทรรศนะ
3. เชื่อว่ากฎเกณฑ์เป็นสิ่งตายตัวเปลี่ยนแปลงไม่ได้	3. เชื่อว่ากฎเกณฑ์เป็นสิ่งที่มนุษย์ร่วมกันสร้างขึ้น สามารถเปลี่ยนแปลงได้
4. เชื่อเรื่องกรรมตามสนอง	4. ไม่เชื่อเรื่องกรรมตามสนอง
5. เห็นว่าการกระทำที่ถูกลงโทษเป็นการกระทำที่ผิด	5. เห็นว่าการกระทำจะถูกหรือผิด ไม่เกี่ยวกับการถูกลงโทษหรือไม่
6. นิยมการลงโทษที่รุนแรงให้สาสมกับความผิด	6. นิยมการลงโทษทางสังคม

ตาราง 1 (ต่อ)

ด้านจริยธรรมภายนอก	ด้านจริยธรรมภายใน
7. นิยมการลงโทษโดยผู้มีอำนาจ	7. นิยมการลงโทษโดยส่วนตัว
8. นิยมการกระจายทรัพยากรโดยพิจารณาจาก การทำถูกหรือผิด	8. นิยมการกระจายทรัพยากรด้วยความ เท่าเทียมกัน
9. ยอมรับการตัดสินโดยผู้มีอำนาจเป็นการ ตัดสินที่ยุติธรรม	9. ยอมรับในการตัดสินที่ให้ความเท่าเทียม กันแก่ผู้เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาจริยธรรม ตามแนวทฤษฎี เพียเจต์ พบว่าจริยธรรมไม่ได้เกิดขึ้นกับเฉพาะบุคคลเท่านั้น ยังรวมไปถึงสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อมภายนอกที่กำหนดกฎเกณฑ์ให้กับสังคม ทำให้เด็กจะต้องเคารพและทำตามกฎเกณฑ์นั้นๆ ซึ่งจะมีการพัฒนาตามอายุและสติปัญญา เริ่มจากอายุน้อยจะมีการพัฒนาสติปัญญาและจริยธรรมในระดับน้อย บุคคลที่มีอายุมากขึ้น ก็จะมีการพัฒนาสติปัญญาทางจริยธรรมมากขึ้นด้วย

4. ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก

ประกาศี สีหอำไพ (2540, หน้า 30-33) ได้กล่าวถึงทฤษฎีของโคลเบอร์ก (Kohlberg's theory) ซึ่งในการพัฒนาจริยธรรมนี้เป็นที่ยอมรับ และมีผู้ศึกษาแนวทางต่อมาโคลเบอร์กได้แบ่งจริยธรรมออกเป็น 6 ชั้น 3 ระดับ ดังต่อไปนี้

ตาราง 2 ความแตกต่างระหว่างจริยธรรมภายนอก และจริยธรรมภายในตามทฤษฎีของโคลเบอร์ก

ด้านจริยธรรมภายนอก	ด้านจริยธรรมภายใน
1. ก่อนเกณฑ์ (2 – 10 ปี) คือการกระทำ (2 – 7 ปี) ตามสิ่งที่ตนต้องการเป็นใหญ่ หนีการลงโทษและแสวงหารางวัล	1. การเชื่อฟังและการลงโทษ (obedience and punishment)
2. ตามเกณฑ์ (10 – 16 ปี) คือการกระทำตามสังคม ระเบียบ ประเพณี กฎหมาย (exchange) ให้ผู้อื่นเห็นชอบ ต่อมาจึงคำนึงถึงบทบาท และหน้าที่ของตนในสังคม	2. การแสวงหารางวัล (8 – 10 ปี) (exchange)
3. เหนือเกณฑ์ (16 ปีเป็นต้นไป) คือการวิเคราะห์ ด้วยตนเองก่อนตัดสินโดยคำนึงถึงสัญญาณสิทธิของผู้อื่นในส่วนที่เป็นสากลอยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ในสังคมของตน มีจริยธรรม ในขั้นสูงสุด	3. การทำตามความเห็นชอบของผู้อื่น (conformity)

ตาราง 2 (ต่อ)

ด้านจริยธรรมภายนอก	ด้านจริยธรรมภายใน
	4. การทำตามหน้าที่ในสังคม (social system)
	5. การทำตามกฎเกณฑ์ (contract)
	6. การยึดมั่นในธรรมตามหลักสากล (universal)

ดวงเดือน พันธุมนาวิน, และเพ็ญแข ประจันปัจฉิม (2537, หน้า 10) ได้กล่าวถึงหลักจริยธรรม (moral principle) ของโคลเบิร์ต มี 6 ขั้นตอน ได้กล่าวถึงหลักดังนี้

1. การลงโทษและการเชื่อฟังที่รับรู้เฉพาะตน (punishment and obedience)
2. ความแตกต่างระหว่างบุคคลและการแลกเปลี่ยนกันเพื่อแสวงหารางวัล (individualism and exchange)
3. ความสัมพันธ์และการกระทำตามรูปแบบ (relationship and conformity) ตามที่ผู้อื่นเห็นชอบ
4. ระบบสังคมและความมีสติรับผิดชอบ (social system and conscience maintenance)
5. สิทธิและความผูกพันในสังคมที่จะทำตามคำมั่นสัญญา (rights and social contract utility)
6. การยึดมั่นในธรรมตามหลักสากล (universal principle)

พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุศย์ (2536, หน้า 42) ได้ศึกษาแนวคิดของ โคลเบิร์ต ที่เห็นว่าเป็นผู้ที่มีจริยธรรมสูง เกิดจากความสามารถในการเพ่งความสนใจที่กฎเกณฑ์และมีความสามารถในการควบคุมตนเองในด้านต่างๆ โคลเบิร์ต เชื่อว่าจริยธรรมมิใช่สร้างได้ในหนึ่งวัน การศึกษามนุษย์ทางปัญญานิยมใช้นั้นมักนิยมใช้กัน 3 วิธีการใหญ่ๆ คือ

1. การศึกษาระยะยาว (longitudinal study) ได้แก่ การศึกษาใช้ช่วงเวลาเป็นระยะยาวในการศึกษาหรือเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาการของมนุษย์
2. การศึกษาภาคตัดขวาง (cross sectional study) คือ การศึกษาเปรียบเทียบข้ามกลุ่มอายุของกลุ่มตัวอย่างจำนวนมาก การศึกษาวิธีนี้นิยมใช้กันมากและมีกระบวนการที่ง่ายกว่าการศึกษาระยะยาว
3. การศึกษาเป็นรายบุคคล (case study) คือ การศึกษาเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเด็กแต่ละคนอย่างละเอียดเป็นรายบุคคล รวบรวมประกอบการศึกษาพฤติกรรมของเด็ก

โกวิท ประวาลพุกษ์ และคนอื่นๆ (2539, หน้า 222 – 223) ได้ศึกษาแนวคิดของ โคลเบอร์ก เห็นว่าพัฒนาการทางจริยธรรมเป็นเรื่องของพัฒนาการในการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม (moral reasoning) ซึ่งเกิดขึ้นตามลำดับขั้น ทำนองเดียวกับพัฒนาการทางความคิดความเข้าใจ ตามทฤษฎีของเพียเจต์ การที่บุคคลจะมีพัฒนาการทางความคิดความเข้าใจและพัฒนาการทาง ทรรศนะทางสังคม หรือทรรศนะทางจริยธรรมสังคม โคลเบอร์กเชื่อว่ายังมีมิติตามหลักการใช้ เหตุผลเชิงจริยธรรมอีกหนึ่งมิติ คือพฤติกรรมเชิงจริยธรรมโดยระบุว่าคนจะมีพฤติกรรมเชิง จริยธรรมสูงขึ้นได้ จำเป็นจะต้องมีการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในขั้นสูง

สรุปว่า จากการศึกษาทฤษฎีทฤษฎีจิตวิทยา ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม ทฤษฎีพัฒนาการ ทางจริยธรรมของเพียเจต์ และทฤษฎีพัฒนาทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก จะมีประโยชน์ต่อ ผู้บริหารและผู้รับผิดชอบโครงการ ใช้เป็นแนวทางในการบริหารอย่างเป็นระบบ และสามารถจัด กิจกรรมที่สอดคล้องกับพัฒนาการของเด็กนักเรียนได้อย่างเหมาะสม อันจะส่งผลให้โรงเรียน สามารถดำเนินงานโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ ให้ประสบผลสำเร็จได้ ตามเจตนารมณ์ของ กระทรวงศึกษาธิการต่อไป

การจัดการเรียนรู้

1. การจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544

กระทรวงศึกษาธิการ (2544, หน้า 21-23) กล่าวถึงการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตร การศึกษา ขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ว่ามุ่งหวังปลูกฝังด้านปัญญาพัฒนาการคิดของผู้เรียน ให้มีความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ คิดอย่างมีวิจารณญาณแล้วยังมุ่งพัฒนาความสามารถทาง อารมณ์ โดยการปลูกฝังให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตน เข้าใจตนเอง เห็นอกเห็นใจผู้อื่น สามารถ แก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางอารมณ์ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

การเรียนรู้ในสาระการเรียนรู้ต่างๆ มีกระบวนการและวิธีการที่หลากหลาย ผู้สอนต้อง คำนึงถึงพัฒนาการทางตัวร่างกาย และสติปัญญา วิธีการเรียนรู้ ความสนใจ และความสามารถ ของผู้เรียนเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการจัดการเรียนรู้ในแต่ละช่วงชั้น ควรใช้รูปแบบ วิธีการที่หลากหลาย เน้นการจัดการเรียนการสอนตามสภาพจริง การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้จากธรรมชาติ การเรียนจากการปฏิบัติจริง และการเรียนรู้แบบ บูรณาการ การใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้คู่คุณธรรม ทั้งนี้ นำ กระบวนการวิทยาศาสตร์ไปสอดแทรกในการเรียนการสอนทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ เนื้อหาและ กระบวนการต่างๆ ข้ามกลุ่มสาระการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้ในลักษณะองค์รวม การบูรณาการ เป็นการกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ร่วมกัน ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญโดยการนำกระบวนการเรียนรู้ จากกลุ่มสาระเดียวกันหรือต่างกลุ่มสาระการเรียนมาบูรณาการในการจัดการเรียนการสอนซึ่งจัด ได้หลายลักษณะเช่น

1. การบูรณาการแบบผู้สอนคนเดียว ผู้สอนสามารถจัดการเรียนรู้โดยเชื่อมโยงสาระการเรียนรู้ต่างๆ กับหัวข้อเรื่องที่สอดคล้องกับชีวิตจริงหรือสาระที่กำหนดขึ้นมา เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อม น้ำเป็นต้น ผู้สอนสามารถเชื่อมโยงสาระ และกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสาระต่างๆ เช่น การอ่าน การเขียน การคิดคำนวณ การคิดวิเคราะห์ต่างๆ ทำให้ผู้เรียนได้ใช้ทักษะและกระบวนการเรียนรู้ไปแสวงหาความจริงจากหัวข้อเรื่องที่กำหนด

2. การบูรณาการแบบคู่ขนาน มีผู้สอนตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมกันจัดการเรียนการสอน โดยอาจยึดหัวข้อเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้วบูรณาการเชื่อมโยงแบบคู่ขนาน เช่น ผู้สอนคนหนึ่งสอนวิทยาศาสตร์ เรื่องเงา ผู้สอนอีกคนหนึ่งอาจสอนคณิตศาสตร์ เรื่องการวัดระยะทาง โดยการวัดเงา คิดคำนวณในเรื่องเงาในช่วงเวลาต่างๆ จัดทำกราฟของเงาในระยะต่างๆ หรืออีกคนหนึ่ง อาจให้ผู้เรียนรู้ศิลปะเรื่องเทคนิคการวาดรูปที่มีเงา

3. การบูรณาการแบบสหวิทยาการ การบูรณาการในลักษณะนี้นำเนื้อหาจากหลายกลุ่มสาระมาเชื่อมโยงเพื่อจัดการเรียนรู้ ซึ่งโดยผู้สอนมักจัดการเรียนการสอนแยกตามรายวิชาหรือกลุ่มวิชา แต่ในบางเรื่องผู้สอนจัดการเรียนการสอนร่วมกันในเรื่องเดียวกัน เช่น เรื่องวันสิ่งแวดล้อมของชาติ ผู้สอนภาษาไทยจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนรู้ภาษาคำศัพท์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ผู้สอนวิทยาศาสตร์จัดกิจกรรมค้นคว้าเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และครูผู้สอนสุศึกษาอาจจัดให้จัดทำกิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อมให้ถูกสุขลักษณะเป็นต้น

4. การบูรณาการแบบโครงการ ผู้สอนสามารถจัดการเรียนการสอนโดยบูรณาการเป็นโครงการ โดยผู้เรียนและครู ผู้สอนร่วมกันสร้างสรรค์โครงการขึ้นโดยใช้เวลาการเรียนต่อเนื่องกันได้หลายชั่วโมง ด้วยการนำเอาจำนวนชั่วโมงของวิชาต่างๆ ที่ครูผู้สอนเคยสอนแยกกันนั้น มารวมเป็นเรื่องเดียวกัน มีเป้าหมายเดียวกันในลักษณะของการสอนเป็นทีม เรียนเป็นทีม ในกรณีที่ต้องการเน้นทักษะบางเรื่องเป็นพิเศษ ครูผู้สอนสามารถแยกกันสอนได้ เช่น กิจกรรมเข้าค่ายดนตรี กิจกรรมเข้าค่ายภาษาอังกฤษ กิจกรรมเข้าค่ายศิลปะ เป็นต้น

แนวการจัดการเรียนรู้ในแต่ละช่วงชั้น ดังนี้

ช่วงชั้นที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 การจัดการเรียนรู้ต้องสนองตอบต่อความสนใจของผู้สอน โดยคำนึงถึงหลักจิตวิทยาพัฒนาการ และจิตวิทยาการเรียนรู้ ทั้งนี้ในแต่ละคาบเวลาเรียนนั้นไม่ควรใช้เวลาเกินความสนใจของผู้เรียน สถานศึกษาต้องจัดการเรียนรู้ให้ครบทุกกลุ่มสาระในลักษณะบูรณาการที่มีภาษาไทยและคณิตศาสตร์เป็นหลัก เน้นการเรียนรู้ตามสภาพจริง มีความสนุกสนาน ได้ปฏิบัติจริง เพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ ทักษะพื้นฐาน การคิดต่อสื่อสารในการคิดคำนวณ การคิดวิเคราะห์และพัฒนาลักษณะนิสัยและสุนทรียภาพ

ช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 การจัดการเรียนรู้มีลักษณะคล้ายกับช่วงชั้นที่ 1 แต่จะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เลือกเรียนในสิ่งที่ตนสนใจ มุ่งเน้นทักษะการทำงานเป็นกลุ่ม การสอนแบบบูรณาการ โครงงาน การใช้หัวเรื่องในการจัดการเรียนการสอน เพื่อมุ่งหวังให้

ผู้เรียนเกิดทักษะในการคิด การค้นคว้า แสวงหาความรู้ สร้างความรู้ด้วยตนเอง สามารถสร้างสรรค์ผลงานแล้วนำไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่น

ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 การจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้ที่มีหลักการทฤษฎีที่ยากซับซ้อน อาจจัดแยกเฉพาะและควรเน้นการจัดการเรียนรู้แบบโครงงานมากขึ้น เพื่อมุ่งให้ผู้เรียนเกิดความคิด ความเข้าใจ และรู้จักตนเองในด้านความสามารถ ความถนัด เพื่อเตรียมตัวเข้าสู่อาชีพ สถานศึกษาต้องจัดบรรยากาศการเรียนรู้ให้เหมาะสม

ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 การจัดการเรียนรู้เริ่มเน้นเข้าสู่เฉพาะทางมากขึ้นมุ่งเน้นความสามารถ ความคิดระดับสูง ความถนัด และความต้องการของผู้เรียน ทั้งในด้านอาชีพ การศึกษาเฉพาะทาง ตลอดจนการศึกษาต่อ

สำหรับการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ให้ยืดหยุ่นวิธีการจัดการเรียนรู้ได้ตามความเหมาะสมกับผู้เรียน สถานศึกษา และความต้องการท้องถิ่น

กระทรวงศึกษาธิการ (2545, หน้า 21) ได้ประกาศใช้ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ได้กล่าวถึงการจัดการเรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 มาตรา 22 กำหนดแนวทางในการจัดการศึกษาไว้ว่า การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้ และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด ฉะนั้นครูผู้สอนจะต้องเปลี่ยนแปลงบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะ ผู้ถ่ายทอดความรู้ เป็นไปผู้ช่วยเหลือ ส่งเสริม และสนับสนุนผู้เรียนในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งเรียนรู้ต่างๆ และให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นไปใช้สร้างสรรค์ความรู้ของตน

การจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน นอกจากจะมุ่งปลูกฝังด้านปัญญาพัฒนาการคิดของผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ คิดอย่างมีวิจารณ์ญาณแล้ว ยังมุ่งพัฒนาความสามารถทางอารมณ์ โดยการปลูกฝังให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตนเอง เข้าใจตนเอง เห็นใจผู้อื่น สามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางอารมณ์ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2544, หน้า16) กำหนดสาระและมาตรฐานการเรียนรู้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดคุณลักษณะของผู้เรียนเมื่อผู้เรียนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งกำหนดไว้เฉพาะส่วนที่จำเป็นสำหรับเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตให้มีคุณภาพ สำหรับสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ตามความสามารถ ความถนัด และความสนใจของผู้เรียน สถานศึกษาสามารถพัฒนาเพิ่มเติมได้

มาตรฐานการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
สาระที่ 1 ศาสนา ศิลปกรรม จริยธรรม

มาตรฐาน ส 1.1 เข้าใจประวัติ ความสำคัญ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ สามารถนำหลักธรรมของศาสนามาเป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน

มาตรฐาน ส 1.2 ยึดมั่นในศีลธรรม การกระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงาม และศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ

มาตรฐาน ส 1.3 ปฏิบัติตามหลักธรรม และศาสนพิธีของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ค่านิยมที่ดีงาม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตน บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม สิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

2. การจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์

สุมน อมรวิวัฒน์ (2542, หน้า 8-16) กล่าวถึงการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ คือ กระบวนการที่ผัสสะทั้ง 6 ของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า เกิดธาตุ (รู้สึก หมายถึง รู้คิด รู้แจ้ง) และมีการกระทำที่ตอบสนองฝึกฝนอบรมตนเองหรือโดยกัลยาณมิตรจนประจักษ์ผล เกิดคุณภาวะ (ความรู้และความดี) สมรรถภาวะ (ความสามารถ) สุขภาวะ (ความผาสุกพอเหมาะพอควร) และอิสระภาวะ (พ้นจากทุกข์และความเป็นทาส) ได้มีการแบ่งหลักของการเรียนรู้ไว้เป็น 6 หลัก ดังนี้

หลักที่หนึ่ง พระพุทธศาสนามองมนุษย์ ทั้งในฐานะที่เป็นเอกัตบุคคล และในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่น การจัดการกระบวนการเรียนรู้ตามหลักดังกล่าวจึงต้องสร้างฉันทะแก่ผู้เรียนแต่ละคน ในเวลาเดียวกันก็ต้องเน้นกิจกรรมที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนได้ทำงานเป็นกลุ่มและฝึกทักษะทางสังคมเพื่อความเป็นสมาชิกที่ดีของกลุ่มด้วย

หลักที่สอง มนุษย์เป็นเวไนยบุคคล สามารถได้รับการสั่งสอน ฝึกฝนและอบรมบ่มนิสัยได้จากหลักดังกล่าว กระบวนการพัฒนามนุษย์มุ่งเน้นที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มุ่งทำความเข้าใจในธรรมชาติ และความเจริญเติบโตของมนุษย์ทั้งทางกายและทางจิต สามารถฝึกฝนได้ทั้งโดยตนเองและโดยสิ่งแวดล้อม กระบวนการเรียนรู้จึงมีจุดเริ่มต้นที่บุคคล หลักของการพัฒนาตน ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

หลักที่สาม มนุษย์มีภาวะทางสติปัญญามาแต่กำเนิด และแม้ว่ามนุษย์จะมีความแตกต่างกันก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดปัญญานั้น หลักการนี้เน้นการฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่องยาวนาน แม้กระนั้น มนุษย์เรียนรู้ได้ไม่เท่ากัน เนื่องจากความแตกต่างระหว่างบุคคล

หลักที่สี่ หลักการเรียนรู้ของมนุษย์ว่าเกิดขึ้นในวิถีชีวิตทั้งชีวิตมีลักษณะเป็นองค์รวมของรูป กายนาม ซึ่งเป็นการเรียนรู้ไปตามความเจริญเติบโต พัฒนาการของชีวิต กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการผสมผสานทั้งกายและจิต และต้องพัฒนาทั้ง 2 ด้านไปพร้อมกัน

หลักที่ห้า การเรียนรู้ของมนุษย์มีแกนหลัก 3 แกน คือการฝึกฝนตนเองเรื่องศีล การฝึกฝนตนเองเรื่องสมาธิ การฝึกฝนตนเองเรื่องปัญญา หลักการเรียนรู้ข้างต้นมีลักษณะเป็นหลักและแนวปฏิบัติที่บูรณาการของการพัฒนามนุษย์ในพระไตรปิฎกเรียกว่า ไตรสิกขา

ไตรสิกขา คือ การฝึกหัดอบรมกาย วาจา และจิตของมนุษย์ ให้สามารถค้นพบและควบคุมตนเอง เรียนรู้และพัฒนาตนเองโดยใช้ปัญญาเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนและเกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ตามหลักการศึกษา 3 ประการคือ ศีล สมาธิ ปัญญา

หลักการเรียนรู้ตามแนวไตรสิกขาจึงมีความสมบูรณ์ที่ผู้สอนต้องรู้จักผู้เรียนเป็นรายบุคคลและถือว่าผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่ต้องได้รับการพัฒนาทั้งทางกาย วาจา จิต และปัญญา การเรียนการสอนตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาจึงมิใช่การถ่ายทอดความรู้ด้านปริยัติเท่านั้น หากแต่เน้นการฝึกหัดอบรมและการวิเคราะห์ประเมินผลการปฏิบัตินั้นด้วย (ปฏิเวธ)

หลักที่หก การพัฒนาปัญญา จุดหมายของการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ การเกิดปัญญา ซึ่งต้องพัฒนาโดยการแสวงหาความรู้ (สุตมยปัญญา) การฝึกฝนค้นคิด (จินตมยปัญญา) และการฝึกฝนตนเอง (ภาวนามยปัญญา)

โดยทั่วไปนักการศึกษาที่นำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน มักจะเรียงลำดับการเรียนรู้โดยเริ่มต้นจากการแสวงหาความรู้ด้วยการฟัง การรับเอาจากผู้อื่นก่อน แล้วจึงนำมาคิดปฏิบัติ เกิดการเรียนรู้ กระบวนการพัฒนาปัญญา อาจเกิดขึ้นตามลำดับดังกล่าวก็ได้ หรือเกิดจากการคิดค้นเอง แล้วจึงแสวงหาความรู้เพิ่มเติม นำมาตรึงตรอง ปฏิบัติจนเกิดปัญญขึ้น หรือบางครั้งผู้ที่มีสติปัญญาสูงอาจเริ่มต้นที่การทดลองปฏิบัติก่อนแล้วคิดค้นหาเหตุผลด้วยตนเอง แสวงหาความรู้เพิ่มเติม จนเกิดปัญญาก็เป็นไปได้

กระบวนการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธศาสตร์มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. กระบวนการพัฒนาปัญญามีความสมบูรณ์โดยตลอด คือ จุดหมายและระดับได้แก่โลกียปัญญาและโลกุตระปัญญามีขั้นเริ่มต้น คือ สัญญาและศรัทธา มีวิธีดำเนินการที่เน้นการทดลองฝึกปฏิบัติและพิสูจน์ความจริงของสาระความรู้ด้วยตนเอง

2. กระบวนการพัฒนาปัญญามีลักษณะบูรณาการ คือ ฉายภาพรวมของบัณฑิตและอธิบายให้เป็นความผสมกลมกลืนขององค์ประกอบปัจจัยต่าง ที่ก่อให้เกิดปัญญา เช่น ทาน-ศีล-ภาวนา ศรัทธา-โยนิโสมนสิการ การเว้นชั่ว-ทำดี-จิตบริสุทธิ์ ปริยัติ-ปฏิบัติ-ปฏิเวธ เป็นต้น

3. กระบวนการพัฒนาปัญญามีลักษณะพัฒนาการที่ก้าวเวียน มิใช่การพัฒนาแบบขึ้นบันไดตรง ๆ เพราะความเจริญงอกงามทางปัญญามีลักษณะที่สัมพันธ์สัมพันธ์กัน ตั้งแต่จุดเริ่ม จุดก้าว และจุดผ่านไป

4. กระบวนการพัฒนาปัญญามีลักษณะที่หยั่งรากลึกลงด้วยมิใช่พุ่งขึ้นอย่างเดียว ดังเช่นต้นไม้ยิ่งเติบโตสูงขึ้นเท่าใดก็ตอหยั่งรากลึกลงอย่างแข็งแรงด้วยเท่านั้น การบรรลุถึงซึ่งความรู้แจ้งคือ ญาณ จึงหมายถึง การหยั่งรู้ การศึกษาฝึกหัดอบรมตนให้เกิดปัญญา เป็นการเริ่มปฏิบัติจากพฤติกรรมภายนอก คือ กาย วาจา แล้วละเอียดประเด็นลงสู่จิตอันสุขุมเป็นลำดับ จนสามารถชำระสิ่งเศร้าหมองที่เคลือบจิตอยู่โดยรอบและลึกลงสู่สิ่งที่ตกตะกอนอยู่ภายใน

5. กระบวนการพัฒนาปัญญาตามนัยของพระพุทธศาสนา เน้นการสร้างแรงจูงใจ และสิ่งเร้า (ศรัทธา) และการฝึกฝนตนเอง แต่เมื่อเกิดสมาธิและปัญญาแล้วต้องละสิ่งเร้าที่เสีย

เหลือแต่ปัญญาและองค์ความรู้ทุกอย่างที่มนุษย์ได้เรียนรู้ต้องมีสติกำกับและมีแนวทางปฏิบัติที่ชอบธรรมคือ มรรคมืองค์แปดเสมอ

6. กระบวนการพัฒนาปัญญาตามนัยของพระพุทธศาสนา มิได้มุ่งหมายเพียงให้เกิดปัญญาเท่านั้น แต่จุดมการณ์สูงสุดคือ การใช้ปัญญาปฏิบัติให้เกิดอิสรภาพอันสมบูรณ์ คือ อิสรภาพจากสิ่งแวดล้อมภายนอกและอิสรภาพภายในจิตใจของตนเอง

อรทัย เพชรสันต (2545, หน้า 14-17) กล่าวว่าพุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตที่แท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือ การกิน อยู่ ดู ฟัง จนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มุ่งชีวิตที่บริสุทธิ์และในทุกระดับยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อม ๆ กับช่วยให้คนรอบข้างและสังคมมีความสุขพร้อมกันไปด้วยอย่างชัดเจน

พุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา 3 ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรมเพื่อพัฒนากาย ความประพฤติ จิตใจ และปัญญา ไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านและทุกวัย อีกทั้งมีความง่ายยาก ตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งของเด็กและผู้ใหญ่จนถึงเรื่องละเอียดซับซ้อนที่ยากจะหาองค์ความรู้อื่นใดมาเทียบได้

ด้วยคุณค่าอันดีขององค์ความรู้ในพุทธธรรมและระบบไตรสิกขาที่ชัดเจนในการให้การศึกษาค้นคว้าผู้เรียนทุกวัย ทางกระทรวงศึกษาธิการจึงมีแนวคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบพุทธธรรมมาประยุกต์กับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบัน เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกำหนด ที่มีคุณสมบัติของการเป็นคนดี เก่ง มีความสุขอย่างแท้จริง อันเป็นเป้าหมายของพุทธธรรมอยู่แล้ว ให้มีความชัดเจนขึ้นโดยผ่านการดำเนินงานของโรงเรียนวิถิพุทธ อันจะเป็นตัวอย่างที่ขยายผลสู่การพัฒนาในโรงเรียนอื่น ๆ ในวงกว้างต่อไป

2.1 การพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา

สุรพงษ์ ชูเดช (2542, หน้า 7) กล่าวถึงพฤติกรรมมนุษย์และการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนามนุษย์ในทางพุทธศาสนา คือ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องกรรมและเรื่องสิกขา เรื่องกรรมคือ เรื่องที่ว่าด้วยพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ เช่นพฤติกรรมคืออะไรและเกิดขึ้นได้อย่างไร ส่วนเรื่องสิกขาคือ เรื่องที่ว่าด้วยเรื่องพฤติกรรมหรือ “กรรม” และส่วนที่ว่าด้วยเรื่อง การพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์หรือ “สิกขา”

พฤติกรรมในทางพุทธศาสนานั้นแบ่งออกเป็น 3 ด้านคือ

1. พฤติกรรมทางกายหรือกายกรรม ได้แก่ การกระทำทางกายเช่น การเคลื่อนไหว ร่างกาย การใช้ร่างกายทำกิจกรรมต่างๆ

2. พฤติกรรมทางวาจาหรือวจีกรรม ได้แก่ การพูด การสื่อสาร การเขียนหนังสือต่างๆ
3. พฤติกรรมทางจิตหรือมโนกรรม ได้แก่ ความคิด ความเห็น ความเชื่อ การยึดถือทัศนคติ ค่านิยมต่างๆ

พฤติกรรมดังกล่าวนี้ มีเจตนาเป็นตัวผลักดันให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกทางด้านต่างๆ เจตนาจึงเปรียบเสมือนแรงหรือพลังที่ผลักดันให้เกิดพฤติกรรม หากมีเจตนาเข้ามาประกอบกับเจตนาทิศทางของพฤติกรรมที่มุ่งไป ก็จะมุ่งไปสู่การกระทำที่ก่อให้เกิดปัญหาหรือสร้างความทุกข์ความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น แต่ถ้ามีเจตนาเข้ามาประกอบกับเจตนาทิศทางของพฤติกรรมที่มุ่งไปก็จะมุ่งไปสู่การกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาหรือความทุกข์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น สิ่งที่มาประกอบเข้ากับเจตนาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดทิศทางของพฤติกรรมเจตนาและเจตนาเกิดจากปัญญาและอวิชชาเป็นมูลเหตุ ปัญญาและอวิชชาเป็นผลที่เกิดขึ้นจากวิธีการคิดถ้าใช้วิธีคิดโดยแยกกายหรือวิโยนิโสมนสิการในการคิด ผลของการคิดก็จะเกิดอวิชชา วิธีคิดจึงเป็นมูลเหตุสำคัญที่จะทำให้เกิดปัญหาหรืออวิชชาจะเห็นว่าวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการหรือวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เป็นวิธีการคิดที่นำไปสู่การเกิดปัญหาหรืออวิชชา เริ่มต้นจาก การรับรู้จากอายตนะทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งทำหน้าที่รับรู้ข้อมูลและรับรู้ความรู้สึก

นอกจากนั้นสุรพงษ์ ชูเดช (2542, หน้า 9) ยังได้กล่าวถึงการทำหน้าที่ที่เกื้อกูลต่อการเกิดปัญญาคตามความคิดเห็นของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ว่า คือการทำหน้าที่ในแง่การรับรู้หรือเป็นทางรับความรู้ การทำหน้าที่ในแง่นี้ มีความสำคัญมากเพราะเป็นการทำหน้าที่ที่เกื้อกูลต่อการเกิดปัญญา ถ้าบุคคลมีจิตสำนึกในการศึกษา ก็เป็นที่มั่นใจได้ว่า จะใช้อายตนะในการทำหน้าที่นี้ แต่ถ้าบุคคลยังไม่มีจิตสำนึกทางการศึกษาหรือยังอยู่ในช่วงวัยเด็ก ซึ่งกำลังเริ่มต้นการเรียนรู้ จำเป็นที่จะต้องอาศัยการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการทำหน้าที่ของอายตนะในแง่นี้ เช่น คัดสรรสื่อที่ให้ความรู้แก่เด็ก อาศัยกัลยาณมิตรเป็นผู้คอยชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม ความรู้ที่ได้รับผ่านอายตนะ ไม่ว่าจะเป็นความรู้เกี่ยวกับความจริงของสรรพสิ่งต่างๆ หรือความรู้เกี่ยวกับวิธีคิดโดยแยกกาย ถือว่าเป็นข้อมูลป้อนเข้าของระบบการคิด ดังนั้นถ้าเราจัดสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อการทำหน้าที่ของอายตนะ ในแง่ที่เป็นการรับรู้ข้อมูลหรือเป็นทางรับความรู้โดยการคัดสรรสื่อต่างๆ เพื่อให้ความรู้แก่เด็ก จัดหากัลยาณมิตรมาคอยให้คำแนะนำสั่งสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิต รวมทั้งสอนวิธีการคิดที่เหมาะสมต่อสิ่งต่างๆ ข้อมูลป้อนเข้าเหล่านี้ จะผ่านเข้าไปสู่วิธีการคิดของเด็ก เมื่อเด็กใช้วิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งเด็กเคยได้รับการแนะนำสั่งสอนจากกัลยาณมิตร ผลลัพธ์จากวิธีการคิดก็จะทำให้เกิดปัญญา เมื่อเกิดปัญญาก็จะกระตุ้นให้เกิดความอยากประเภทที่เรียกว่า จันตะ จันตะซึ่งร่วมประกอบเข้ากับเจตนาจะผลักดันให้เกิดพฤติกรรมทางกาย ทางวาจาหรือทางใจ ที่เป็นไปในทางที่ไม่ทำให้เกิดปัญหาหรือความทุกข์ทั้งแก่ตนเองและสังคม พฤติกรรมในลักษณะดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นพฤติกรรมอันพึงประสงค์

2.2 การพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์หรือศึกษา

การพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาแยกเป็นขั้นตอนในการดำเนินการ 2 ขั้นตอน ขั้นตอนที่หนึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมทางด้านความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ให้เกิดกับบุคคลก่อนที่จะเข้าสู่ขั้นพัฒนา ขั้นตอนที่สองเป็นขั้นพัฒนาหรือขั้นศึกษาเป็นขั้นที่เน้นการฝึกตามหลักไตรสิกขา คือการฝึกอบรมกาย วาจา ใจ และปัญญา เพื่อทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีคุณภาพ มีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมความพร้อมทางด้านความคิดความเชื่อที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฏฐิขั้นนี้เป็นขั้นเตรียมความพร้อมทางด้านความคิด ความเชื่อที่ถูกต้อง ซึ่งในพุทธศาสนาเรียกว่าสัมมาทิฏฐิ ให้เกิดกับบุคคลที่จะเข้าสู่ขั้นศึกษา เริ่มจากการเตรียมความพร้อมทางด้านความคิด ความเชื่อที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฏฐิ เมื่อบุคคลมีความคิดความเชื่อที่ถูกต้องจึงเข้าสู่ขั้นไตรสิกขา คือการฝึกอบรมกาย วาจา ใจและปัญญา ให้หลุดรอดปลอดภัยพ้นจากความทุกข์หรือปัญหา การเตรียมความพร้อมทางด้านความคิดความเชื่อที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฏฐิ เป็นเรื่องที่สำคัญมาก ถ้าผู้ที่จะเข้ารับการพัฒนา มีความคิดความเชื่อไม่ถูกต้อง เช่น ไม่เชื่อในเรื่องหลักการแห่งเหตุปัจจัย คือไม่เชื่อว่าผลย่อมเกิดจากเหตุ แต่ไปเชื่อในเรื่องของโชคเคราะห์ ความบังเอิญ หรือการตลบันดาล คนประเภทนี้จะพัฒนาไม่ได้ เพราะการพัฒนาเป็นการสร้างเหตุปัจจัยที่ดีเพื่อให้เกิดผลที่พึงประสงค์ คนที่จะพัฒนาได้จึงต้องเป็นผู้ที่เชื่อในเรื่องหลักการแห่งเหตุผล ในทางพุทธศาสนาถือว่า ความคิดความเชื่อที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฏฐิ เป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่จะนำบุคคลเข้าไปสู่การฝึกฝนพัฒนาตนเองในขั้นไตรสิกขาและเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ที่จะทำให้การพัฒนาในขั้นไตรสิกขาประสบความสำเร็จ ผู้ที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมคือเป็นคนดี เป็นคนที่มีปัญญาและเป็นคนมีคุณธรรมเมื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือแนะนำสั่งสอน ชักนำสัมมาทิฏฐิให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น เรียกว่าทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร คุณสมบัติพิเศษจำเพาะสำหรับการทำหน้าที่เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม 7 ประการดังนี้คือ

1. บีโย คือ น่ารักในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนมชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม
2. ครุ คือ นำเคารพในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย
3. ภาวนียะ คือ นำเจริญใจหรือนายกย่องในฐานะทรงคุณ คือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงคนอยู่เสมอควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ่ยอ้างด้วยความซาบซึ้ง
4. วัตตา คือ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไหร่ควรพูดอะไรอย่างไรคอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี
5. วจนิกขโม คือ อดทนต่อถ้อยคำ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษา ชักถามเสนอแนะวิพากษ์วิจารณ์ อดทน ฟังได้ไม่เบื่อ

6. คัมภีร์จะ กะถัง กัตตา คือ แดงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งต่อไป

7. ในจกฐาเน นิโยชะเย คือ ไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมหรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

นอกจากนั้น เมื่อภิกษุภิกษุณีต้องปฏิบัติหน้าที่ในด้านการสั่งสอนโดยตรง ควรยึดหลักปฏิบัติเพื่อให้การเรียนการสอนบรรลุเป้าหมายโดยสมบูรณ์ที่เรียกว่า ธรรมเทศกธรรม ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา เมื่อบุคคลมีความคิดความเชื่อ ที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฐิแล้ว บุคคลก็พร้อมที่จะพัฒนาตนเองต่อไปในขั้นสิกขา การพัฒนาในขั้นสิกขานี้ ทางพุทธศาสนาจัดวางเป็นหลักเรียกว่าไตรสิกขา ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ไตรสิกขาแปลว่า สิกขา 3 ซึ่งคำว่า สิกขา แปลว่า ข้อที่จะต้องศึกษา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา การศึกษา ผูกอบรมเป็นการศึกษาอบรมทางกาย วาจา ใจ และปัญญาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ ไตรสิกขาเป็นระบบการฝึกอบรมที่เป็นเชิงปฏิบัติการในฐานะที่อยู่ในสังคมเป็นระบบการฝึกคนในสังคม จัดแบ่งขั้นตอนต่าง ๆ เป็นช่วงกว้าง ๆ และเรียงลำดับ โดยยึดถือหลักการเรียงลำดับจากต่ำไปหาสูง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ถือว่าเป็นทฤษฎี ถ้าเป็นการปฏิบัติต้องเป็นปัญญา แล้วเป็นศีลแล้วเป็นสมาธิ แล้วสุดท้ายก็ปัญญาอีก ระบบการปฏิบัติของพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะมองในแง่มรรค หรือไตรสิกขา ล้วนเริ่มต้นด้วยปัญญาและจบลงด้วยปัญญา ดังนั้นจะเห็นว่าในขั้นเตรียมความพร้อมนั้นก็คือ การเตรียมปัญญานั้นนั่นเอง เมื่อผู้ปฏิบัติมีความรู้ความเข้าใจหรือความเชื่อถูกต้องเป็นพื้นฐานแล้ว ก็เริ่มการฝึกอบรมที่ความประพฤติทางกาย วาจา และอาชีวะ (ศีล) ก่อน เมื่อศีลดีพร้อมแล้ว ก็ฝึกขั้นประณีต คือฝึกอบรมจิต (สมาธิ) จนถึงขั้นสุดท้ายคือ การอบรมปัญญา ให้แก่กล้าจนพ้นจากอวิชชา

สรุปได้ว่าการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์เชิงมโนธรรมและวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม เน้นวิธีการเรียนรู้ การค้นพบด้วยตนเอง การประเมินตนเอง และปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติเป็นประจำ โดยมีครูเป็นภิกษุภิกษุณีคอยชี้แนะแนวทาง ช่วยสร้างบรรยากาศทางวิชาการ และสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์

3. การจัดการเรียนรู้ในโรงเรียนวิถีพุทธ

โรงเรียนวิถีพุทธ ดำเนินการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการพัฒนา การกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น คือมีปัญญารู้เข้าใจในทางคุณค่าแท้ ใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมแสงปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตาเป็นฐานในการดำเนินชีวิต โดยมีผู้บริหารและครูเป็นภิกษุภิกษุณีการพัฒนา

สุวิทย์ มูลคำ, และอรทัย มูลคำ (2546, หน้า 226) กล่าวว่าจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติกับสิ่งที่เรียนจริงแล้วพิจารณา

ให้เห็นประโยชน์ คุณ โทษตามความเป็นจริงด้วยตนเอง แล้วนำความรู้ขึ้นมาเป็นหลักในการปฏิบัติตามจริง วัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติจริง และนำความรู้มาใช้เป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขาจะเน้นการฝึกปฏิบัติจริง โดยเน้นให้ผู้เรียนต้องปฏิบัติโดยสำรวจ กาย วาจา และฝึกจิตใจให้ตั้งมั่นจนมีระเบียบทางความคิด มีความสามารถคิดเป็นเหตุเป็นผลได้โดยตลอด

ขั้นตอนการจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขา มีขั้นตอนดังนี้

ขั้นศีล ให้ผู้เรียนได้เลือกกระทำถูกหรือผิด ในการตอบสนองสถานการณ์ที่ผู้สอนกำหนดให้ในขั้นตอนนี้จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ศีลสิกขา เป็นการควบคุมตนเองให้อยู่ในความถูกต้องทางกาย วาจา ในการฝึกขั้นศีลสิกขาผู้สอนอาจฝึกให้ผู้เรียนรักษาศีล โดยควบคุมกาย วาจาของตนให้อยู่ในระเบียบ วินัย และศีลธรรม

ขั้นกำหนดสมาธิ เป็นการฝึกขั้นต้นในการควบคุมสติให้ระลึกรู้อยู่กับลมหายใจ เพื่อความระลึกรู้แน่วแน่ที่จุดเดียว เกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่ว่า จิตสิกขา คือการปฏิบัติเพื่อดำรงสภาพจิตให้ปกติมั่นคงต่อความตั้งงมงาย วิธีฝึกจิตมีหลายอย่าง เช่น ให้อยู่อยู่กับกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เอาความดีเข้าข่ม วิปัสสนา รำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย หลับตากำหนดลมหายใจ เข้า-ออก

ขั้นพิจารณาด้วยปัญญา เป็นขั้นสุดท้ายหลังจากผ่านการฝึกสมาธิระยะหนึ่งจนสามารถระลึกรู้ เกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่ว่า ปัญญาสิกขา เป็นการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะที่เป็นจริง โดยการมองเห็นอย่างนั้นจริงให้ดำรงความดี ไม่เป็นภัยต่อคนและผู้อื่น การฝึกในขั้นนี้ผู้สอนอาจให้ผู้เรียนพิจารณาความคิด ความรู้สึกของตนเองจนเข้าใจดีตามสภาพความเป็นจริง หรือสามารถแก้ไขสถานการณ์ที่กำหนดให้อย่างสมเหตุสมผล

กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 38) ได้เสนอแนะการจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้ไว้ดังนี้

1. บูรณาการพุทธธรรม สู่การจัดการเรียนรู้ และการปฏิบัติจริงที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ เพื่อนำสู่การรู้ เข้าใจ ความจริง
2. จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกสถานการณ์ ทุกสถานที่ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม

3. ประสานความร่วมมือ วัด / คณะสงฆ์ และชุมชน ในการจัดการเรียนรู้ โรงเรียนวิถีพุทธ ต้องมีการบูรณาการพุทธธรรมทุกด้าน เพื่อปลูกฝังค่านิยมเจตคติที่ดีและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ให้เกิดกับผู้เรียน จัดบรรยากาศให้เอื้อต่อการพัฒนาไตรสิกขา จัดอาคารสถานที่ให้อยู่ในสภาพที่มั่นคงแข็งแรง สะอาด ไม่ชำรุดทรุดโทรม บริเวณโรงเรียน ห้องเรียนและสภาพแวดล้อม ร่มรื่นสวยงาม มีธรรมชาติที่ใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนมีโอกาสพัฒนาตนเองโดยเลือกทำกิจกรรมต่างๆอย่างอิสระ ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดการและจัดสื่อการสอนมาประกอบ มีการจัดป้ายนิเทศ ประชาสัมพันธ์เรื่องราวต่างๆ ของ

สถานศึกษา ชุมชน บ้านและวัด มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสถานศึกษา บุคลากรทุกฝ่าย เป็นตัวอย่างในการ ลด ละ เลิกอบายมุข

พระเมธีปริยัติโยดม (2546, หน้า 22-23) กล่าวว่านอกจากแนวการจัดการเรียนรู้ ตามมาตรฐานการเรียนรู้ สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ในหลักสูตรดังกล่าวแล้ว ควรยึด หลักการจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธ ที่สอดคล้องกันดังนี้

1. หลักสูตรสถานศึกษา

1.1 สอดแทรก เพิ่มเติม พุทธธรรมในวิสัยทัศน์ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของ นักเรียน

1.2 เพิ่มเติมคุณธรรม จริยธรรม ในผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง

1.3 ให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ

1.4 สอดแทรกความรู้ และการปฏิบัติจริงในการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ กิจกรรม พัฒนาผู้เรียน และสถานการณ์อื่น ๆ นอกห้องเรียน ได้แก่ บูรณาการในการเรียนรู้บูรณาการ ในวิถีชีวิต และบูรณาการไตรสิกขาในชีวิตประจำวัน

2. ผู้สอน

2.1 เป็นตัวอย่างที่ดีในลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” อย่างสม่ำเสมอ

2.2 เป็นกัลยาณมิตรของผู้เรียน มีเมตตาธรรม ความอ่อนโยน อดทน อดกลั้น และสร้างเสริมกำลังใจแก่ผู้เรียนอยู่เสมอ

3. กระบวนการเรียนรู้

3.1 พัฒนาผู้เรียนรอบด้าน สมดุล สมบูรณ์ ทั้งกาย (กายภาวนา) ความประพฤติ (ศีลภาวนา) จิตใจ (จิตตภาวนา) ปัญญา (ปัญญาภาวนา)

3.2 จัดโอกาสส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และปฏิบัติธรรมอย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิต (กิน อยู่ ดู ฟัง)

3.3 สร้างเสริมให้เกิดวัฒนธรรมแสงปัญญาและวัฒนธรรมเมตตา

3.4 เน้นให้เกิดการเรียนรู้แบบโยนิโสมนสิการ เข้าใจและค้นพบคุณค่าแท้ของสรรพสิ่ง

พระเทพโสภณ (ประยูร ฐัมมจิตโต) (2547 ข, หน้า 32) ได้เสนอแนะการจัดการเรียนรู้ ในโรงเรียนวิถีพุทธว่าต้องยึดมรรค ซึ่งมีองค์แปดเป็นวิถีแบบชาวพุทธซึ่งสามารถสรุปเป็นหลัก ไตรสิกขาได้ 4 ประการ คือ

1. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ(ทำกรงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตชอบ) รวมเป็นอธิศีลสิกขา (ศีล)

2. สัมมาวายามะ (มีความเพียรชอบ) สัมมาสติ (มีสติชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งใจชอบ) รวมเป็นอธิจิตตสิกขา (สมาธิ)

3. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) รวมเป็นอธิปัตถุยาสิกขา (ปัญญา)

4. กระบวนการจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถีพุทธต้องบูรณาการไตรสิกขากับกลุ่มสาระและกิจกรรมต่างๆ ในหลักสูตร นั่นคือ มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยเรียงทุกกลุ่มสาระและกิจกรรมเข้าด้วยกัน

ดังนั้น ผู้เรียนต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีไตรสิกขาในขณะที่กิน อยู่ คู่ และฟัง ซึ่งเป็นกิจกรรมประจำวันของนักเรียน

เมื่อมีไตรสิกขา เป็นเครื่องมือพัฒนาดังกล่าวมาแล้ว ผลที่ตามมาก็คือ ผู้เรียนจะได้รับพัฒนาการทั้ง 4 ด้าน ไปพร้อมกัน ได้แก่

1. พัฒนาการทางกาย (กายภาวนา)
2. พัฒนาการทางสังคม (ศีลภาวนา)
3. พัฒนาการทางจิต (จิตภาวนา)
4. พัฒนาการทางปัญญา (ปัญญาภาวนา)

ผู้เรียนที่มีพัฒนาการทั้ง 4 ด้านนี้ จะเป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1. พัฒนาการทางกาย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการศึกษาวิชาชีพ และพัฒนาการทางปัญญา ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการศึกษาวิชาการ จะทำให้ผู้เรียนเป็นคนเก่ง

2. พัฒนาการทางสังคม ซึ่งเป็นผลจากการยึดมั่นในศีลธรรม รักษาระเบียบวินัย และจรรยาบรรณ จะทำให้ผู้เรียนเป็นคนดี

3. พัฒนาการทางจิต ซึ่งเกิดจากการบริหารจัดการให้มีสติ สมาธิและคุณธรรมนั้นๆ จะทำให้ผู้เรียนมีสุขภาพจิตที่ดี เป็นคนมีความสุข

โรงเรียนวิถีพุทธเหมือนกับโรงเรียนระบบปกติทั่วไป ตรงที่เน้นพัฒนาการ 4 ด้านของผู้เรียนเป็นเป้าหมาย ดังนั้นผู้เรียนในโรงเรียนวิถีพุทธก็ต้องศึกษาวิชาสามัญและวิชาชีพเหมือนผู้เรียนโรงเรียนระบบปกติทั่วไป ข้อแตกต่าง ก็คือ แม้โรงเรียนวิถีพุทธจะยึดพัฒนาการ 4 ด้าน เป็นเป้าหมายของการจัดการศึกษา แต่โรงเรียนวิถีพุทธจะถือว่าพัฒนาการ 4 ด้าน เป็นเป้าหมายแบบบูรณาการที่ต้องพัฒนาไปพร้อมกันทุกด้านโดยไม่แยกเป็นส่วนๆเหมือนโรงเรียนระบบปกติทั่วไป

4. การจัดกิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ

พระเมธีปริยัติโยตม (2546, หน้า 24-27) ได้เสนอแนะการพัฒนากิจกรรมโรงเรียนวิถีพุทธว่า ครูและผู้บริหารสามารถจัดพัฒนาได้ตามความเหมาะสมกับบริบทของโรงเรียน และได้เสนอแนะการจัดกิจกรรมไว้เป็นแนวทาง 4 ลักษณะ คือ 1) กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร 2) กิจกรรมประจำวัน/ประจำสัปดาห์ 3) กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และ 4) กิจกรรมพิเศษอื่นๆ

1. กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร ประกอบด้วยกิจกรรมดังนี้
 - 1.1 พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ
 - 1.2 ประกวดมารยาทชาวพุทธ
 - 1.3 กิจกรรมค่ายพุทธบุตร
 - 1.4 กิจกรรมบริหารจัดการ เจริญปัญญา
 - 1.5 เรียนธรรมศึกษา / สอบธรรมศึกษา
 - 1.6 บรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน ฯลฯ
2. กิจกรรมประจำวัน / ประจำสัปดาห์ ประกอบด้วยกิจกรรมดังนี้
 - 2.1 กิจกรรมหน้าเสาธง เช่น
 - 2.1.1 กิจกรรมที่กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ)
 - 2.1.2 กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตา และสงบนิ่ง (สมาธิ)
 - 2.1.3 กิจกรรมพุทธศาสนสุภาษิตวันละบท
 - 2.1.4 กิจกรรมน้องไหว้พี่ (ในแถว หน้าเสาธง)
 - 2.1.5 กิจกรรมเดินแถวเข้าห้องเรียนอย่างมีสติ
 - 2.2 กิจกรรมเดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร เช่น
 - 2.2.1 กิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนการรับประทานอาหาร
 - 2.2.2 กิจกรรมรับประทานอาหารอย่างมีสติ เช่น มีกติกว่าไม่ดั่ง ไม่หก ไม่เหลือ
 - 2.2.3 กิจกรรมขอบคุณหลังรับประทานอาหาร
 - 2.2.4 กิจกรรมนั่งสมาธิ 1 นาที ก่อนเรียน
 - 2.3 กิจกรรมก่อนเลิกเรียน เช่น
 - 2.3.1 กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์
 - 2.3.2 กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณ
 - 2.3.3 กิจกรรมท่องอาขยานสร้างสมาธิ
 - 2.4 กิจกรรมประจำสัปดาห์ เช่น
 - 2.4.1 กิจกรรมสวดมนต์สรภัญญะประจำสัปดาห์
 - 2.4.2 กิจกรรมทำบุญตักบาตรประจำสัปดาห์
3. กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยกิจกรรมดังนี้
 - 3.1 กิจกรรมวันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา และวันเข้าพรรษา ทำบุญ ตักบาตรในสถานศึกษา ฟังเทศน์ (โดยนักเรียนเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม) เวียนเทียนที่วัดหรือในสถานศึกษา
 - 3.2 หล่อเทียนพรรษา และร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียนและแห่เทียนพรรษา

3.3 สถานศึกษาจัดบรรยากาศวันสำคัญทางศาสนาโดยประดับธงทิวสีเหลือง
เชิญธงธรรมจักร ธงฉัพพรรณรังสี และเปิดเพลงธรรมะทางเสียงตามสาย

4. กิจกรรมพิเศษอื่นๆ ประกอบด้วยกิจกรรมดังนี้

- 4.1 กิจกรรมไขปัญหาธรรม
- 4.2 กิจกรรมวันสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์
- 4.3 กิจกรรมยกย่องผู้ทำความดี
- 4.4 กิจกรรมอาสาตาวีพิเศษ
- 4.5 กิจกรรมบันทึกความดีของผู้ปฏิบัติธรรม
- 4.6 กิจกรรมต้นไม้พูดได้
- 4.7 กิจกรรมนิทรรศการผลงานทางพระพุทธศาสนา
- 4.8 กิจกรรมสมาทานศีลในวันพระ
- 4.9 กิจกรรมสร้างสรรค์สังคม เช่น ทำความสะอาดวัด หอ่งน้ำ
- 4.10 กิจกรรมปฏิสัมพันธ์ เช่น ครูต้อนรับ ทักทายนักเรียนด้วยกิริยา วาจา
อ่อนหวาน และสัมผัสที่ประกอบด้วยเมตตา
- 4.11 กิจกรรมต้นไม้อธิษฐาน
- 4.12 กิจกรรมอธิษฐานก่อนเรียน
- 4.13 กิจกรรมอบธรรมธรรมะ 5 นาที (อาจจัดสัปดาห์ละ 1 ครั้ง)
- 4.14 กิจกรรมถือศีล นอนวัดปฏิบัติธรรมช่วงเข้าพรรษา

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 10) ได้กล่าวถึงการจัดกิจกรรมวิถีชีวิตในโรงเรียน
วิถีพุทธไว้ว่าสถานศึกษาควรจัดกิจกรรมวิถีประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือในโอกาสต่างๆชีวิต
หรือวัฒนธรรมของ การกิน อยู่ ดู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการ
ดำเนินชีวิต โดยมีกิจกรรมตัวอย่างดังนี้

1. มีกิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระ ก่อนเข้าเรียนและก่อนเลิกเรียนประจำวัน(เพื่อใกล้ชิด
ศาสนา)
2. มีกิจกรรมรับศีล หรือทบทวนศีลทุกวัน อาจเป็นบทกลอนหรือเพลง เช่นเดียวกับ
กิจกรรมแผ่เมตตา (เพื่อให้ตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข)
3. มีกิจกรรมทำสมาธิรูปแบบต่างๆ เช่น นั่งสมาธิ ท่องอาขยานเพื่อสมาธิ สวดมนต์
สร้างสมาธิ หรือทำสมาธิเคลื่อนไหวอื่นๆ เป็นประจำวันหรือก่อนเรียน (เพื่อให้กินเป็น กินอย่าง
มีสติ มีปัญญาเข้าใจ)
4. มีกิจกรรมอาสาตาวีพิเศษปฏิบัติวินัยหรือศีล (เพื่อให้อยู่เป็น อยู่อย่างสงบสุข)
5. มีกิจกรรมประเมินผลการปฏิบัติธรรม (ศีล สมาธิ ปัญญา) ประจำวัน (เพื่อให้อยู่เป็น)
6. มีการสวดมนต์ ฟังธรรมประจำสัปดาห์ หรือในวันพระ (เพื่อพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา)
7. มีกิจกรรมบันทึกและยกย่องการปฏิบัติธรรม (เน้นย้ำและเสริมแรงการทำความดี)

8. ทุกห้องเรียนมีการกำหนดข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน โดยเข้าใจเหตุผลและประโยชน์ ที่มีต่อการอยู่ร่วมกัน (พัฒนาศีล/วินัย ด้วยปัญญา)

กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 33) ได้เสนอแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธถึงการเตรียมกิจกรรมนักเรียนโรงเรียนวิถีพุทธไว้ว่า โรงเรียนต้องคิดและกำหนดให้เหมาะสมกับผู้เรียนของตนมากที่สุด ซึ่งลักษณะกิจกรรมที่กำหนดมีหลากหลายทั้งเป็นกิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือประจำโอกาสต่างๆ และกิจกรรมวิถีชีวิต ซึ่งถ้าโรงเรียนเลือกกำหนดและเตรียมการไว้ล่วงหน้า จะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน อีกสะท้อนให้เห็นถึง คำกล่าวที่ว่า การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกิน อยู่ ดู ฟังเป็น

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนวิถีพุทธ ครูและผู้บริหาร สามารถจัดกิจกรรมตามแนวทางหลัก 4 ลักษณะ คือ 1) กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร 2) กิจกรรมประจำวัน/ประจำสัปดาห์ 3) กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และ 4) กิจกรรมพิเศษอื่นๆ เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา

แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

1. การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 17-22) กล่าวถึงการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธว่า จังหวะก้าวการพัฒนาสู่โรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจนมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบและลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบ และลำดับขั้นตอนขององค์ประกอบต่อไปนี้ เป็นข้อเสนอเชิงตัวอย่างหนึ่งที่โรงเรียนสามารถนำไปพิจารณาปรับใช้ได้ตามความเหมาะสมซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1. **ขั้นเตรียมการ** ที่จะให้การจัดโรงเรียนวิถีพุทธดำเนินไปโดยสะดวกด้วยศรัทธาและฉันทะ
2. **ขั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ**ที่จะเป็นปัจจัย เป็นกิจกรรมเป็นเครื่องมือสู่การพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับลักษณะปัญญาภูมิธรรม
3. **ขั้นดำเนินการพัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขา** ซึ่งเป็นขั้นตอนที่เป็นหัวใจของการดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง
4. **ขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิด**ที่จะช่วยให้การดำเนินทุกส่วนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยท่าทีความเป็นกัลยาณมิตร
5. **ขั้นปรับปรุง พัฒนาต่อเนื่อง**ที่จะเน้นย้ำการพัฒนาว่าต้องมีมากขึ้นๆ ด้วยหลักอิทธิบาท 4 และอุปัฏฐาคธรรม
6. **ขั้นประเมินผล และเผยแพร่ผล**ดำเนินการที่จะนำข้อมูลผลการดำเนินงานสู่การเตรียมการที่จะดำเนินการในรอบต่อ ๆ ไป เช่น ในปีต่อ ๆ ไปหรือใช้กับโครงการต่อเนื่องอื่น และนำผลสรุปจัดทำรายงานผลการดำเนินงานแจ้งแก่ผู้เกี่ยวข้องให้ทราบ

ขั้นตอนการบริหารจัดการแสดงผังภาพต่อไปนี้



ภาพ 4 การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ

แนวการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ โดยสังเขปมีดังนี้

1. การเตรียมการ เป็นขั้นตอนความพยายามที่จะเตรียมสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปได้โดยสะดวก ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการเตรียมการ เช่น

การหาที่ปรึกษา แหล่งศึกษา และเอกสารข้อมูลต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรึกษาที่เป็นกัลยาณมิตรในการพัฒนาวิถึพุทธนี้ ซึ่งอาจจะเป็นพระภิกษุหรือฆราวาส ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีศรัทธาและความรู้ชัดในพุทธธรรม ถ้าเป็นฆราวาส ควรเป็นแบบอย่างในสังคมได้ เช่น เป็นผู้ไม่ข้องแวะในอบายมุข เป็นผู้ทรงศีล ปฏิบัติธรรม เป็นต้น ที่ปรึกษาจะมีความจำเป็นมากโดยเฉพาะในระยะเริ่มของการพัฒนา

การเตรียมบุคลากร คณะกรรมการสถานศึกษา นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน ให้มีความตระหนักในคุณประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ให้เกิดศรัทธา และฉันทะในการร่วมกันพัฒนา โรงเรียนวิถึพุทธด้วยปัญญาเข้าใจทิศทาง จากศรัทธาและฉันทะการพัฒนาร่วมกัน ความสำเร็จในการพัฒนาคาดหวังได้ว่าจะเกิดขึ้นได้ไม่ยาก สำหรับวิธีการเตรียมผู้เกี่ยวข้องนี้สามารถดำเนินการได้หลากหลายตั้งแต่วิธีทั่วไป เช่น การประชุมชี้แจงการสัมมนาจนถึงการประชาสัมพันธ์ที่หลากหลาย การร่วมกันศึกษาดูงาน เป็นต้น

การกำหนดเป้าหมาย จุดเน้น หรือวิสัยทัศน์ และแผนงาน ที่ชัดเจนทั้งระยะยาว ในธรรมนูญสถานศึกษาและแผนปฏิบัติการรายปีก็ตามที่ผู้เกี่ยวข้องเห็นพ้องกัน จะเป็นหลักประกันความชัดเจนในการดำเนินการพัฒนาโรงเรียนวิถึพุทธได้อย่างดี อันเป็นส่วนสำคัญของการเตรียมการที่ดี

2. การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ เป็นการดำเนินการจัดปัจจัยต่าง ๆ ของการพัฒนาผู้เรียน ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพทั้งกายภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอันจะนำไปสู่การเป็นปัจจัยในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักปัญญาวัชรธรรม 4 ประการคือ

2.1 การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีข้อมูล มีสื่อที่ดี (สัปปุริสสังเสวะ)

2.2 การใส่ใจศึกษาเล่าเรียน โดยมีฐานของหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี (สัทธัมมัส สภาวะ)

2.3 การมีกระบวนการคิดที่ดี คิดถูกวิธีโดยมีสภาพและบรรยากาศที่ส่งเสริม (โยนิโสมนสิการ)

2.4 ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หรือนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้เหมาะสม (ธัมมานุวัตรปฏิบัติ)

สภาพและองค์ประกอบที่สำคัญที่จำเป็นต้องจัดส่งเสริมให้เกิดวิถึพุทธ มีตัวอย่างเช่น

หลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้ และแผนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเรียนการสอนที่โรงเรียนวิถึพุทธควรคำนึงถึงอย่างยิ่ง แนวคิดหนึ่งของการจัดคือการบูรณาการหลักธรรมทั้งที่เป็นความรู้ (K) ศรัทธา ค่านิยม คุณธรรม (A) และการฝึกปฏิบัติหลักธรรม (P) ในการเรียนการสอนโดยอาจกำหนดในระดับจุดเน้นหลักสูตรสถานศึกษาที่แทรกในทุกองค์ประกอบหลักสูตรสถานศึกษา หรือกำหนดในระดับหน่วยการเรียนรู้ หรือแผนการจัดการเรียนรู้ ที่ควรจะนำไปสู่การจัดการเรียนรู้ต่อไป

การเตรียมกิจกรรมนักเรียน ที่โรงเรียนต้องคิดและกำหนดให้เหมาะสมกับผู้เรียนของตนมากที่สุด ซึ่งลักษณะกิจกรรมที่กำหนดมีหลากหลายทั้งที่เป็นกิจกรรมประจำวัน ประจำ

การเตรียมกิจกรรมนักเรียน ที่โรงเรียนต้องคิดและกำหนดให้เหมาะสมกับผู้เรียนของตนมากที่สุด ซึ่งลักษณะกิจกรรมที่กำหนดมีหลากหลายทั้งที่เป็นกิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์หรือประจำโอกาสต่าง ๆ และกิจกรรมวิถีชีวิต ซึ่งถ้าโรงเรียนเลือกกำหนดและเตรียมการไว้ล่วงหน้า จะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน อีกสะท้อนให้เห็นถึงคำกล่าวที่ว่า “การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกิน อยู่ ดู ฟังเป็น”

การจัดสภาพกายภาพสถานศึกษา ที่หมายครอบคลุมถึงอาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม อาณาบริเวณของสถานศึกษาซึ่งสถานศึกษาจำเป็นต้องคำนึงถึงการจัดให้เหมาะสม และมุ่งเน้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาไตรสิกขาให้มากที่สุด ทั้งที่ผ่านระบบการเรียนรู้ตามหลักสูตรสถานศึกษาและผ่านการเรียนรู้วิถีชีวิตจริงจาก “การกิน อยู่ ดู ฟัง” ในชีวิตประจำวัน

การจัดบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ โดยผ่านการเตรียมการ การมอบหมายการรับผิดชอบของบุคลากรในการจัดกิจกรรมส่งเสริม หรือดูแลให้บรรยากาศปฏิสัมพันธ์ที่ดีเป็นกัลยาณมิตรเกิดขึ้นอย่างจริงจังต่อเนื่อง โดยจัดผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย อาทิ การกระตุ้นทุกคนทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี การยกย่องผู้ทำดี การปลูกศรัทธาค่านิยมปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อผู้อื่น เป็นต้น

3. การดำเนินการพัฒนาตามระบบไตรสิกขา จุดเน้นการดำเนินการพัฒนา คือ นักเรียนของสถานศึกษา โดยเป็นการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะบูรณาการ ทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร และกิจกรรมวิถีชีวิตต่าง ๆ ที่ส่งเสริม “การกิน อยู่ ดู ฟังให้เป็น” เป้าหมายการพัฒนาจัดให้มีความชัดเจนที่พัฒนาทั้งองค์รวมของชีวิตที่จะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์ในที่สุด

นอกจากการพัฒนาผู้เรียนอันเป็นภาระหลักแล้วสถานศึกษาจำเป็นต้องไม่ละเลยการพัฒนาบุคลากรของตนเองทั้งหมดด้วย เพราะบุคลากรโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ครูและผู้บริหารจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาผู้เรียน ดังนั้นยิ่งบุคลากรได้รับการพัฒนาตามระบบไตรสิกขามากเท่าไร จะส่งผลดีต่อการช่วยให้นักเรียนได้รับการพัฒนามากขึ้นเท่านั้น แนวทางการพัฒนาบุคลากรและลักษณะบุคลากรที่เหมาะสมใน โรงเรียนวิถีพุทธจะได้นำเสนอในลำดับต่อไป

การดำเนินการพัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขาจะดำเนินการได้ดีหากในขั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ และขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิดดำเนินการได้อย่างดี เพราะต่างเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินการพัฒนาผู้เรียน

4. การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด เป็นขั้นคอนสำคัญในการเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ลักษณะของการดูแลสนับสนุนที่เหมาะสมควรมีลักษณะของความเป็นกัลยาณมิตร ที่ปรารถนาดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อการพัฒนาผู้เรียนหรือต่องานกิจกรรมที่สำคัญของขั้นนี้ คือ การนิเทศติดตาม ที่จะดูแลการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผนที่

กำหนดไว้ การให้คำปรึกษาและชี้แนะผู้ปฏิบัติ การให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ ฯลฯ การสนับสนุนทั้งทรัพยากรข้อมูลและเครื่องมือต่างๆ ในการช่วยดำเนินการให้เป็นไปได้อย่างรวดเร็ว การรวบรวมข้อมูลและการประเมินผลระหว่างดำเนินการ อันจะเป็นฐานของการปรับปรุงต่อเนื่องต่อไป หรือแม้เป็นข้อมูลในการพิจารณาจัดการดูแลสนับสนุนได้อย่างเหมาะสม

5. การปรับปรุงและพัฒนาต่อเนื่อง เป็นขั้นตอนของระบบบริหารจัดการที่กำหนดเพื่อนำการพัฒนาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยนำข้อมูลในขั้นตอนต้นๆ มาพิจารณาแล้วกำหนดปรับปรุงหรือพัฒนางานที่กำลังดำเนินการอยู่ให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้ทั้งนี้ที่สนับสนุนการปรับปรุงและพัฒนางานเป็นไปอย่างชัดเจนต่อเนื่อง คือ การมีอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) และอุปัฏฐาธรรม 2 (ความไม่สันโดษในกุศลธรรมและความไม่ระย่อในการพากเพียร) เป็นต้น

6. การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน เป็นขั้นตอนที่จะสะท้อนให้ทราบถึงผลการดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ อาจเป็น 1 ปี หรือ 3 ปีหรือเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรมเป็นต้น และในการประเมินจะเห็นข้อมูลที่เป็นเชิงประจักษ์ เชื่อถือได้ ให้ข้อมูลที่ชัดเจน ที่สามารถนำสู่การเผยแพร่หรือรายงานผู้เกี่ยวข้องให้ทราบผลการดำเนินงานนั้น ๆ และนำเป็นข้อมูลในการวางแผนดำเนินการอื่นๆ ต่อไป และในระบบประกันคุณภาพ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญไม่น้อยต่อการเสนอให้ผู้เกี่ยวข้องยอมรับในการดำเนินการและบริหารจัดการ

กล่าวโดยสรุป การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นกระบวนการบริหารที่จะจัดโรงเรียนวิถีพุทธดำเนินไปโดยสะดวกด้วยศรัทธาและฉันทะเป็นเครื่องมือสู่การพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับลักษณะแห่งปัญญาคุณธรรม และการดำเนินการทุกส่วนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพด้วยความเป็นกัลยาณมิตร โดยการเน้นย้ำการพัฒนาด้วยหลักอิทธิบาท 4 และหลักอุปัฏฐาธรรม 2 มีขั้นตอนสำคัญเช่น การเตรียมการ เตรียมทั้งบุคลากร ผู้เกี่ยวข้อง แผนงานทรัพยากรที่มุ่งเน้นสร้างศรัทธาและฉันทะในการพัฒนา การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบต่างๆที่จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามหรือปัญญาคุณธรรม ในการพัฒนาตัวผู้เรียนการดำเนินการพัฒนาทั้งผู้เรียนและบุคลากร ตามระบบไตรสิกขาอย่างต่อเนื่อง โดยใช้สภาพและองค์ประกอบที่จัดไว้ข้างต้น ขึ้นต่อมา คือ การดูแลสนับสนุน ใกล้ชิดด้วยท่าทีของความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ที่จะทำให้การพัฒนานักเรียนและงาน ดำเนินได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต่อจากนั้นมีการปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ด้วยอิทธิบาท 4 และหลักอุปัฏฐาธรรม 2 คือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรมและความไม่ระย่อในการพากเพียร เป็นต้น ขั้นสุดท้ายประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงานร่วมกันลักษณะการเกื้อกูลสัมพันธ์ โรงเรียนวิถีพุทธและชุมชน จะมีลักษณะของการร่วมมือ ทั้งสถานศึกษา บ้าน วัด และสถาบันต่างๆ ในชุมชน ด้วยศรัทธาและฉันทะที่จะพัฒนาทั้งนักเรียนและสังคมตามวิถีแห่งพุทธธรรม เพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2547, หน้า 85-86) ได้กล่าวถึงแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถิปุทธว่า ภาพอันงดงามของโรงเรียนวิถิปุทธ เป็นภาพสะท้อนถึงการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักไตรสิกขามาใช้ในการพัฒนาผู้เรียน และแสดงถึงความพยายามนำหลักพุทธธรรม มาประยุกต์ใช้ในการบริหารและจัดการศึกษาอย่างชัดเจน โดยให้มีรูปแบบที่หลากหลายตามความเหมาะสมของสถานศึกษา ที่จะพัฒนาผู้เรียนได้อย่างดีที่สุด พร้อมกับสร้างสรรค์สภาพการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องทุกส่วน มีความสุข และได้พัฒนาสู่ชีวิตและสังคมที่ดีงาม ควบคู่กันไป

เมื่อโรงเรียนพัฒนาสู่วิถิปุทธ และได้พัฒนาจนเป็นโรงเรียนวิถิปุทธที่ชัดเจน จะสังเกตเห็นถึงความเปลี่ยนแปลง และประโยชน์อันมากมายที่เกิดขึ้นตามมา และมีคุณค่า เช่น

1. นักเรียนได้รับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ต่างๆ อย่างชัดเจน พร้อมกับการพัฒนาปัญญา และด้านอื่นๆ การพัฒนาที่จะเป็นคนที่ เก่ง และมีความสุขพร้อมๆ กัน ที่ว่ายาก จะไม่ยากสำหรับโรงเรียนวิถิปุทธ

2. การพัฒนาผู้เรียนที่เกิดขึ้นชัดเจน จะเป็นที่ยินดีชอบและชื่นชมของผู้ปกครอง ครูอาจารย์ และชุมชนที่ได้รับทราบ อีกการยอมรับและความร่วมมือช่วยเหลือจะเกิดขึ้นอย่างทวีคูณ

3. สภาพแวดล้อมและบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ของโรงเรียนจะดีขึ้นมากในลักษณะที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาผู้เรียนรอบด้านทั้ง ศิล สมาธิ และปัญญา ผู้คนที่เกี่ยวข้อง ล้วนเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อนักเรียน

4. บุคลากรในโรงเรียน พัฒนาดนเองทั้งวิถีการทำงาน และวิถีชีวิต ทำให้สภาพการทำงานมีความสุข มีคุณค่าเพิ่ม มีชีวิตส่วนตัว พัฒนาสู่ความสะอาด สว่าง สงบ ชัดเจน เพราะความเป็นวิถิปุทธช่วยกล่อมเกลา

5. โรงเรียนโดยครู ผู้บริหาร บุคลากร และนักเรียนเป็นแบบอย่างต่อสังคม อีกทั้งยังเป็นพลังในการพัฒนาสังคม ไหวงกว้างให้ติชม ยิ่งๆ ขึ้นได้

กิตติ วงษ์แหวน (2550, หน้า 20-22) ได้กล่าวว่ากระทรวงศึกษาธิการสนับสนุนให้สถานศึกษาพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนควบคู่กับการพัฒนาทุกด้านอย่างเป็นองค์รวม โดยส่งเสริมการดำเนินงานโครงการโรงเรียนวิถิปุทธและรับทุกโรงเรียนที่สมัครเข้าร่วมโครงการ ผลที่เกิดขึ้นมีสถานศึกษาจากทุกสังกัดจำนวนมากให้ความสนใจและสมัคร เป็นโรงเรียนวิถิปุทธ โดยสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา เป็นจุดรับสมัครประสานงาน และส่งเสริมการพัฒนาตามแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถิปุทธของกระทรวงศึกษาธิการดังนี้

1. ด้านการบริหารจัดการ ประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้

1.1 ชั้นเตรียม มีการศึกษาเอกสารข้อมูล แหล่งศึกษาต่างๆ ส่งครูเข้ารับการประชุมอบรม ให้ความรู้ ความเข้าใจกับคณะครู นักเรียน ผู้ปกครองนักเรียน กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และชุมชน จัดทำแผนปฏิบัติการประจำปี แผนกลยุทธ์ให้สอดคล้องสัมพันธ์กัน

1.2 ขั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ โดยจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา สาระการเรียนรู้รายวิชา เตรียมกิจกรรมสำหรับนักเรียน จัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้

1.3 ขั้นดำเนินการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา กับนักเรียน บุคลากร และผู้เกี่ยวข้อง

1.4 ขั้นดูแลสนับสนุน นิเทศติดตามการดำเนินงานให้การสนับสนุน รวบรวมข้อมูล ประเมินผลระหว่างดำเนินงาน

1.5 ขั้นปรับปรุงและพัฒนา ให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น

1.6 ขั้นประเมินผลและเผยแพร่ จัดให้มีการวัดผลและประเมินผล เพื่อใช้ปรับปรุงแก้ไขต่อไป พร้อมกับเผยแพร่สิ่งดีให้ปรากฏ

2. ด้านการจัดวิธีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้

2.1 วิธีการเรียนรู้ บูรณาการหลักธรรมสู่การเรียนรู้ และปฏิบัติจริง จนเป็นวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ

2.2 หลักธรรมสำคัญ ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

2.3 แนวการจัดการเรียนรู้ จัดทำหลักสูตรสถานศึกษา สาระการเรียนรู้รายวิชา ให้สอดคล้อง มีการสอดแทรกความรู้และการปฏิบัติจริง ครูผู้สอนทำเป็นตัวอย่างที่ดี เป็นกัลยาณมิตรกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนรอบด้าน สอดคล้องกับวิถีชีวิต ให้เข้าใจและค้นพบ

3. ด้านกิจกรรม

3.1 กิจกรรมนักเรียนมีความหลากหลายต่อเนื่อง เป็นวิถีชีวิตให้รู้จักคิด มีการฝึกปฏิบัติเสมอๆ ทั้งกิจกรรมตามหลักสูตร และกิจกรรมพิเศษ กิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์ รวมทั้งกิจกรรมอื่นๆ

3.2 จัดลักษณะทางกายภาพ มีความเป็นธรรมชาติ ร่มรื่นสวยงาม สะอาด เป็นระเบียบ ปลอดภัย ให้ความรู้สึกที่ผ่อนคลาย มีศูนย์รวมศรัทธา ป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม มีห้องพุทธศาสนา มีสื่อการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีความสุข

4. ด้านการพัฒนาบุคลากร

4.1 พัฒนาบุคลากร โดยการสร้างศรัทธา ความเข้าใจ จัดกิจกรรมที่เป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นความสำเร็จ ให้การยกย่อง ชมเชย จัดอบรม จัดการพัฒนาจิต พังเทศน์ ศึกษาดูงานปฏิบัติธรรม

4.2 ลักษณะสำคัญของบุคลากร

4.3 ผู้บริหารสถานศึกษา มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ละเลิกจากอบายมุขถึงศีล 5 เป็นผู้นำและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง

4.4 ครูและบุคลากร ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ละเลิกอบายมุข ถึงศีล 5 มีความเป็นกัลยาณมิตรกับศิษย์

5. ด้านการเกื้อกูลชุมชน

5.1 ดำเนินงานตามวิสัยทัศน์และแผนปฏิบัติการ มีลักษณะเปิดกว้างสู่ชุมชนและสังคม พร้อมให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน

5.2 โรงเรียน บ้าน วัด ชุมชน ดำเนินกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

5.3 เสริมความเข้มแข็งของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน เช่น การเยี่ยมบ้านนักเรียน

5.4 โรงเรียนร่วมกิจกรรมของวัดและชุมชน เช่น กิจกรรมทำความสะอาดวัด กิจกรรมช่วยเหลือสังคมอื่นๆ

5.5 ชกย่องเชิดชูเกียรติของผู้กระทำความดี ทั้งครู นักเรียน บุคลากร บุคคลในชุมชน

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาโรงเรียนวิถิพุทธเน้นเป้าหมายแบบบูรณาการ คือให้ผู้เรียนเป็นคนที่ทั้งเก่ง ทั้งดี มีความสุข และยังมีปฏิสัมพันธ์เกื้อหนุนส่งเสริมกันและกัน ดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขา พัฒนาผู้เรียนทั้ง 4 ด้านไปพร้อมๆกัน

2. การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะของบุคลากรโรงเรียนวิถิพุทธ

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2541, หน้า 60) ให้ความหมายของการพัฒนาบุคลากรว่า หมายถึง การเพิ่มพูนความรู้ความสามารถ ทักษะและประสบการณ์ในการปฏิบัติงาน และเจตคติที่ดีต่อการทำงาน รวมทั้งการส่งเสริมให้มีความก้าวหน้าในวิชาชีพ มีคุณธรรมจริยธรรม โดยผ่านกระบวนการและวิธีการพัฒนาบุคลากรที่เหมาะสม

ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และบุคลากร มีความสำคัญต่อการพัฒนาผู้เรียนโรงเรียนวิถิพุทธทั้งในฐานะเป็นผู้อบรมสั่งสอน ผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตน บุคลากรในโรงเรียนวิถิพุทธ ควรมีคุณลักษณะเป็นผู้มีความรู้ดี ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ สามารถจัดการเรียนรู้ตามวิถิพุทธอย่างเป็นกัลยาณมิตร ในลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่อย่างมีความสุขให้เห็น” พร้อมจะพัฒนาผู้เรียน การพัฒนาบุคลากรถือเป็นหน้าที่สำคัญของหน่วยงานในการให้โอกาสและความเป็นธรรมแก่บุคลากรทุกคน เพราะนอกจากจะเป็นการจูงใจ การสร้างขวัญกำลังใจแก่ผู้ร่วมงานแล้ว ยังเป็นการพัฒนางานไปในตัวอีกทางหนึ่งด้วย

การพัฒนาโรงเรียนวิถิพุทธ แม้จะยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ แต่บุคลากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้บริหารและครู มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะเป็นปัจจัยให้ผู้เรียนพัฒนาได้อย่างดี ทั้งการเป็นผู้จัดการเรียนรู้และการเป็นแบบอย่างที่ดีในวิถีชีวิตจริง ในลักษณะ สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษา มีความจำเป็นต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องหลากหลายวิธี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้เพื่อให้บุคลากรมีคุณลักษณะที่ดีตามวิถิพุทธ เช่น ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และพัฒนาคนให้ดำเนินชีวิตที่ดีงาม ลด ละ เลิก อบายมุข ภาวถือศีล 5 เป็นแบบอย่างที่ดี เป็นต้น

สมนึก นนธิจันทร์ (2538, หน้า 77) ได้เสนอวิธีการพัฒนาบุคลากร 2 วิธี ดังนี้

1. การพัฒนาบุคลากรโดยที่หน่วยงานในองค์กรเป็นผู้พัฒนา การพัฒนาลักษณะนี้ ได้แก่ การสอนงาน การประชุม การอบรม การปฐมนิเทศ การสัมมนา การระดมความคิด และวิธีอื่นๆ โดยการให้บุคลากรในหน่วยงานหรือในสายงานเป็นกลไกในการพัฒนา นอกจากนี้ การใช้กระบวนการบริหาร เช่น การประเมินผลการปฏิบัติงาน การมอบงาน การสอบคัดเลือก การทดลองปฏิบัติหน้าที่ราชการ การโยกย้ายสับเปลี่ยนงานก็นับเป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนาบุคลากรในหน่วยงานเช่นเดียวกัน

2. การพัฒนาบุคลากรโดยหน่วยงานภายนอกองค์กร การพัฒนาลักษณะนี้ทำได้ โดยการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง การศึกษาต่อ การไปประชุม อบรม ผูกทักษะและความชำนาญในหน่วยงานอื่น ซึ่งอาจให้องค์กรเป็นผู้สนับสนุนหรือเกิดจากความสนใจของผู้ปฏิบัติงาน

กระทรวงศึกษาธิการ (2544, หน้า 27) ได้กล่าวถึง การพัฒนาศักยภาพครูตาม หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ที่กำหนดว่าศักยภาพครูเป็นหน้าที่ของ สถานศึกษาที่จะพัฒนาให้เป็นครูมืออาชีพ โดยศึกษาวิเคราะห์ระบบต่างๆ ของสถานศึกษาว่ามี จุดอ่อน จุดแข็งอย่างไร รวมทั้งระบบการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล การวิเคราะห์ ครูผู้สอน ในด้านความสามารถ ความถนัด ความสนใจ ตลอดจนเจตคติที่มีต่อการเรียนการสอน เพื่อให้ข้อมูลสำหรับพิจารณาสนับสนุนให้มีการพัฒนาศักยภาพของครูอย่างต่อเนื่อง การกำหนดให้ครูจัดการเรียนการสอนเป็นกลุ่ม การมีครูพี่เลี้ยง ครูทำหน้าที่พัฒนาหลักสูตร ครูแนะแนว ทั้งหมดเป็นกระบวนการที่สถานศึกษาต้องพัฒนาสร้างสรรค์ให้เป็นระบบ โดยมี บัณฑิตเกื้อหนุนที่มีประสิทธิภาพ พร้อมด้วยนวัตกรรมที่หลากหลาย ผู้เรียนมีระบบการช่วยเหลือ ซึ่งกันและกันโดยมีผู้เรียนเป็นผู้ช่วยครู เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 52) ได้กำหนดแนวทางในการพัฒนาบุคลากร โรงเรียนวิถีพุทธ ดังนี้

1. วิเคราะห์สภาพธรรมหรือภูมิธรรม ธรรมวุฒิและลักษณะของบุคลากร
2. ค้นหาบุคลากรและแนวร่วมหรือแกนนำ ส่งเสริมการถือศีล 5 เป็นวิถีชีวิต
3. พัฒนาบุคลากรโดยการสร้างศรัทธา สร้างความเข้าใจด้วยวิธีที่เหมาะสมกับ ลักษณะของบุคลากร เช่น จัดกลุ่มสนทนาธรรม ฟังเทศน์ ศึกษาดูงานหรือปฏิบัติธรรมในสำนักต่างๆ
4. จัดกิจกรรมที่เป็นตัวอย่าง สะท้อนให้เห็นความสำเร็จทั้งกิจกรรมรูปธรรมและ กิจกรรมพัฒนาจิตเจริญปัญญารายสัปดาห์ หรือรายเดือน จัดการอบรมใหญ่ประจำปี
5. ให้การยกย่องชมเชยแก่บุคลากรที่พัฒนาจนเป็นแบบอย่างได้
6. ส่งเสริมการศึกษา ปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง โดยจัดห้องสมุดและสื่อต่างๆ ให้ยืม หรือให้ศึกษา จัดห้องวิปัสสนา เป็นต้น

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2547, หน้า 103-105) ได้ให้ความสำคัญของการพัฒนาบุคลากร และคุณลักษณะสำคัญของบุคลากรโรงเรียนวิถียุทธไว้ว่า การพัฒนาบุคลากรควรดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มีรูปแบบ วิธีการหลากหลาย เหมาะสมกับลักษณะและเงื่อนไขของตนเอง แนวทางสำคัญประการหนึ่งในการพัฒนาบุคลากร คือ การปฏิบัติธรรมในวิถีชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ ผู้บริหารควรเป็นผู้นำในการพัฒนาตนเอง และการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง และยังให้แนวทางการจัดพัฒนาบุคลากร แนวกิจกรรมพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะสำคัญของบุคลากรโรงเรียนวิถียุทธไว้ดังนี้

1. แนวทางการจัดพัฒนาบุคลากร เช่น 1) วิเคราะห์สภาวะธรรมหรือภูมิธรรม ธรรมวุฒิและลักษณะของบุคลากร 2) ค้นหาบุคลากรแนวร่วมหรือแกนนำ 3) วางแผนพัฒนาบุคลากรโดยการสร้างศรัทธา สร้างความเข้าใจด้วยวิธีที่เหมาะสมกับลักษณะของบุคลากร 4) จัดกิจกรรมที่เป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นความสำเร็จ ทั้งกิจกรรมรูปธรรมและกิจกรรมพัฒนาจิต และ5) ให้การยกย่อง ชมเชย แก่บุคลากรที่พัฒนา จนเป็นแบบอย่างได้

2. ลักษณะแนวกิจกรรมพัฒนาบุคลากร เช่น 1) การจัดอบรมใหญ่ประจำปี 2) จัดการพัฒนาจิต เจริญปัญญาย่อยรายสัปดาห์ หรือรายเดือน 3) จัดกลุ่มสนทนาธรรม 4) จัดฟังเทศน์ปฏิบัติธรรมในโอกาสวันสำคัญ 5) จัดศึกษาดูงานหรือปฏิบัติธรรมในสำนักต่างๆ 6) ส่งเสริมการศึกษาปฏิบัติธรรมด้วยตนเองโดยจัดห้องสมุดหรือสื่อต่างๆ ให้ยืมหรือใช้ศึกษาจัดห้องวิปัสสนา 7) ส่งเสริมการถือศีล 5 เป็นวิถีชีวิต และ8) ส่งเสริมการประเมินผลปฏิบัติธรรม และสอบอารมณ์ (วิปัสสนา)

3. คุณลักษณะสำคัญของบุคลากร

สิริรานี วสุภัทร (2547, หน้า 20) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะสำคัญของบุคลากรโรงเรียนวิถียุทธไว้ดังนี้

1. ผู้บริหารการศึกษาควรมีคุณลักษณะสำคัญคือ 1) ศรัทธาในพระพุทธศาสนา 2) ละเลิกจากอบายมุข 3) ถือศีล 5 เป็นนิจ 4) มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม และ5) เป็นผู้นำและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการทำความดี

2. ครู อาจารย์ และบุคลากรควรมีคุณลักษณะสำคัญคือ 1) ศรัทธาในพระพุทธศาสนา 2) ละเลิกจากอบายมุข 3) ถือศีล 5 เป็นนิจ 4) มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม และ5) มีความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์

ไพรัช สู่แสนสุข, และบรรเจอดพร สู่แสนสุข (2551, พฤศจิกายน 15) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะสำคัญของบุคลากรในโรงเรียนวิถียุทธ ดังนี้

1. ศรัทธาในพระพุทธศาสนา
2. ถือศีล 5 ละ เลิกอบายมุข
3. มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม
4. เป็นผู้นำและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการทำความดี มีความเป็นกัลยาณมิตร

คุณลักษณะสำคัญของผู้บริหารสถานศึกษา ครู และบุคลากรมีความสำคัญต่อการพัฒนาผู้เรียนในระบบไตรสิกขาทั้งในฐานะเป็นผู้อบรมสั่งสอน ผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตนบุคลากรทุกคนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา มีคุณลักษณะเป็นผู้มีความรู้พุทธธรรมเป็นอย่างดี สามารถจัดการเรียนรู้ตามวิถีพุทธ และเป็นกัลยาณมิตรมีลักษณะของการเป็นผู้ที่ "สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น" พร้อมทั้งจะช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาได้เป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากร การพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธแม้จะยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ แต่บุคลากร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้บริหารและครู มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะเป็นปัจจัยให้ผู้เรียนพัฒนาได้อย่างดี ทั้งการเป็นผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในวิถีชีวิตจริง ในลักษณะ สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษามีความจำเป็นต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องหลากหลายวิธีการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้เพื่อให้บุคลากรมีคุณลักษณะที่ดีตามวิถีพุทธ เช่น ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และพัฒนาตนให้ดำเนินชีวิต ที่ตั้งงาม ละ เลิกอบายมุข การถือศีล5 เป็นนิจ ความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์และการเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นต้น

3. การเกื้อกูลสัมพันธ์โรงเรียนวิถีพุทธและชุมชน

กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 56-60) กล่าวว่าโรงเรียนวิถีพุทธประกอบด้วย บ้าน วัด และชุมชน ที่มีความเป็นกัลยาณมิตร เกื้อกูลร่วมมือกันในการพัฒนาผู้เรียนและพัฒนาชุมชนตามวิถีแห่งพุทธธรรม เพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน ชุมชนศรัทธาและมีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกด้านของสถานศึกษา โดยเฉพาะการพัฒนาผู้เรียน โดยมีกิจกรรมเกื้อกูลสัมพันธ์ ดังนี้

1. สถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชนดำเนินกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญทางศาสนา และวันสำคัญตามประเพณี เช่น กิจกรรมหล่อเทียนเข้าพรรษา การทอดกฐิน การทอดผ้าป่าสามัคคี กิจกรรมวันพ่อ กิจกรรมวันแม่

2. สถานศึกษาร่วมกิจกรรมของวัดและชุมชน เช่น กิจกรรมทำความสะอาดวัด ซึ่งอาจจัดในชั่วโมงกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน หรือกิจกรรมช่วยเหลือสังคมอื่นๆ เช่น นำอาหารไปเลี้ยงคนชรา หรือเด็กกำพร้า

3. สถานศึกษาเป็นของชุมชน โดยเปิดต้อนรับผู้ปกครองตลอดเวลาในลักษณะ Open House ผู้ปกครองมีโอกาสเสนอข้อคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการกิจต่างๆ เช่น ดูแลความสะอาดของโรงอาหาร ดำเนินการเชิญผู้ทรงภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยสถานศึกษาในการจัดการเรียนรู้ เป็นต้น

4. เปิดห้องสมุด สนามกีฬา หอประชุม ฯลฯ เพื่อให้ชุมชนใช้บริการได้ในวันหยุด

5. เป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านวิชาการ วิชาชีพ เช่น จัดอบรมให้ความรู้แก่ผู้ปกครองในเรื่องอาชีพต่างๆ จัดร้านค้าของสถานศึกษาเพื่อให้ผู้ปกครองนำผลิตผลทางการเกษตรผลิตภัณฑ์ต่างๆ มาขายโดยนักเรียนเป็นผู้ดูแลกิจการ

6. ร่วมกับวัดในชุมชนจัดการเรียนธรรมศึกษา กิจกรรมทางด้านศาสนาต่างๆ เช่น นิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนา เชิญวิทยากรมาให้ความรู้แก่เยาวชนในเรื่องต่างๆ ในวันหยุด จัดทัศนศึกษาทางธรรม เป็นต้น

7. จัดกิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน เช่น การแข่งขัน กีฬา จัดกิจกรรมปัจฉิมนิเทศ โดยเชิญผู้ปกครองมารับประทานอาหารร่วมกัน จัดค่ายครอบครัว

8. เสริมสร้างความเข้มแข็งของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน เช่น การเยี่ยมบ้านนักเรียน ช่วยเหลือนักเรียนแก้ไขปัญหาครอบครัว

9. ประชาสัมพันธ์ผลงานของโรงเรียนในรูปแบบต่างๆ เช่น จัดทำหนังสือพิมพ์ หรือวารสารของสถานศึกษาเผยแพร่แก่ผู้ปกครองศิษย์เก่า ชุมชน เป็นต้น

10. ยกย่องเชิดชูเกียรติของผู้กระทำความดีทั้งครู อาจารย์ นักเรียน บุคลากรของสถานศึกษาและบุคคลในชุมชนเพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่บุคคลทั่วไป เพื่อให้วิถีพุทธเป็นวิถีชีวิตของคนทั้งชุมชน

จะเห็นว่าโรงเรียนวิถีพุทธและชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีการพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษาของผู้เรียนและชุมชนการมีกิจกรรมร่วมกับชุมชนในด้านต่างๆ ทั้งด้านศาสนา สังคมและวัฒนธรรม อันดี

4. ตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2548, หน้า 1) กำหนดแนวคิดหลักการ เพื่อให้การพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธในเชิงเป้าหมายภาพรวมมีความชัดเจน และสามารถเป็นเครื่องมือแก่สถานศึกษาและผู้เกี่ยวข้องทุกระดับในการนิเทศติดตามตลอดจนการทบทวน และประเมินผลการดำเนินงานการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ จึงได้จัดทำตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธขึ้น โดยวิเคราะห์กำหนดจากเอกสาร แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธเป็นหลัก และได้รับการตรวจพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิหลายคณะ โดยเฉพาะคณะสรุปผลก่อนเผยแพร่ พระเทพโสภณ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและคณะ ได้เมตตาปรับปรุงรอบสุดท้าย ซึ่งคาดว่าตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ จะช่วยให้การดำเนินงานและการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธในทุกระดับ เป็นไปตามหลักการที่เหมาะสมและเป็นในแนวทางเดียวกัน

จุดมุ่งหมายการพัฒนาตัวชี้วัดนี้ เพื่อให้โรงเรียนวิถีพุทธ นำไปเป็นเครื่องมือในการทบทวน และพัฒนาตนเองได้อย่างมีทิศทางที่ชัดเจนมากขึ้น และผู้เกี่ยวข้องทุกระดับสามารถนำไปเป็นเครื่องมือในการนิเทศ ติดตาม หรือประเมินผลการพัฒนาสู่โรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจนมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบและลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบ ขั้นตอนขององค์ประกอบต่อไปนี้ เป็นข้อเสนอเชิงตัวอย่างหนึ่งที่สถานศึกษา สามารถนำไปพิจารณาปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา (2548, หน้า 2-13) ได้สรุปองค์ประกอบ
ตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธไว้ดังนี้

ตาราง 3 วิเคราะห์องค์ประกอบตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

องค์ประกอบหลัก	องค์ประกอบย่อย	ข้อบ่งชี้คุณภาพ
1. ด้านกายภาพ	สภาพแวดล้อม	<ol style="list-style-type: none"> 1. จัดประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียน และประจำห้องเรียนเหมาะสม 2. มีป้ายนิเทศ ป้ายคติธรรม คำขวัญคุณธรรม จริยธรรมโดยทั่วไปในบริเวณโรงเรียน 3. สภาพโรงเรียนสะอาด ปลอดภัย สงบ ร่มรื่น เรียบง่าย ใกล้ชิดธรรมชาติ 4. บริเวณโรงเรียนปราศจากสิ่งเสพติด อบายมุขสิ่งมอมเมาทุกชนิด
2. กิจกรรมพื้นฐาน ชีวิต	<ol style="list-style-type: none"> 1. กิจกรรมพื้นฐาน ชีวิตประจำวัน 2. กิจกรรมทาง พระพุทธศาสนา 	<ol style="list-style-type: none"> 1. อบรมให้เกิดการกินอยู่ ดู ฟังเป็น (รู้เข้าใจ เหตุผลและได้ประโยชน์ตามคุณค่าแท้ ตาม หลักไตรสิกขา) 2. ส่งเสริมกิจกรรมการรับผิดชอบ ดูแลรักษา พัฒนาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมอย่าง สม่ำเสมอจนเป็นนิสัย 1. ส่งเสริมปฏิบัติกิจกรรมพระพุทธศาสนา อย่างเห็นคุณค่า รู้เข้าใจเหตุผล 2. จัดกิจกรรมส่งเสริมการระลึกและศรัทธาใน พระรัตนตรัยเป็นประจำ และในโอกาส สำคัญอย่างต่อเนื่อง เป็นวิถีชีวิต 3. ส่งเสริมให้ทุกคนมีส่วนร่วม และเห็นคุณค่า ใน การรักษาและสืบต่อพระพุทธศาสนา
3. ด้านการเรียน การสอน	1. กระบวนการจัด การเรียนรู้	<ol style="list-style-type: none"> 1. จัดการเรียนรู้โดยบูรณาการพุทธธรรมหรือ หลักไตรสิกขาในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ และเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน

ตาราง 3 (ต่อ)

องค์ประกอบหลัก	องค์ประกอบย่อย	ข้อบ่งชี้คุณภาพ
		2. ส่งเสริมให้มีการนำหลักธรรมเป็นฐานในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา 3. จัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง 4. จัดการเรียนรู้อย่างมีความสุข ทั้งผู้เรียนรู้และผู้จัดการเรียนรู้ 5. จัดกิจกรรมบริหารจัดการ เจริญปัญญาทั้งในการเรียนการสอนและในกิจกรรมการดำรงชีวิตประจำวัน
	2. การใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้	1. ใช้สื่อการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเองอยู่เสมอ 2. นิมนต์พระภิกษุสงฆ์หรือเชษฐาวิทยากรภูมิปัญญาทางพุทธศาสนา สอนนักเรียนสม่ำเสมอ 3. จัดให้นักเรียนไปเรียนรู้ที่วัด หรือศาสนสถาน ที่ใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ประจำของโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง
	3. การวัดประเมินผล	มีการวัดประเมินผลตามสภาพจริง ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ครอบคลุมตามหลักทฤษฎี 4 (กาย คีล จิต ปัญญา) โดยมีจุดเน้นเพื่อพัฒนานักเรียนต่อเนื่อง
4. บรรยากาศและปฏิสัมพันธ์	1. บรรยากาศปฏิสัมพันธ์ที่ส่งเสริม “การสอนให้รู้ ทำให้รู้ อยู่ให้เห็น”	1. ส่งเสริมความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร อ่อนน้อม ถ่อมตน เคารพ ให้เกียรติซึ่งกันและกัน ยิ้มแย้ม มีเมตตาต่อกัน ทั้งครูต่อนักเรียน ครูต่อครู นักเรียนต่อนักเรียน และครูต่อปกครอง 2. ส่งเสริมบรรยากาศใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่สร้างสรรค์ 3. ส่งเสริมบุคลากรและนักเรียนให้ปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีต่อผู้อื่น 4. ส่งเสริม ยกย่อง เชิดชู ผู้ทำดี เป็นประจำ

ตาราง 3 (ต่อ)

องค์ประกอบหลัก	องค์ประกอบย่อย	ข้อบ่งชี้คุณภาพ
5. การบริหารจัดการ	1. ระบบบริหาร	<ol style="list-style-type: none"> 1. มีวิสัยทัศน์หรือปรัชญา พันธกิจ เป้าหมาย ธรรมเนียมหรือแผนกลยุทธ์ที่มีจุดเน้นในการพัฒนาโรงเรียนวิถิพุทธ 2. แต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษา หรือคณะกรรมการดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธและบริหารการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องโดยผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย (บวร) มีส่วนร่วม 3. ปลุกฝังศรัทธา สร้างเสริมปัญญาในพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นกับบุคลากรและผู้เกี่ยวข้อง 4. ร่วมมือกับผู้ปกครอง วัด และชุมชนเพื่อพัฒนา ผู้เรียนและชุมชน 5. มีการนิเทศ กำกับ ติดตาม การดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธอย่างต่อเนื่อง 6. มีระบบตรวจสอบประเมินผล และเปิดโอกาสให้มีการเสนอแนะอย่างเป็นกัลยาณมิตรเพื่อพัฒนาอย่างต่อเนื่อง
	2. ระบบหลักสูตร	มีหลักสูตรสถานศึกษา / หน่วยการเรียนรู้ / และแผนการเรียนรู้ที่บูรณาการพุทธธรรมทุกกลุ่มสาระฯ

สรุปได้ว่า ตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธ กระทรวงศึกษาธิการจะเป็นเครื่องมือในการทบทวน และพัฒนาตนเองได้อย่างมีทิศทางที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และผู้เกี่ยวข้องทุกระดับ สามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการนิเทศติดตาม หรือประเมินผลการพัฒนาการดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

สภาพการดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธ

1. ความหมายของสภาพ

ปรีดา ศรีสมบูรณ์ (2538, หน้า 9) กล่าวว่า สภาพ หมายถึง ภาวะที่เป็นเองตามธรรมชาติของตนเอง หรือสภาพที่เป็นจริงในการดำเนินงานต่าง ๆ

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู (2539, หน้า 7) กล่าวว่า สภาพ หมายถึง สภาพที่พบหรือที่เป็นอยู่ในการดำเนินการบริหาร

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546, หน้า 1123) ได้ให้ความหมายของคำว่า สภาพ หมายถึงความเป็นเองตามธรรมชาติหรือตามธรรมชาติ เช่น สภาพความเป็นอยู่ สภาพดินฟ้าอากาศ ลักษณะในตัวเอง ภาวะธรรมชาติ

หยด คณโฑทอง (2544, หน้า 6) กล่าวว่า สภาพ หมายถึงสภาวะที่เป็นจริงเกี่ยวกับกระบวนการประเมินผล

นิยม โพธิ์งาน (2544, หน้า 7) กล่าวว่า สภาพหมายถึงสภาวะที่เป็นจริงเกี่ยวกับการดำเนินการบริหาร

ดวงดาว ทองผ่อง (2545, หน้า 7) กล่าวว่า สภาพ หมายถึงระดับการปฏิบัติงานตามสภาพที่เป็นจริงของการดำเนินงาน

ยวลักษณ์ ทองเกิด (2546, หน้า 7) กล่าวว่า สภาพ หมายถึงลักษณะการรับรู้ได้ถึงการบริหารงานการจัดและดำเนินการด้านการบริหาร โดยผู้รับผิดชอบจะต้องดำเนินการในด้านการวางแผนการปฏิบัติงาน การตรวจสอบและการปรับปรุงแก้ไข

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า สภาพหมายถึงสภาวะการปฏิบัติงานที่เป็นจริง สามารถรับรู้ได้ถึงการดำเนินการวางแผน การตรวจสอบและการปรับปรุงแก้ไขเกี่ยวกับการบริหาร

2. องค์ประกอบการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 4) กล่าวถึงองค์ประกอบการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธว่ามี 5 ด้าน คือ 1) ด้านกายภาพ คือ อาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม เป็นต้น 2) ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต เช่น กิจกรรมประจำวัน กิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรมนักเรียนต่าง ๆ 3) ด้านการเรียนการสอน เริ่มตั้งแต่การกำหนดหลักสูตรสถานศึกษา การจัดหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ จนถึงกระบวนการเรียนการสอน 4) ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ในการปฏิบัติต่อกันระหว่างครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียน หรือครูกับครู เป็นต้น และ 5) ด้านการบริหารจัดการ ตั้งแต่การกำหนดวิสัยทัศน์ จุดเน้น การกำหนดแผนปฏิบัติการ การสนับสนุน ติดตาม ประเมินผลและพัฒนาต่อเนื่อง ซึ่งการจัดสภาพในแต่ละด้านจะมุ่งเพื่อให้การพัฒนาให้นักเรียนตามระบบไตรสิกขา ดำเนินได้อย่างชัดเจนมีประสิทธิภาพ ดังเช่น การจัดด้านกายภาพ ควรเป็นธรรมชาติ สภาพแวดล้อมที่ชวนให้มีจิตใจสงบ ส่งเสริมปัญญา กระตุ้นการพัฒนาศรัทธาและศีลธรรม กิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต กระตุ้นให้การกิน อยู่ ดู ฟัง ดำเนินด้วยสติสัมปชัญญะเป็นไปตามคุณค่าแท้ ด้านการเรียนการสอน บูรณาการพุทธธรรมในการจัดการเรียนรู้ชัดเจน ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ เอื้ออาทร เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ส่งเสริมทั้งวัฒนธรรมเมตตา และวัฒนธรรมแสวงปัญญา

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2548, หน้า 4-5) กำหนดองค์ประกอบการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ 5 ด้านได้แก่ ด้านกายภาพ ด้านกิจกรรมพื้นฐาน วิถีชีวิต ด้านการเรียนการสอน ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ และด้านการบริหารจัดการ

2.1 ด้านกายภาพ

2.1.1 ความหมายด้านกายภาพ

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 5) ได้ให้ความหมายด้านกายภาพ หมายถึง สถานศึกษาจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริม การพัฒนา ศิล สมาธิ ปัญญา เช่น มีศาลาพระพุทธรูปเด่น เหมาะสม ที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุมหรือห้องให้ศึกษาพุทธธรรม บริหารจิต เจริญภาวนาเหมาะสม หรือมากพอที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติหรือใกล้เคียงธรรมชาติ ชวนให้มีใจสงบ และส่งเสริมปัญญา เช่น รั้วมีต้นไม้ ป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม คู่มือเสียงต่างๆ มีให้อีกก็กดเปิดเพลงกระจายเสียง ก็พิถีพิถันเลือกเพลงที่ส่งเสริมสมาธิ ประเทืองปัญญา เป็นต้น

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้ให้ความหมายด้านกายภาพ หมายถึง การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ในด้าน ศิล สมาธิ ปัญญา ด้วยการจัดสภาพอาคารสถานที่ ห้องเรียน ห้องปฏิบัติการกิจกรรม จัดบริเวณและสภาพภูมิทัศน์เป็นแหล่งการเรียนรู้เพื่อพัฒนานักเรียน เช่น การจัดลานปฏิบัติธรรมบริหารจิต จัดพระพุทธรูปในที่เด่นชัดให้นักเรียนกราบไหว้ การจัดตกแต่งบริเวณต้นไม้ด้วยพุทธสัญลักษณ์ จัดป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม จัดระบบกระจายเสียง เพื่อส่งเสริมคุณธรรม ส่งเสริมปัญญาธรรมมีบรรยากาศที่เสริมให้จิตใจสงบมีสมาธิ ให้นักเรียนได้เรียนรู้จากสถานที่ที่ดี

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้ให้ความหมายด้านกายภาพ หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่ใกล้ชิด มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้และการจัดกิจกรรม เน้นธรรมชาติ รั้วมีสงบ สะอาด ประหยัด คุ่มค่า

สรุปได้ว่าความหมายด้านกายภาพ หมายถึง การจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนา ศิล สมาธิ ปัญญา ทั้งด้านวิชาการ วิชาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดดำเนินการของสถานศึกษาจะแสดงถึงการจัดสภาพแวดล้อมและบรรยากาศเป็นกัลยาณมิตรที่เอื้อในการพัฒนาผู้เรียนที่สามารถ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น สงบ เยียบ เรียบ ร้อย ใกล้ชิดกับธรรมชาติ รั้วมี ใกล้ชิดกับชุมชน สะอาด มีระเบียบ ทันสมัย มีการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ

2.1.2 ขอบข่ายด้านกายภาพ

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 10) กล่าวว่าสถานศึกษาจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนา ศิล สมาธิ ปัญญา เช่น มีศาลาพระพุทธรูปเด่น เหมาะสม ที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุมหรือห้องให้

ศึกษาพุทธธรรม บริหารจิต เจริญภาวนาเหมาะสม หรือมากพอที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติหรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนให้มีใจสงบ และส่งเสริมปัญญา เช่น ร่มรื่น มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม คู่มือเสียงต่าง ๆ มีให้อีกทีก็ ถ้าเปิดเพลงกระจายเสียง ก็พิถีพิถันเลือกเพลงที่ส่งเสริมสมาธิ ประเทืองปัญญา เป็นต้น

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 27-28) กล่าวว่าสภาพแวดล้อม มีความสำคัญที่เอื้อต่อการเรียนรู้ หลักการในการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพของโรงเรียนวิถียุทธมีดังนี้

1. บรรยากาศสงบเงียบ มีระเบียบ
2. ใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีความรื่นรมย์
3. ใกล้ชิดกับชุมชน
4. สะอาด มีระเบียบ
5. มีความทันสมัย มีการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ
6. เป็นแหล่งเรียนรู้ ทั้งด้านวิชาการ วิชาชีพ และคุณธรรม

โรงเรียนวิถียุทธมีลักษณะทางกายภาพที่เป็นธรรมชาติ รื่นรมย์ สวยงาม สะอาดเป็นระเบียบ ปลอดภัยให้ความรู้สึก และเพียงพอต่อการใช้สอย มีแปลงเกษตร โรงฝึกงานที่เหมาะสมต่อการฝึกฝนคุณธรรมเพื่อประกอบสัมมาอาชีวะ มีห้องจริยธรรม ห้องสมุด พระพุทธศาสนาทูมห้องเรียนมีพระพุทธรูป เพื่อให้ให้นักเรียนได้เห็นและระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ

บรรยากาศในห้องเรียน มีความสงบ สะอาด มีระเบียบวินัย ครูและนักเรียน มีความสำรวมตนอยู่เสมอ มีสื่อและอุปกรณ์การเรียนการสอนทันสมัย ทั้งสื่อที่เกิดจากภูมิปัญญาของครู นักเรียนและชุมชน ตลอดจนสื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความสุขปลูกฝังคุณลักษณะใฝ่รู้ใฝ่เรียน และความรู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก สถานศึกษาต้องมีความใกล้ชิดธรรมชาติ ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 5) ได้กล่าวถึง ขอบข่ายด้านกายภาพไว้ดังนี้ 1) จัดประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียนและประจำห้องเรียนเหมาะสม 2) มีป้ายนิเทศ ป้ายคติธรรม คำขวัญ คุณธรรมจริยธรรม โดยทั่วไปในบริเวณโรงเรียน 3) สภาพโรงเรียนสะอาด ปลอดภัย สงบ ร่มรื่น เรียบง่าย ใกล้ชิดธรรมชาติ และ 4) บริเวณโรงเรียนปราศจากสิ่งเสพติด อมายมุข สิ่งมอมเมาทุกชนิด

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านกายภาพ คือ สิ่งที่โรงเรียนกำหนดกรอบการปฏิบัติทางด้านอาคารสถานที่ บริเวณสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เรียกว่าสถานที่ 3 ด้าน 1) ลานธรรมดี คือ สะอาด มีคติธรรม พุทธศาสนสุภาษิต พระพุทธรูป 2) ห้องพระพุทธรูป ดี คือ มีลักษณะ สะอาด สงบ มีพื้นที่ในการปฏิบัติธรรม และปฏิบัติกิจกรรม มากพอ มีสิ่งของที่จำเป็นวางอย่างมีระเบียบ และ 3) มุมธรรมะ มุมหนังสือ ปลูกต้นไม้จัดพุทธสุภาษิตติดต้นไม้

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านกายภาพไว้ ดังนี้ 1) ต้นไม้พุดได้ ต้นไม้คุณธรรม ป้ายคุณธรรม 2) ลานธรรม สวนธรรมะ และ 3) แหล่งเรียนรู้

สรุปขอบข่ายด้านกายภาพ ควรจัดดังนี้ คือ 1) จัดประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียน 2) จัดประดิษฐานพระพุทธรูปประจำห้องเรียนห้องพักครู 3) มีป้ายนิเทศ ป้ายคติธรรม คำขวัญ คุณธรรม จริยธรรม ทั่วไปในบริเวณโรงเรียน 4) สภาพโรงเรียนสะอาด ปลอดภัย 5) สภาพโรงเรียนสงบ ร่มรื่น เรียบง่าย ใกล้ชิดธรรมชาติ และ 6) บริเวณโรงเรียนปราศจากสิ่งเสพติด อบายมุข สิ่งมอมเมาทุกชนิด

2.2 ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต

2.2.1 ความหมายด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 5) ได้ให้ความหมายด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต หมายถึง สถานศึกษาจัดกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือในโอกาสต่าง ๆ เป็นภาพรวมทั้งสถานศึกษาที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการทั้งศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ดู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะเพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิต

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้ให้ความหมายด้านกิจกรรมพื้นฐานชีวิต หมายถึง การที่สถานศึกษาจัดให้มีกิจกรรมที่เป็นวิถีชีวิตประจำวัน ประจำสัปดาห์ และในโอกาสต่าง ๆ เป็นกิจกรรมปฏิบัติในลักษณะบูรณาการด้าน ศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นวิถีชีวิตประจำวันแบบชาวพุทธมีการปลูกฝังวัฒนธรรมของการดำรงชีวิต การกิน การอยู่ การดู การฟัง ด้วยความมีสติสัมปชัญญะ เพื่อให้เป็นคุณค่าแท้ในการดำเนินชีวิต

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้ให้ความหมายด้านกิจกรรมพื้นฐานชีวิต หมายถึง กิจกรรมที่เป็นวิถีชีวิต เน้นการปฏิบัติจริง เรียบง่าย งามตา เคยชินเป็นนิสัย ในวัฒนธรรมการกิน อยู่ ดู ฟัง เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่เหมาะสม ตามหลักไตรสิกขา

สรุปความหมายด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต หมายถึง กิจกรรมที่ฝึกฝนอบรมให้เกิดการกิน อยู่ ดู ฟัง เป็นสิ่งส่งเสริมกิจกรรมการรับผิชอบ ดูแลรักษาอย่างเห็นคุณค่า รู้เข้าใจเหตุผล ศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นประจำ ต่อเนื่อง ให้ทุกคนมีส่วนร่วมและเห็นคุณค่าในการรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา

2.2.2 ขอบข่ายด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 10-11) กำหนดแนวทางให้สถานศึกษาจัดกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ประจำสัปดาห์หรือในโอกาสต่าง ๆ เป็นภาพรวมทั้งสถานศึกษาที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการทั้งศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ดู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิตโดยมีกิจกรรมตัวอย่าง ดังนี้

1. กิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระ ก่อนเข้าเรียน และก่อนเลิกเรียนประจำวัน (เพื่อใกล้ชิดศาสนา)
2. กิจกรรมรับศีล หรือทบทวนศีลทุกวัน อาจเป็นบทกลอน หรือเพลง เช่นเดียวกับกิจกรรมแผ่เมตตา (เพื่อให้ตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข)
3. กิจกรรมทำสมาธิรูปแบบต่าง ๆ เช่น นั่งสมาธิ ท่องอาขยานเพื่อสมาธิ สวดมนต์สร้างสมาธิ หรือทำสมาธิเคลื่อนไหว ๆ เป็นประจำวันหรือก่อนเรียน (เพื่อพัฒนาสมาธิ)
4. กิจกรรมพิจารณาอาหารก่อนรับประทานอาหารกลางวัน (เพื่อให้กินเป็นกินอย่างมีสติ มีปัญญา รู้เข้าใจ)
5. กิจกรรมอาสาตาศาวิเศษ ปฏิบัติวินัยหรือศีล (เพื่อให้อยู่เป็น อยู่อย่างสงบสุข)
6. กิจกรรมประเมินผลการปฏิบัติธรรม (ศีล สมาธิ ปัญญา)
7. มีการสวดมนต์ ฟังธรรมประจำสัปดาห์หรือวันพระ (เพื่อพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา)
8. มีกิจกรรมบันทึกและยกย่องการปฏิบัติธรรม (เน้นย้ำและเสริมแรง การทำความดี)
9. ทุกห้องเรียนมีการกำหนดข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน โดยเข้าใจเหตุผล และประโยชน์ที่มีต่อการอยู่ร่วมกัน

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาบุรี เขต 1 (2549, หน้า 5) ได้กล่าวถึง ขอบข่ายด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิตไว้ดังนี้ 1) ฝึกฝนอบรมให้เกิด การกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น รู้เข้าใจเหตุผล และได้ประโยชน์ตามคุณค่าแท้ตามหลักไตรสิกขา และ2) ส่งเสริมกิจกรรมการ รับผิดชอบดูแลรักษาพัฒนาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมอย่างสม่ำเสมอจนเป็นนิสัย

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านกิจกรรม พื้นฐานได้แก่ 1) ธรรมปฏิบัติประจำวันได้แก่ มารยาทงามยามเช้า ไหว้ เคารพกัน 2) วิถีชีวิต ไทยหน้าเสาธง สวดมนต์ไหว้พระมีสติ ฝึกสมาธิ การยืน นั่ง ฟัง เดิน สมาธิก่อนเรียน เดินแถว เปลี่ยนห้อง ชาวพุทธพิจารณาอาหาร สวดมนต์ก่อนกลับบ้าน แผ่เมตตา ท่องอาขยานอย่างมี สมาธิ 3) กิจกรรมเสริมพิเศษ พิธีกรรมชาวพุทธ วิถีชีวิตประชาธิปไตย คารวะธรรม ปัญญา ธรรม สามัคคีธรรม กิจกรรมอาสาตาศาวิเศษปฏิบัติศีล และ4) กิจกรรมสมาธิรูปแบบต่างๆ ทำบุญ วันพระ ฟังธรรมะประจำสัปดาห์ บันทึกความดี

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านกิจกรรม พื้นฐานชีวิตไว้ดังนี้ 1) กิจกรรมไหว้พระก่อนเข้า-ออก ประตูโรงเรียน 2) ไหว้ครู ผู้ใหญ่ 3) ยกย่อง มอบรางวัล นักเรียนที่แต่งกายสะอาด ถูกต้องตามระเบียบ และ4) ยกย่องชมเชย นักเรียนที่กระทำความดี อย่างต่อเนื่องและจริงจัง

สรุปข้อบ่งชี้ด้านกิจกรรมพื้นฐานชีวิต ควรจัดตั้งนี้ คือ 1) มีการนิมนต์พระมาสอน 2) พานักเรียนทำบุญตักบาตรทุกวันพระ 3) กิจกรรมก่อนเคารพธงชาติ รำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ทุกวัน 4) ฝึกสมาธิก่อนเข้าห้องเรียน 5) การปฏิบัติตนเป็นต้นแบบแก่นักเรียน 6) กิจกรรมสมาทานศีลทุกวันศุกร์ 7) กิจกรรมพิจารณาอาหารก่อนรับประทานตามไตรสิกขา 8) กิจกรรมเข้าค่ายพุทธบุตร 9) พานักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนาในโอกาสสำคัญอย่างต่อเนื่อง และ 10) กิจกรรมบันทึกความดี

2.3. ด้านการเรียนการสอน

2.3.1 ความหมายด้านการเรียนการสอน

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 6) ได้ให้ความหมายด้านการเรียนการสอน หมายถึง สถานศึกษาจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรมเพื่อพัฒนาผู้เรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจน เพื่อการพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้ให้ความหมายด้านการเรียนการสอน หมายถึง สถานศึกษามีการจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนโดยวิธีบูรณาการหลักธรรมในทุกสาระการเรียนรู้ ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักธรรมและหลักไตรสิกขา มุ่งให้พัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ในลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น”

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้ให้ความหมายด้านการเรียนการสอน หมายถึง สถานศึกษาที่จัดการเรียนการสอนตามเนื้อหาสาระที่กำหนดไว้ในหลักสูตร สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียน พัฒนาด้านกาย ความประพฤติและปัญญา ตามแนววิถีพุทธ

สรุปความหมายด้านการเรียนการสอน หมายถึง กระบวนการจัดการเรียนรู้ บูรณาการพุทธธรรมทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน ส่งเสริมการนำหลักธรรมเป็นฐานการคิดวิเคราะห์แก้ปัญหา ส่งเสริมการใฝ่รู้ แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง จัดการเรียนรู้อย่างมีความสุข

2.3.2 ข้อบ่งชี้ด้านการเรียนการสอน

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 11-12) กำหนดให้สถานศึกษาจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรมเพื่อพัฒนาผู้เรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจน เพื่อการพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เช่น

1. หลักสูตรสถานศึกษา มีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และการเรียนรู้ที่คาดหวัง ที่สะท้อนการพัฒนาไตรสิกขาไปพร้อม ๆ กัน

2. การจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกชั้นให้มีภาวบูรณาการพุทธธรรมในการเรียนรู้และปฏิบัติ

3. การจัดการเรียนรู้แต่ละครั้ง นำพุทธธรรมมาเป็นฐานในการคิด หรือเป็นเกณฑ์ตรวจสอบการเรียนรู้การปฏิบัติ หรือเชื่อมโยงการเรียนรู้สู่หลักธรรมในการพัฒนาตนและผู้อื่น

4. ประสานร่วมมือกับวัด/คณะสงฆ์ ในการจัดการเรียนรู้ทั้งสาระพระพุทธศาสนา และกลุ่มสาระหรือกิจกรรมอื่นๆ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ในบริบทต่างๆ ทั้งนี้กระบวนการจัดการเรียนรู้ ควรมีลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” โดยนักเรียน มีกระบวนการเรียนรู้ การพัฒนาทั้ง ด้านกาย (กายภาวนา) ด้านความประพฤติ (ศีลภาวนา) ด้านจิตใจ (จิตตภาวนา) และด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) โดยมุ่งให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาตนและสังคมโดยไม่เบียดเบียนผู้ใด และเกื้อกูลในการพัฒนาวัฒนธรรมแสวงหาปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา เช่น “การกินอยู่เป็น” เพื่อยังประโยชน์ในการดำรงชีวิตอยู่ได้เหมาะสมเป็นไปตามคุณค่าแท้ หรือ “การดูฟังเป็น” เพื่อเน้นประโยชน์ในการเรียนรู้เพิ่มพูนปัญญา

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 6) ได้กล่าวถึง ขอบข่ายด้านกิจกรรมพื้นฐานชีวิตไว้ดังนี้ 1) จัดการเรียนรู้โดยบูรณาการพุทธธรรมหรือหลักไตรสิกขาในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้และเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน 2) ส่งเสริมให้มีการนำหลักธรรมมาเป็นฐานในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา 3) จัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง 4) จัดการเรียนรู้อย่างมีความสุข ทั้งผู้เรียน และผู้จัดการเรียนรู้ 5) จัดกิจกรรมบริหารจัดการจิตเจริญปัญญาทั้งในการเรียนการสอนและในกิจกรรมการดำรงชีวิตประจำวัน 6) ใช้สื่อการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเองอยู่เสมอ 7) นิมนต์พระหรือเชียววิทยากรภูมิปัญญาทางพุทธศาสนาสอนนักเรียนสม่ำเสมอ 8) จัดให้นักเรียนไปเรียนรู้ที่วัด หรือศาสนสถานที่ใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ประจำของโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง และ 9) มีการวัดประเมินผลตามสภาพจริง ด้วยวิธีการที่หลากหลายครอบคลุม ตามหลักภาวนา 4 (กาย ศีล จิต ปัญญา) โดยมีจุดเน้นเพื่อพัฒนานักเรียนอย่างต่อเนื่อง

วินัย ดิศสงค์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านการเรียนการสอน คือ การจัดการเรียนการสอนโดยวิธีบูรณาการหลักธรรมสู่วิถีชีวิต กิน อยู่ ดู ฟัง มุ่งพัฒนานักเรียนให้สามารถ ปฏิบัติด้วยหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา และการจัดหน่วยการเรียนรู้ ตามสถานการณ์ จัดการเรียนรู้โดยจัดแผนบูรณาการศีล สมาธิ ปัญญา นำหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการคิด ประสานพระสงฆ์เป็นครูวิทยากร จัดกระบวนการเรียนรู้พัฒนาทั้งกายภาวนา ศีลภาวนา ปัญญาภาวนา โดยมุ่งพฤติกรรม กิน อยู่ ดู ฟังเป็นในลักษณะสอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น นักเรียนรู้จักแสวงหาความรู้สรุปลองค์ความรู้ด้วยตนเอง มีพระสงฆ์ช่วยสอน มีการจัดและประเมินผล

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้ให้กล่าวถึงข้อขยายด้านการเรียนการสอนได้แก่ 1) สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น และ 2) โรงเรียนกำหนดเป็นนโยบายสำคัญในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและการวัดประเมินผลให้สอดคล้องตามหลักการของโรงเรียนวิถีพุทธ

สรุปข้อขยายด้านการเรียนการสอน ควรจัดดังนี้ คือ 1) จัดการเรียนรู้อบรมการไตรสิกขาในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ 2) จัดการเรียนรู้อิงหลักไตรสิกขาเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน 3) ส่งเสริมให้มีการนำหลักธรรมมาเป็นฐานในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา จัดการเรียนรู้อิงส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง 4) จัดการเรียนรู้อย่างมีความสุขทั้งผู้เรียนและผู้จัดการเรียนรู้ 5) จัดกิจกรรมบริหารจัดการ เจริณปัญญาในการเรียนการสอนและกิจกรรมการดำรงชีวิตประจำวัน 6) ใช้สื่อการเรียนรู้อิงส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้อยู่เสมอ 7) นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสอนนักเรียนสม่ำเสมอ 8) จัดให้นักเรียนไปเรียนที่วัดที่ใช้แหล่งเรียนรู้ประจำของโรงเรียน และ 9) มีการวัดประเมินผลตามสภาพจริง ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ครอบคลุมตามหลักท้าวานา 4 (กาย ศีล จิต ปัญญา)

2.4. ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์

2.4.1 ความหมายด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 6) ได้ให้ความหมายด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ หมายถึง สถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศของการใฝ่เรียนรู้อิงพัฒนาไตรสิกขา หรือส่งเสริมการมีวัฒนธรรมแสวงปัญญา และมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของการเคารพ อ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส การมีความเมตตา กรุณาต่อกัน ทั้งครูต่อนักเรียน นักเรียนต่อครู นักเรียนต่อนักเรียน และครูต่อครูด้วยกัน และสถานศึกษาส่งเสริมให้บุคลากร และนักเรียนปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เช่น การลด ละ เลิกอบายมุข การเสียสละ เป็นต้น

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้ให้ความหมายด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ หมายถึง สถานศึกษาส่งเสริมและจัดบรรยากาศที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้โดยนักเรียนได้ศึกษาค้นคว้า ค้นหาความรู้ด้วยการปฏิบัติที่ใฝ่เรียนใฝ่รู้ สรุปลองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง และพัฒนาไตรสิกขาหรือเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมแสวงหาปัญญาและการมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของการเคารพ อ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส การเมตตา กรุณาต่อกันและการส่งเสริมให้ครูและนักเรียนปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น ด้านความเป็นผู้มีศีลปฏิบัติดี มีสมาธิตั้งใจจดจ่อ และปัญญาการคิดไตร่ตรองรอบคอบมีเหตุผล วิจารณ์ญาณ เป็นต้น

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้ให้ความหมายด้านบรรยากาศ และปฏิสัมพันธ์ หมายถึง สถานศึกษาที่จัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมภายในสถานศึกษาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ปลูกฝังหล่อหลอมความผูกพันระหว่างครู นักเรียน ที่เป็นกัลยาณมิตร

สรุปความหมายด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ หมายถึง โรงเรียน ส่งเสริมด้านการเรียนการสอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น ส่งเสริมความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร อ่อนน้อมถ่อมตน เคารพให้เกียรติซึ่งกันและกัน ยิ้มแย้มมีเมตตา ส่งเสริมบรรยากาศใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่สร้างสรรค์ ส่งเสริมบุคลากร นักเรียน ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ยกย่อง เชิดชูผู้ทำดีเป็นประจำ

2.4.2 ขอบข่ายด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 12) เสนอแนะให้สถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศของการใฝ่เรียนรู้ และพัฒนาไตรสิกขา หรือส่งเสริมการมีวัฒนธรรมแสงปัญญา และมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของการเคารพ อ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส การมีความเมตตากรุณาต่อกัน ทั้งครูต่อนักเรียน นักเรียนต่อครู นักเรียนต่อนักเรียน และครูต่อครูด้วยกัน และสถานศึกษาส่งเสริมให้บุคลากร และนักเรียนปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เช่น การลด ละ เลิกอบายมุข การเสียสละ เป็นต้น

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 31-33) กำหนดแนวการดำเนินการเกี่ยวกับการสร้างบรรยากาศ และการสร้างปฏิสัมพันธ์โรงเรียนจะต้องกำหนดการดำเนินงานตามวิสัยทัศน์ และแผนปฏิบัติการของโรงเรียนที่บ่งชี้ถึงความเป็นวิถีพุทธอย่างเข้มแข็ง และต่อเนื่องจนบังเกิดผลที่ชัดเจนทั้งในด้านการบริหารจัดการ ด้านกายภาพ ด้านบุคลิกภาพ และคุณธรรมของครู-อาจารย์ นักเรียน และบุคลากรของโรงเรียนจนเป็นภาพที่ให้เห็นชัดเจน ซึ่งกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการมีดังต่อไปนี้

โรงเรียน บ้าน วัด ชุมชน ดำเนินกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

1. นักเรียนครู และบุคลากรของโรงเรียนร่วมในกิจกรรมของชุมชน
2. โรงเรียนจะต้องบริหารจัดการให้เป็นโรงเรียนของชุมชน โดยเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองและชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและร่วมกิจกรรมของโรงเรียน
3. โรงเรียนให้บริการแก่ชุมชน เช่น สนามกีฬา ห้องสมุด หอประชุม อาคารสถานที่ เป็นต้น
4. โรงเรียนจะต้องเป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านวิชาการและวิชาชีพ
5. จัดกิจกรรมธรรมศึกษาร่วมกับวัด
6. ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบ้านกับโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมเยี่ยมบ้าน การดูแลช่วยเหลือนักเรียน
7. ประชาสัมพันธ์งานโครงการต่างๆ ของโรงเรียน

8. ยกย่องเชิดชูเกียรติของผู้กระทำความดีทั้งนักเรียน ครู และบุคลากรของโรงเรียน

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 6) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ไว้ดังนี้ 1) ส่งเสริมความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร อ่อนน้อม ถ่อมตน เคารพให้เกียรติซึ่งกันและกัน ยิ้มแย้ม มีเมตตาต่อกัน ทั้งครูต่อนักเรียน ครูต่อครู นักเรียนต่อนักเรียน และครูต่อผู้ปกครอง 2) ส่งเสริมบรรยากาศ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่สร้างสรรค์ 3) ส่งเสริมบุคลากรและนักเรียน ให้ปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีต่อผู้อื่น และ 4) ส่งเสริม ยกย่อง เชิดชู ผู้ทำดี เป็นประจำ

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ไว้ดังนี้ 1) การส่งเสริมความเป็นครูกัลยาณมิตร โกลีตักนักเรียนเป็นแบบอย่างที่ดีในการนำหลักธรรมมาใช้เป็นวิธีสอน ใช้เป็นกระบวนการคิด พัฒนาสมองนักเรียน นำหลักไตรสิกขามาใช้วิเคราะห์ตนเอง 2) การส่งเสริมบรรยากาศการสร้างนิสัยใฝ่รู้ แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง 3) ส่งเสริมบรรยากาศทำความดี บันทึกความดีด้วยตนเอง ภาคภูมิใจในตนเอง 4) ส่งเสริมยกย่อง เชิดชู ผู้ทำความดี และ 5) ส่งเสริมบรรยากาศการอยู่ร่วมกันเรียนรู้ร่วมกันด้วยคารวะธรรม ปัญญาธรรมและสามัคคีธรรม

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้กล่าวถึงขอบข่ายบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ไว้ดังนี้ 1) การประกวดสวดมนต์ระดับชั้นเรียน 2) การประกวดมารยาทระดับชั้นเรียน และ 3) การชมเชยครู นักเรียนที่ประพฤติดี เช่น การลด ละ เลิก อบายมุข

สรุปขอบข่ายด้านการเรียนการสอน ควรจัดดังนี้ คือ 1) ส่งเสริมความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร อ่อนน้อม ถ่อมตน เคารพให้เกียรติซึ่งกันและกัน 2) ยิ้มแย้ม มีเมตตาต่อกัน ครูต่อนักเรียน 3) ยิ้มแย้ม มีเมตตาต่อกัน ครูต่อครู 4) ยิ้มแย้ม มีเมตตาต่อกัน นักเรียนต่อนักเรียน 5) ส่งเสริมบรรยากาศใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่สร้างสรรค์ 6) ส่งเสริมยกย่องเชิดชูผู้ทำดีเป็นประจำ 7) โรงเรียนมีบรรยากาศเอื้ออำนวย เช่น อาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียนและแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสม 8) ผู้บริหารมีวิสัยทัศน์ในการบริหารจัดการโรงเรียนโดยใช้แผนกลยุทธ์ในการพัฒนาโรงเรียน 9) มีระบบการประกันคุณภาพการศึกษาภายในอย่างต่อเนื่อง และ 10) ส่งเสริมกิจกรรมพัฒนา คุณธรรม/จริยธรรม

2.5. ด้านการบริหารจัดการ

2.5.1 ความหมายด้านการบริหารจัดการ

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 7) ได้ให้ความหมายด้านการบริหารจัดการ หมายถึง สถานศึกษา โดยบุคลากรในสถานศึกษา ร่วมกับ ผู้ปกครองและชุมชนสร้างความตระหนักและศรัทธาร่วมทั้งเสริมสร้างปัญญาเข้าใจในหลักการ และวิธีดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธร่วมกัน ทั้งนี้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งครู และ

ผู้บริหารเพียรพยายามสนับสนุน โดยลักษณะต่างๆ และการปฏิบัติตนเองที่จะสนับสนุนและเป็นตัวอย่างในการพัฒนาผู้เรียนตามวิถีพุทธ

วินัย ติสสงฆ์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้ให้ความหมายด้านการบริหารจัดการ หมายถึง สถานศึกษาโดยคณะครู บุคลากร กรรมการสถานศึกษา ร่วมกับผู้ปกครอง นักเรียน และชุมชนสร้างความตระหนักรู้ ศรัทธา ร่วมกันวางแผนพัฒนาเสริมสร้างปัญญา มีความรู้ เข้าใจในหลักการ วิธีการดำเนินโครงการโรงเรียนวิถีพุทธร่วมกันในลักษณะบวร บ้าน วัด โรงเรียน เดินหน้าสามัคคี หนุนการทำดีไปด้วยกันโดย ผู้บริหารเพียรพยายามสร้างบรรยากาศให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม คิด ร่วมสนับสนุน และเป็นตัวอย่างที่ดีในการพัฒนาผู้เรียนตามแนวโรงเรียนวิถีพุทธ

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้ให้ความหมายด้านการบริหารจัดการ หมายถึง สถานศึกษาที่จัดระบบบริหารจัดการภายในสถานศึกษาตามแนววิถีพุทธ ส่งเสริมการกิน อยู่ ดู ฟังเป็น การกำกับติดตามให้ขวัญกำลังใจแก่ครูและนักเรียนที่ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีความจริงใจ และต่อเนื่อง

สรุปความหมายด้านการบริหารจัดการ หมายถึง ระบบบริหารที่มี วิสัยทัศน์ ปรัชญา พันธกิจ เป้าหมาย แผนกลยุทธ์ แผนปฏิบัติการ ที่เน้นพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ มีคณะกรรมการที่ปรึกษา คณะกรรมการดำเนินงานบริหารงานอย่างต่อเนื่อง โดยผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมปลูกฝังศรัทธา สร้างเสริมปัญญากับบุคลากรผู้เกี่ยวข้อง มีระบบตรวจสอบ ประเมินผล เพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

2.5.2 ขอบข่ายการบริหารจัดการ

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 12) กล่าวว่าสถานศึกษาโดยบุคลากรในสถานศึกษา ร่วมกับผู้ปกครอง และชุมชน ควรสร้างความตระหนักและศรัทธารวมทั้งเสริมสร้างปัญญาเข้าใจในหลักการ และวิธีดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธร่วมกัน ทั้งนี้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งครู และผู้บริหารเพียรพยายามสนับสนุน โดยลักษณะต่างๆ และการปฏิบัติตนเองที่จะสนับสนุนและเป็นตัวอย่างในการพัฒนาผู้เรียนตามวิถีพุทธ

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 (2549, หน้า 7) ได้กล่าวถึงขอบข่ายการบริหารจัดการไว้ดังนี้ 1) มีวิสัยทัศน์หรือปรัชญา พันธกิจ เป้าหมาย ธรรมนูญหรือแผนกลยุทธ์ที่มีจุดเน้นในการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ 2) แต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษา หรือคณะกรรมการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธและบริหารการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องโดยผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย (บวร) มีส่วนร่วม 3) ปลูกฝังศรัทธา สร้างเสริมปัญญาในพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นกับบุคลากรและผู้เกี่ยวข้อง 4) ร่วมมือกับผู้ปกครอง วัด และชุมชนเพื่อพัฒนาผู้เรียนและชุมชน 5) มีการนิเทศ กำกับ ติดตาม การดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง

และ6) มีระบบตรวจสอบประเมินผล และเปิดโอกาสให้มีการเสนอแนะอย่างเป็นกัลยาณมิตรเพื่อพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

วินัย ดิสงส์ (2551, กรกฎาคม 2) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านการบริหารจัดการไว้ดังนี้ ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานตั้งแต่ 1) ศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาด้านพฤติกรรมคุณลักษณะของนักเรียน 2) วางแผนกลยุทธ์ กำหนดวิสัยทัศน์ ปรัชญา พันธกิจ เป้าหมาย กำหนดจุดเน้นในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ด้วยโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ 3) แต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษา คณะกรรมการดำเนินงานโดยทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม ลักษณะ “บวร” 4) ดำเนินกิจกรรมสาระสำคัญในโครงการลักษณะ พระซี ครูทาง ชุมชน ผู้ปกครองสร้าง และนักเรียนเดิน ร่วมมือกันพัฒนาผู้เรียนและชุมชน 5) การนิเทศ กำกับติดตาม การดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง 6) ปลุกฝังศรัทธา สร้างเสริมปัญญาตามหลักธรรมพระพุทธศาสนา ไตรสิกขาให้เกิดขึ้นกับครู บุคลากร นักเรียน และผู้เกี่ยวข้อง และ7) จัดระบบการตรวจสอบ วัดและประเมินผลโดยเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมประเมินเสนอแนะอย่างเป็นกัลยาณมิตร ปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

วิสันต์ อ่อนมิตร (2551, กรกฎาคม 3) ได้กล่าวถึงขอบข่ายด้านการบริหารจัดการไว้ดังนี้ 1) มีวิสัยทัศน์ หรือปรัชญา พันธกิจ เป้าหมาย ชรรมนูญหรือแผนกลยุทธ์ที่มีจุดเน้นในการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ 2) แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธและบริหารการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยมีผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย (บวร) มีส่วนร่วม 3) มีการนิเทศ กำกับ ติดตาม การดำเนินงาน โรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง และ4) มีระบบตรวจสอบประเมินผล และเปิดโอกาสให้มีการเสนอแนะอย่างเป็นกัลยาณมิตร เพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

สรุปขอบข่ายด้านการบริหารจัดการ ควรจัดดังนี้ คือ 1) มีวิสัยทัศน์หรือปรัชญาเป้าหมาย จุดเน้นในการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ 2) กรรมการสถานศึกษามีส่วนร่วมในการวางนโยบาย 3) มีการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ 4) มีคณะกรรมการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง 5) ปลุกฝังศรัทธา สร้างเสริมปัญญาในพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นกับบุคลากรและผู้เกี่ยวข้อง 6) ร่วมมือกับผู้ปกครอง ชุมชน เพื่อพัฒนาผู้เรียน 7) มีการนิเทศ กำกับติดตาม การดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง 8) มีการประเมินผลเพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง 9) เปิดโอกาสให้มีการเสนอแนะอย่างเป็นกัลยาณมิตร 10) มีการเพิ่ม/สอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมในหลักสูตรสถานศึกษา และ11) มีการจัดหน่วยการเรียนรู้และแผนการเรียนรู้บูรณาการไตรสิกขาทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้

ปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

1. ความหมายของปัญหา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546, หน้า 687) ให้ความหมายของคำว่า "ปัญหา" หมายถึง ข้อสงสัย ข้อขัดข้อง เช่น ทำได้โดยไม่มีปัญหาคำถาม ข้อที่ควรถาม เช่น ตอบปัญหา ข้อที่ต้องพิจารณาแก้ไข เช่น ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาทางการเมือง ปัญหาโลกแตก ปัญหาที่หาข้อยุติไม่ได้

สอ เสถบุตร (2544, หน้า 1133) กล่าวว่า พร็อบเบลิม (problem) หมายถึง 1) ปัญหาเช่น ปัญหาเรื่องคนไม่มีงานทำนั้นแก้ไขไม่ได้ (The problem of unemployment is insoluble.) 2) โจทย์ เช่น ครูให้ทำบทสร้าง (ในเรขาคณิต) หนึ่งบท (The teacher sets us one problem and one theorem.) และ 3) เป็นปัญหา ยากที่จะฝึกหัด แนะนำ เช่น เขาเป็นเด็กมีปัญหา (He is a problem child.)

จงจิต จันทบ (2545, หน้า 6) กล่าวว่า ปัญหา หมายถึง สภาพการณ์ที่เป็นอุปสรรค หรือสภาพที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวัง จะต้องมีการแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น

สุคนธ์ สากลวาริ (2546, หน้า 9) กล่าวว่า ปัญหาหมายถึง อุปสรรคหรือข้อขัดข้อง เกี่ยวกับการบริหารงาน

จากที่กล่าวสรุปได้ว่า ปัญหา หมายถึง ข้อที่ต้องพิจารณาแก้ไขในสิ่งที่เป็นอุปสรรค หรือข้อขัดข้องในการปฏิบัติงาน ที่ไม่สามารถทำให้บรรลุตามวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพได้

2. ประเภทของปัญหา

ปัญหาในการบริหารงานที่เกิดขึ้นมีความแตกต่างกัน และเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความแตกต่างของปัญหาที่เกิดขึ้นในการบริหารงาน จึงมีความสำคัญที่จะทำให้ผู้บริหารเข้าใจปัญหา และสามารถใช้กระบวนการแก้ปัญหาได้เหมาะสม และสอดคล้องกับประเภทของปัญหาที่เกิดขึ้นได้ สำหรับประเภทของปัญหามีผู้กล่าวไว้ดังนี้

อุณา นพคุณ (2530, หน้า 75) ได้จำแนกปัญหาออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ปัญหาที่อยู่ในวิสัยที่มนุษย์จะแก้ไขได้ ปัญหาประเภทนี้ ได้แก่ ปัญหาที่มนุษย์มักจะสร้างขึ้นแก่ตัวมนุษย์เองโดยไม่รู้ตัว เช่น ปัญหาเรื่องการเรียนรู้ ปัญหาเรื่องความรัก ปัญหาเรื่องการทำงาน ปัญหาความสัมพันธ์กับผู้อื่น ต้นเหตุของปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาในเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องที่อยู่ในวิสัยของเราที่จะหาทางแก้ไขได้

2. ปัญหาที่อยู่เหนือวิสัยที่มนุษย์จะแก้ไขได้ ปัญหา หรือสภาพการณ์บางอย่างที่มนุษย์ไม่พึงปรารถนาเป็นเรื่องที่มนุษย์ไม่มีอำนาจจะไปแก้ไขได้ เพราะส่วนมากเป็นปัญหาตามธรรมชาติ ปัญหาทางกายธรรมชาติ อุบัติเหตุ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้มนุษย์พยายามที่จะป้องกันไม่ให้เกิดขึ้นแต่ในเรื่องเหล่านี้ มนุษย์ต้องยอมรับว่าเราแก้ไขไม่ได้

เอกชัย กี่สุขพันธ์ (2533, หน้า 55) ได้กล่าวถึงประเภทของปัญหาตามความคิดเห็นของเมียร์ (Maier) ว่าได้แบ่งประเภทของปัญหาตามลักษณะของการตัดสินใจโดยใช้เกณฑ์คุณภาพการตัดสินใจและการยอมรับ เป็นเกณฑ์แบ่งประเภทปัญหา และจำแนกประเภทของปัญหาเป็น 3 ประเภทคือ

1. ปัญหาประเภทคุณภาพการตัดสินใจหรือการยอมรับ หมายถึง ปัญหาประเภทที่เน้นการตัดสินใจหรือการยอมรับ หมายถึง ปัญหาประเภทที่เน้นการตัดสินใจโดยคำนึงถึงคุณภาพการตัดสินใจมากกว่าการยอมรับ เช่น ปัญหาเกี่ยวกับระบบงาน โครงสร้างการบริหารงาน การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงาน หรือแม้กระทั่งการซื้อวัตถุดิบในการทำงาน เป็นต้น ปัญหาประเภทนี้ผู้บริหารระดับสูงของบริษัทจะเป็นผู้ตัดสินใจด้วยความรอบคอบเป็นไปตามนโยบายของบริษัท โดยมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ซึ่งมีความสำคัญกว่าการยอมรับของพนักงานหรือผู้เกี่ยวข้อง

2. ปัญหาประเภทการยอมรับหรือคุณภาพการตัดสินใจ หมายถึง ปัญหาประเภทที่เน้นการตัดสินใจโดยคำนึงถึงการยอมรับมากกว่าคุณภาพของการตัดสินใจ เช่น ปัญหาเกี่ยวกับการจัดวันหยุดพักผ่อนประจำปีหรือลาพักร้อน ปัญหาการทำงานล่วงเวลาซึ่งต้องการอาสาสมัครหรือปัญหาการอยู่เวรยามตอนพักเที่ยง เป็นต้น ปัญหาประเภทนี้ผู้บริหารจะต้องพยายามชักชวน หรือชักจูงให้พนักงานปฏิบัติด้วยความเต็มใจ เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

3. ปัญหาประเภทการยอมรับและคุณภาพการตัดสินใจ หมายถึง ปัญหาประเภทที่เน้นการตัดสินใจโดยคำนึงถึงการยอมรับและคุณภาพของการตัดสินใจพร้อมๆ กันหรือสำคัญเท่ากัน การแก้ปัญหาประเภทนี้มักจะเป็นการแก้ปัญหาโดยใช้กลุ่มผู้ร่วมงานเป็นผู้ตัดสินใจ โดยมีผู้บริหารเป็นผู้นำประชุมและเน้นการตัดสินใจร่วมกัน เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กลุ่มเป็นผู้กำหนด เช่น ปัญหาผลผลิตตกต่ำ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างฝ่ายโรงงานกับฝ่ายการตลาด เป็นต้น ปัญหาประเภทการยอมรับและคุณภาพการตัดสินใจนี้ผู้บริหารมีส่วนสำคัญมากที่สุดในการกระตุ้นและส่งเสริมให้พนักงาน หรือผู้ร่วมงานได้มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและตัดสินใจ

รศนา อัจชะกิจ (2539, หน้า 5-8) ได้จำแนกประเภทของปัญหา จะขึ้นอยู่กับหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณา ซึ่งกระทำได้หลายรูปแบบ เช่นเมื่อเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาคือมนุษย์ ปัญหารูปแบบนี้จัดแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ

1. ปัญหาเกี่ยวกับมนุษย์
2. ปัญหาอื่นทั้งหลายที่ไม่เกี่ยวกับมนุษย์

สำหรับรูปแบบที่พิจารณาจากสถานการณ์ที่ผ่านมาว่า “เคยได้มาตรฐานตามเป้าหมายหรือไม่” และด้วยเกณฑ์ดังกล่าวจึงแบ่งปัญหาออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. ปัญหาเบี่ยงเบน

ปัญหาเบี่ยงเบนนั้นถ้านำมาพิจารณาให้ลึกซึ้งโดยใช้ “เวลา” เป็นมาตรการในการเปรียบเทียบ จะแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 ปัญหาขัดข้อง หมายถึง ปัญหาที่การเบี่ยงเบนหรือความแตกต่างจากเป้าหมายนั้นเกี่ยวโยงจากอดีตถึงปัจจุบัน กล่าวคือ การเบี่ยงเบนได้เริ่มเกิดขึ้นแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และคาดว่าจะปรากฏต่อไปในอนาคต เพราะหาวิธีการแก้ไขไม่ได้ หรือแก้ไขไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร

เมื่อนำปัญหาขัดข้องมาพิจารณาให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น จะแบ่งย่อยเป็น 2 ประเภทดังนี้

1.1.1 ปัญหาเฉพาะหน้าเร่งด่วน

1.1.2 ปัญหาสำคัญ ถ้าไม่เร่งแก้ไขจะส่งผลกระทบต่อรุนแรง

1.2 ปัญหาป้องกัน หมายถึง ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับอนาคตเป็นสำคัญนั้นคือ แต่เดิมเหตุการณ์ในอดีตดำเนินมาด้วยดี แต่ปัจจุบันบอกเหตุให้เตรียมตัวคิดหาวิธีการแก้ไข เพราะอาจเกิดการเบี่ยงเบนในอนาคต

2. ปัญหาปรับปรุงเชิงพัฒนา

ปัญหาปรับปรุงเชิงพัฒนา เมื่อนำมาพิจารณาโดยกำหนดเกณฑ์ในอีกลักษณะหนึ่งจะแบ่งเป็นปัญหาย่อยได้ 2 ประเภท คือ

2.1 ปัญหาเรื้อรัง หมายถึง สภาพเหตุการณ์ที่ไม่ได้มาตรฐานเหล่านั้นได้เกิดมาแล้วเป็นเวลานานไม่ทราบว่าจะเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร ทุกคนในสังคมเกิดความเคยชินไม่เดือดร้อนและยอมรับสภาพด้วย ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญทั่วไป และเมื่อกลุ่มบุคคลกลุ่มใดประสงค์จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้สภาพการณ์ดีขึ้นกว่าเดิม จึงถือว่าเป็นการปรับปรุงพัฒนา ปัญหาเรื้อรัง

2.2 ปัญหาเดย์วัน (day one problem) ปัญหาประเภทนี้มีลักษณะตรงข้ามกับปัญหาเรื้อรังกล่าวคือ ตั้งแต่เริ่มต้นมาสภาพเหตุการณ์ไม่เคยได้มาตรฐาน หรือประสบผลตรงตามเป้าหมายแม้สักครั้ง ผู้เกี่ยวข้องได้รับความเดือดร้อนรำคาญมาโดยตลอด จัดเป็นปัญหาเลวร้ายจึงพยายามหาวิธีแก้ไขปรับปรุงเพื่อพัฒนา

3. ปัญหาโดยทั่วไป เพื่อพิจารณาในอีกลักษณะหนึ่ง การจัดประเภทจะแบ่งได้ 2 ลักษณะคือ

3.1 ปัญหาต่อเนื่อง ลักษณะของปัญหามีสาเหตุ-ผล เกี่ยวเนื่องกันดังลูกโซ่นั้นคือ สาเหตุที่หนึ่งมีผลกระทบให้เกิดสาเหตุและผลที่สอง สาม และสี่ไปตามลำดับ ความต่อเนื่องได้สร้างให้เกิดกลุ่มของปัญหาจึงต้องสืบค้นให้พบปฐมเหตุ

3.2 ปัญหาไม่ต่อเนื่อง สภาพเหตุการณ์ที่เบี่ยงเบนไปจากความหวัง อาจเกิดจากสาเหตุหลายประการพร้อมกัน หากแต่ละสาเหตุมิได้เกี่ยวโยงต่อเนื่องกัน

ประสาร มาลากุล ณ อยุธยา (ม.ป.ป. หน้า 18) ได้กล่าวถึงปัญหาที่พบในสภาพชีวิตจริงมีหลายแบบโดยแยกปัญหาได้เป็นประเภทใหญ่ๆ 3 ประเภทคือ

1. ปัญหาประเภทที่เห็นสภาพปัญหาชัดเจน และมีวิธีการแก้ปัญหาที่แน่นอนซึ่งบุคคลรู้อยู่แล้ว โดยการจำความรู้หรือวิธีการแก้ปัญหาเดิมได้ และเชื่อมโยงกับสภาพปัญหาได้ โดยอาศัยความสามารถในการถ่ายโยงการเรียนรู้ (transfer of learning) มาใช้ในสภาพการณ์ที่แตกต่างไปจากเดิม

2. ปัญหาประเภทที่เห็นสภาพปัญหาชัดเจนแต่ตัวบุคคลไม่มีความรู้หรือขาดวิธีการที่จะแก้ปัญหา ปัญหาประเภทนี้ปรากฏอยู่มากที่สุดในชีวิตจริง นับว่าเป็นปัญหาที่ต้องใช้กระบวนการคิดผสมผสานกับแนวคิดและหลักการต่างๆ จากข้อมูลความรู้ที่มีอยู่แล้วหรือค้นพบมาได้ เพื่อประมวลเป็นการแก้ปัญหาใหม่ที่ได้ผลมากขึ้น (productive thinking)

3. ปัญหาประเภทที่อาจรู้ถึงสภาพปัญหา เกิดความต้องการที่จะแก้ปัญหา แต่ยังไม่มีความรู้หรือวิธีการที่บุคคลมีอยู่นั้นไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้ ปัญหาประเภทนี้เกี่ยวกับการบุกเบิกแสวงหาความรู้ใหม่ ทฤษฎี และวิธีการใหม่ที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อน นับเป็นการแก้ปัญหาที่ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์ (creative thinking)

3. ปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

ณัฐฉิ อรุณพานิช (2548, หน้า 86-88) ได้ศึกษาการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากำแพงเพชร เขต 1 พบปัญหาพอสรุปได้ดังนี้

1. ด้านการบริหารจัดการ พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

1.1 กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย ธรรมนูญโรงเรียนหรือแผนกลยุทธ์ของโรงเรียนระบุแนวทางในการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธไม่ชัดเจน

1.2 การเผยแพร่และรายงานผลการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธให้ผู้เกี่ยวข้องทราบยังขาดการเน้นข้อมูลที่เป็นเชิงประจักษ์

1.3 การนิเทศ กำกับ ติดตามการดำเนินงานตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธยังไม่เป็นไปตามแผนการดูแลสนับสนุนอย่างใกล้ชิด

2. ด้านการจัดวิถีพุทธสู่การเรียนรู้ พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

2.1 งบประมาณในการดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนการใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธไม่เพียงพอ

2.2 ไม่มีแผนงานส่งเสริมสนับสนุนการใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ

2.3 การจัดกิจกรรมนักเรียนที่ส่งเสริมให้เกิดวิถีพุทธ ไม่หลากหลาย

3. ด้านกิจกรรมเสนอแนะและพัฒนา พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

3.1 งบประมาณในการดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมพัฒนานักเรียนไม่เพียงพอ

3.2 ไม่ได้จัดทำผังแม่บทของโรงเรียนในการจัดลักษณะทางกายภาพของโรงเรียนวิถียุทธ

3.3 จัดบรรยากาศในห้องเรียนและห้องปฏิบัติการทางพุทธศาสนายังไม่เอื้อต่อการจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

4. ด้านการพัฒนาบุคลากร และคุณลักษณะบุคลากรโรงเรียนวิถียุทธ พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

4.1 ขาดเทคนิคและวิธีการเสริมแรงที่เหมาะสมในการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้เกิดแก่บุคลากร

4.2 กิจกรรมการพัฒนาไม่น่าสนใจและไม่สร้างแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรม

4.3 บุคลากรที่ผ่านการอบรมพัฒนาคุณลักษณะบุคลากรโรงเรียนวิถียุทธไม่นำความรู้ไปพัฒนาตนเองและหน่วยงานการประเมินผลบุคลากรที่ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการทำความดีและมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์ไม่ต่อเนื่อง โรงเรียนไม่ได้ดำเนินการจัดประชุมเพื่อสร้างความเข้าใจให้เกิดกับครู ผู้ปกครอง ชุมชนและบุคลากรที่เกี่ยวข้องให้ทราบวัตถุประสงค์และแนวปฏิบัติที่มีผลต่อการพัฒนาโรงเรียนวิถียุทธ และการวางแผนพัฒนาบุคลากรของโรงเรียนตามหลักไตรสิกขา ดำเนินการไม่ต่อเนื่อง

5. ด้านการเกื้อกูลสัมพันธ์โรงเรียนวิถียุทธ พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

5.1 การประชาสัมพันธ์ผลงานของนักเรียนในรูปแบบต่างๆ เช่น วารสารของสถานศึกษา สารประชาสัมพันธ์ เผยแพร่แก่ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า และชุมชน ไม่เป็นปัจจุบันและต่อเนื่อง

5.2 ไม่มีการระดมความคิดจาก บ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน ในการวิเคราะห์ความต้องการ

5.3 วิธีปฏิบัติงานเพื่อร่วมกันพัฒนา โรงเรียนและชุมชนในแนวทางวิถียุทธ

5.4 ไม่ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องในการจัดทำระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน เช่น โครงการเยี่ยมบ้านนักเรียน ช่วยเหลือนักเรียนแก้ไขปัญหาครอบครัว

ณัฐฤกิตต์ ศรีสันต์ (2548, หน้า 107-108) ได้ศึกษาปัญหาและแนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโรงเรียนวิถียุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบปัญหาพอสรุปได้ดังนี้

1. ด้านกายภาพ พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

1.1 ความพอเพียงของอาคารสถานที่

1.2 การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมนักเรียนให้ดูแลอาคารสถานที่

1.3 การจัดสวนพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมด้านคุณธรรมจริยธรรม

2. ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

2.1 ความมีอิสระในการจัดกิจกรรมของนักเรียน

2.2 ส่งเสริมการจัดเข้าค่ายพุทธบุตรเพื่อฝึกฝนอบรมให้เกิดการกิน อยู่ ดู ฟังเป็น ตามหลักไตรสิกขา

2.3 การได้รับประโยชน์จากการจัดกิจกรรม ทางพระพุทธศาสนา

3. ด้านการเรียนการสอน พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

3.1 การนำเทคนิควิธีการ สอนใหม่ๆ มาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

3.2 การส่งเสริมให้มีการนำหลักธรรมมาเป็นฐานในการวิเคราะห์และแก้ปัญหา

3.3 การนำครูไปศึกษาคูณโรงเรียนที่จัดการศึกษา

4. ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

4.1 การส่งเสริมบรรยากาศใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่สร้างสรรค์

4.2 การแสดงความเคารพต่อครูทั้งต่อหน้าและลับหลัง

4.3 การส่งเสริมให้ครูได้ปฏิบัติธรรมในโอกาสสำคัญ

5. ด้านการบริหารจัดการ พบปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

5.1 จัดหาเทคโนโลยีจัดหาเทคโนโลยีที่ทันสมัย

5.2 การจัดทำข้อมูลสารสนเทศ ในการบริหารและการจัดการศึกษามีความ สอดคล้องกับองค์การทุกระดับ และการจัดทำระบบสารสนเทศ มีความเป็นปัจจุบันเพื่อใช้ในการ บริหารงานโรงเรียน

5.3 การจัดการศึกษามีความสอดคล้องกับองค์การทุกระดับและการจัดทำระบบ สารสนเทศ มีความเป็นปัจจุบันเพื่อใช้ในการบริหารงานโรงเรียน

ณัฐฉล โกมลสิงห์ (2550, หน้า 67-68) ได้วิจัยเกี่ยวกับปัญหาการดำเนินงาน โรงเรียนวิถิพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาศุพรรณบุรี เขต 2 พบปัญหาพอสรุปได้ดังนี้

1. ด้วบุคลากรไม่สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีกับนักเรียนได้ ขาดความรู้ความเข้าใจ ในหลักการพัฒนาผู้เรียนตามหลักไตรสิกขา ครูยังมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับอบายมุข

2. หลักสูตรสถานศึกษามีการบูรณาการพุทธธรรมเข้าไปไม่ครบถ้วน 8 สาระ กลุ่ม สาระมีเพียงการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของสถานศึกษาที่นักเรียนพึงมีเท่านั้น

3. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของครู ขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการบูรณาการ พุทธธรรมลงไปในกลุ่มสาระการเรียนรู้ทั้ง 8 สาระและไม่มีการนำกิจกรรมไปเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ ในชีวิตของนักเรียน ไม่สามารถจัดการเรียนรู้โดยใช้หลักไตรสิกขาได้

4. การจัดกิจกรรมของโรงเรียนวิถิพุทธไม่ต่อเนื่องขาดแหล่งเรียนรู้ที่มีบรรยากาศ ส่งเสริมการเรียน

5. นักเรียนมีลักษณะการพัฒนา กาย คีล จิตและปัญญา ไม่ครบทุกด้านโดยเฉพาะ เรื่องความสะอาดของเสื้อผ้าและร่างกายขาดความรับผิดชอบไม่ใฝ่ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ไม่สามารถนำหลักธรรมทางพุทธศาสนา มาช่วยแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

6. รอบบริเวณโรงเรียนยังมีแหล่งอบายมุขที่ยั่วยุนักเรียนจนไม่สามารถปฏิบัติตนได้ตามหลักการพัฒนากาย ศีล สมาธิและปัญญา

7. โรงเรียน บ้าน วัด มีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันน้อย โรงเรียนยังไม่เป็นศูนย์กลางด้านวิชาการวิชาชีพ

ข่าวปฏิรูปการศึกษา สกศ. (2552, มกราคม 10) ได้ประมวลปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธตามแนวคิดต่าง ๆ ไว้ดังนี้

พระธรรมกิตติวงศ์ แห่งวัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร ให้ข้อมูลถึงปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธที่สำคัญที่ทุกฝ่ายจะต้องเร่งพิจารณาว่า เรื่องใหญ่ที่สุดก็คือ ครูพระที่จะเข้าไปสอนในโรงเรียนทั้งโรงเรียนวิถีพุทธและโรงเรียนทั่วไปที่ยังไม่ได้เข้าร่วมโครงการไม่เพียงพอกับความต้องการ ดังนั้น ปัจจุบันต้องอาศัยครูที่ทำหน้าที่สอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนอยู่แล้วเป็นหลัก ส่วนครูพระทำได้แค่การช่วยสอนเสริมเท่านั้น ทั้งนี้ ปัจจุบันครูพระที่ทำหน้าที่สอนธรรมะในโรงเรียนมีเพียง 4,000 รูป ซึ่งหากต้องการให้สอนทั่วทั้งประเทศคงต้องใช้ครูพระอีกประมาณ 50,000 รูป

นอกจากนั้นระบบการเรียนการสอนก็ต้องมีการปรับแก้เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของสังคมที่เด็ก เยาวชน มีปัญหาเกิดขึ้นมากมายต่างกัน กล่าวคือ ต้องใช้ปัญหาเป็นตัวตั้ง จากนั้นให้คิดว่าเราจะเอาธรรมะข้อไหนมาสอน จะสอนเด็กอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ตรงจุดมากที่สุด “ธรรมะก็เหมือนยา ยาทุกชนิดมีประโยชน์ ดีทั้งนั้น แต่ไม่ได้หมายความว่ายาทุกชนิดที่มีอยู่จะเอาไปใช้รักษาให้หายได้ทุกโรค จึงต้องเลือกชนิดของยาให้ตรงกับชนิดของโรคที่เกิดขึ้น เช่นเดียวกับปัญหาของสังคมในเวลานี้นั้นก็มีมาก เช่น ปัญหาเรื่องคนมีความกตัญญูน้อยลง เราก็เอาเรื่องนี้ไปสอน หรือปัญหาเรื่องเด็กไม่มีความรับผิดชอบ ไม่อ่อนน้อมต่อมรดกความมีระเบียบวินัย เราก็เอาธรรมะในข้อนั้นๆ เข้าไปสอน เพราะแต่ละที่ก็มีปัญหาไม่เหมือนกัน แบบนี้แล้วจะได้ประโยชน์มากกว่า” พระธรรมกิตติวงศ์ ให้คำแนะนำเพิ่มเติมด้วยการสอนธรรมะควรมุ่งให้เข้าถึงจริยธรรมมากกว่ามุ่งให้เข้าถึงอริยะธรรม เพราะเราสามารถเข้าถึงในระดับจริยธรรมก่อนได้ เช่น สอนให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นอยู่เรียบง่าย รู้จักให้อภัย เสียสละ รักเพื่อนพ้อง รักพ่อแม่ มีความกตัญญู ซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งทั้งหมดนั้นเป็นนิสัยที่เด็กๆ ขาด จึงต้องเติมให้เต็มแต่ถ้าสอนให้เข้าถึงอริยะธรรมเมื่อไหร่ก็คือบวช เพราะอริยะธรรมก็คือธรรมของอริยะที่มีทั้งหมดด้วยกัน 4 ชั้นคือ โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหันต์

พระมหาพงศ์นรินทร์ วิจิตรวิโส วัดสุทัศน์เทพวรารามฯ วิทยากรและที่ปรึกษาโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ และนักวิจัยด้านการศึกษานวพุทธ กล่าวถึงวิธีการสอนธรรมะที่ไม่ดูเครียดหรือไม่ให้เป็นการยึดเยียดแก่เด็กนักเรียนว่า ความเป็นครูต้องเริ่มจากความเมตตาและปรารถนาดีต่อเด็ก เมื่อมีความเมตตาเป็นที่ตั้งแล้วจากนั้นต้องมีสติ ต้องรู้จักสังเกตเด็กว่ามีลักษณะพื้นเดิมอย่างไร ทั้งนี้การที่จะทำให้เด็กนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธซึมซับธรรมะนั้นไม่ใช่เรื่องยาก แต่ครูกับผู้บริหารนั้นยากกว่า “ด่านแรกของโรงเรียนวิถีพุทธคือทำอย่างไรให้ครูกับ

ผู้บริหารเกิดความศรัทธา เกิดฉันทะที่จะลงมือทำ ฉันทะก็แปลว่าใฝ่จะทำดี เพราะหากครูและผู้บริหารเกิดศรัทธาเกิดฉันทะที่จะลงมือแล้ว เขาก็จะหาวิธีการสอนให้แก่เด็กเอง เช่น จะนิมนต์พระมาสอนในห้องเรียน หรือสอนนอกห้องเรียน หรือจะพาไปเรียนตามที่ต่าง ๆ หรือไปเข้าค่ายที่วัด หรือจะจัดค่ายธรรมะที่โรงเรียนก็ได้” สำหรับในส่วนของเด็ก ๆ ที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการฯ ต่างก็มีทัศนคติที่ดีและกล่าวถึงประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการที่แตกต่างกันไป

น.ส.ปริยาภรณ์ มนามัยน้อย จากโรงเรียนสิกัน(วัฒนานันท์อุปถัมภ์) บอกว่า หลังเข้าโครงการโรงเรียนวิถีพุทธแล้วสภาพแวดล้อมของโรงเรียนเปลี่ยนไป โรงเรียนน่าอยู่ น่าเรียน ร่มรื่นขึ้น มีการจัดป้ายนิเทศ หรือพุทธศาสนสุภาษิตตามต้นไม้ ทำให้เวลาไปนั่งใต้ต้นไม้ นอกจากจะร่มรื่นแล้วยังร่มใจอีกด้วย นอกจากสภาพแวดล้อมของโรงเรียนที่เปลี่ยนไปแล้ว สภาพแวดล้อมของบุคคลก็ยิ่งเปลี่ยนไปด้วย อาจารย์กับนักเรียนก็เป็นกัลยาณมิตร อาจารย์กับนักเรียนก็รักใคร่ปรองดองกัน อาจารย์เอ็นดูนักเรียนมากขึ้น เข้าใจนักเรียนมากขึ้น มีการนำหลักธรรมเข้ามาใช้ และก็เป็นที่ปรึกษาได้เหมือนกับเป็นแม่อีกคนของนักเรียน “ที่โรงเรียนยังมีการจัดตั้งชุมนุมขยับกายสบายชีวี วิถีพุทธ เป็นชุมนุมที่สอนเรื่องหลักการหายใจเข้าออก การขยับกายเพื่อบริหารจิตด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่ดีมาก”

ด.ญ.ชุตินา ทัพชุมพล นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนวัดตันตลา อรุณโรจนี ประชาธิปไตย จ.ฉะเชิงเทราบอกว่าทางโรงเรียนเพิ่งมีการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาขึ้น เพราะต้องการให้เด็กนักเรียนมีส่วนร่วมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากขึ้น ขณะเดียวกันยังให้นักเรียนเข้าค่ายธรรมะที่วัด 3 วัน 2 คืน โดยมีการสอนให้นั่งสมาธิ สอนเรื่องศีล 5 การรักษาน้ำใจรักษาตัว การมีสติยังคิด ฯลฯ และทั้งหมดคือสิ่งดี ๆ ที่เกิดขึ้นในโครงการกระตุ้นเด็กไทยใส่ใจพระพุทธศาสนาส่วนจุดที่มีปัญหาก็ต้องแก้กันต่อไป

จากข้อมูลปัญหาที่มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า การทำงานทุกอย่างย่อมจะมีปัญหาเกิดขึ้นได้ไม่มากนักขึ้นอยู่กับโรงเรียน มีความพร้อมในการดำเนินงานมากน้อยเพียงใด ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำข้อค้นพบและแนวคิดจากปัญหาดัง ๆ ดังกล่าวมาเป็นกรอบในการศึกษาปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1 โดยสรุปดังนี้

1. ด้านกายภาพ ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้ 1) ความพอเพียงของอาคารสถานที่ 2) การจัดสวนพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมด้านคุณธรรมจริยธรรม 3) การจัดแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา 4) การส่งเสริมนักเรียนให้ดูแลอาคารสถานที่ 5) การจัดสภาพบริเวณโรงเรียนปราศจากสิ่งเสพติด อบายมุขสิ่งมอมเมาทุกชนิด และ 6) สภาพแวดล้อมของชุมชนมีปัญหาเกี่ยวกับอบายมุขและสิ่งเสพติด

2. ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้ 1) การจัดกิจกรรมแสดงคนเป็นพุทธมามกะ 2) การจัดกิจกรรมเข้าค่ายพุทธบุตรเพื่อฝึกฝนอบรมให้เกิดการ กิน อยู่ คู่ ฟังเป็น ตามหลักไตรสิกขา 3) การจัดกิจกรรมส่งเสริมยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทำความดี 4) การจัดกิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ของโรงเรียน 5) การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และ6) การได้รับประโยชน์จากการจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนา

3. ด้านการเรียนการสอน ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้ 1)การจัดหลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้และแผนการจัดการเรียนรู้ ที่บูรณาการพุทธธรรมทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ 2) การประสานความร่วมมือกับวัด คณะสงฆ์ ในการจัดการเรียนรู้ทั้งสาระพระพุทธศาสนา และสาระอื่น ๆ 3) ความร่วมมือระหว่างบุคลากรในโรงเรียนกับผู้ปกครองเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน 4) การจัดบรรยากาศในโรงเรียนให้เหมาะกับสภาพการจัดการเรียนการสอน 5) การจัดกิจกรรมบริหารจัดการจิตเจริญปัญญาทั้งในการเรียนการสอน และในกิจกรรมการดำรงชีวิตประจำวัน และ6) การส่งเสริมให้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน

4. ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้ 1) การแสดงความเคารพต่อพระสงฆ์อย่างถูกต้อง 2) การส่งเสริมให้นักเรียนร่วมกิจกรรมในวันสำคัญ 3) การส่งเสริมให้ครูได้ปฏิบัติธรรมในโอกาสสำคัญ 4) การนิมนต์พระสงฆ์มาบรรยายธรรมในวันสำคัญ 5) การจัดกิจกรรมด้านพระพุทธศาสนา และ6) การทำตนเป็นแบบอย่างชาวพุทธที่ดีของครู

5. ด้านการบริหารจัดการ ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้ 1) การมีส่วนร่วมระหว่างผู้บริหารและคณะครูในการกำหนดนโยบายของโรงเรียน 2) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) การบริหารงานของผู้บริหารโรงเรียนเป็นที่ยอมรับของชุมชนและชุมชนสามารถตรวจสอบการทำงานของโรงเรียนได้ 4) ความช่วยเหลือของชุมชนในการพัฒนาชุมชนและโรงเรียน 5) การจัดทำข้อมูลสารสนเทศในการบริหารและการจัดการศึกษา และ6) การติดตามและประเมินผลคุณภาพการบริหารจัดการของโรงเรียน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยภายในประเทศ

บุญยิ่ง เชื้อนิล (2544, บทคัดย่อ) ทำการวิจัยเรื่องสภาพและปัญหาการส่งเสริมจริยธรรมนักเรียนของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอ่างทอง ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านการสอนและการนิเทศมีการส่งเสริมอยู่ในระดับปานกลาง 2) ปัญหาในการดำเนินการส่งเสริมจริยธรรมนักเรียนมีปัญหาในระดับน้อย 3) โรงเรียนขนาดต่างกันมีสภาพการส่งเสริมจริยธรรมนักเรียนแตกต่างกัน 4) โรงเรียนขนาดต่างกันมีปัญหาในการดำเนินงานส่งเสริมจริยธรรมนักเรียน โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ยกเว้น ด้านการจัด

สภาพแวดล้อม ด้านการสอนและการนิเทศ และด้านการจัดกิจกรรม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ณัฐกิตต์ ศรีสันต์ (2548, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัญหาและแนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการวิจัยพบว่า 1) ปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยรวมและรายด้านทั้ง 5 ด้าน พบว่าอยู่ในระดับปานกลาง 2) เปรียบเทียบปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามสถานภาพการดำรงตำแหน่งโดยรวมและรายด้าน พบว่าไม่แตกต่างกัน 3) เปรียบเทียบปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามขนาดโรงเรียน โดยรวมและรายด้าน พบว่า ไม่แตกต่างกัน 4) เปรียบเทียบปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามวุฒิการศึกษา โดยรวมและรายด้าน พบว่า ไม่แตกต่างกัน 5) แนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าโรงเรียนวิถีพุทธจะประสบผลสำเร็จต้องพัฒนาที่ตัวบุคคล คือครูก่อนและจะต้องพัฒนาไปพร้อม ๆ กับเด็กนักเรียน

สมคิด โพธิ์จุมพล (2548, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหาร จัดการศึกษา ในโรงเรียนวิถีพุทธกรณีศึกษาโรงเรียนบ้านหนองมือ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาหนองคาย เขต 1 ผลการวิจัยพบว่า การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ จะบรรลุผลตามวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องมีองค์ประกอบสำคัญหลายด้าน 1) ด้านปัจจัย ผู้บริหาร และครูต้องมีวิสัยทัศน์ ปฏิบัติงานอย่างมีระบบ มีความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับศิษย์ และชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนในท้องถิ่น บ้าน วัด โรงเรียนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดวิสัยทัศน์ จัดทำหลักสูตร ปรับปรุงภูมิทัศน์ ปรับปรุงสิ่งแวดล้อม 2) ด้านกระบวนการได้จัดการเรียนการสอนตามหลักไตรสิกขาทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน มีการประเมินผลตามสภาพจริง ส่งเสริมความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร ปฏิบัติกิจกรรมทางพุทธศาสนาร่วมกับชุมชน 3) ด้านผลผลิตเป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียนในโรงเรียน 14 ประการ เปิดโอกาสให้ชุมชน ผู้ปกครอง นักเรียน ได้มีส่วนร่วมในการประเมิน

แสงทอง เรืองศิลป์ (2548, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ กรณีศึกษาโรงเรียนไทยรัฐวิทยา 34 (บ้านกุดโง้ง) ได้ดำเนินการตามแนวทางการดำเนินงานตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธของกระทรวงศึกษาธิการ 1) ด้านการบริหารจัดการ ได้เตรียมการศึกษาเอกสารต่างๆ และปรึกษาพระสงฆ์ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ได้เตรียมความพร้อมทั้งบุคลากร นักเรียนผู้ปกครอง จัดอาคารสถานที่ให้ร่มรื่นสวยงามเหมาะสมกับวิถีพุทธและได้จัดทำคู่มือแนวทางในการปฏิบัติ และได้ปฏิบัติตามแนวทางที่วางไว้ มีการเก็บรวบรวมข้อมูลประเมินผลการดำเนินงานและประชาสัมพันธ์เผยแพร่ต่อไป 2) การจัดวิถีพุทธสู่การเรียนรู้ได้จัดกิจกรรมสอดแทรกเข้าไปในกิจกรรมการเรียนการสอน ครูผู้สอนได้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างด้วยการสอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น นักเรียนได้ปฏิบัติตน ให้กิน อยู่ดู

ทั้งเป็น 3) ด้านกิจกรรมโรงเรียนวิถีพุทธ ได้จัดกิจกรรมพุทธรายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน รายปี เน้นให้นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติจริงในเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา การปฏิบัติธรรมรักษาศีล ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาฝึกปฏิบัติจริงในเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา การปฏิบัติธรรมรักษาศีลในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 4) ด้านการพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากร ได้ให้บุคลากรได้รับการฝึกอบรมการฝึกปฏิบัติพัฒนาตนเอง เพื่อปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน 5) ด้านเกื้อกูลสัมพันธ์โรงเรียนวิถีพุทธและชุมชน โรงเรียนได้ร่วมมือกับวัดและชุมชน เป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกัน จัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

พระครูวิเวกสุตาคม จันทรสมมิตร (2548, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง สภาพและปัญหาการบริหารโรงเรียนในโครงการวิถีพุทธสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุราษฎร์ธานี เขต 3 ผลการวิจัยพบว่ามีรายการที่มีค่าร้อยละสูงสุดดังนี้ 1) สภาพการบริหารโรงเรียนในด้านสภาพของโรงเรียนในโครงการวิถีพุทธ ผู้บริหารมีนโยบายไม่ให้ลงโทษนักเรียนให้ใช้ความเป็นกัลยาณมิตรและหัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้เน้นให้นักเรียนประพฤติดีประพฤติชอบตามหลักธรรมะในพุทธศาสนา 2) ด้านการจัดสภาพแวดล้อมผู้บริหารจัดพระพุทธรูปประจำโรงเรียนสำหรับนักเรียนและครูสักการบูชา หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้จัดบริเวณโรงเรียนสะอาด ร่มรื่น ปลูกไม้ประดับและจัดสวนหย่อม 3) ด้านการจัดกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต ผู้บริหารและหัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้จัดให้นักเรียนไหว้พระสวดมนต์เจริญสมาธิภาวนาทุกเช้าและเย็น 4) ด้านการจัดการเรียนการสอน ผู้บริหารเน้นการประพฤติปฏิบัติของนักเรียนตามหลักศีล 5 หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้จัดให้นักเรียนตกลงข้อปฏิบัติในการเรียนการสอนและยกย่องผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ 5) ด้านการจัดบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ผู้บริหารจัดการเรียนการสอนธรรมะศึกษาโดยนิมนต์พระสงฆ์มาสอน หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้จัดให้โรงเรียนผู้ปกครองร่วมกับวัดจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา และ 6) ด้านการบริหารจัดการ ผู้บริหารและหัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้จัดสภาพแวดล้อมโดยคำนึงถึงนักเรียนได้อยู่ใกล้ชิดครูเพื่อรับคำแนะนำสั่งสอนที่ดีในการดำเนินชีวิต ในส่วนของปัญหาพบว่าทั้งผู้บริหารและหัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้มีความเห็นตรงกันว่าปัญหาในระดับน้อยถึงน้อยที่สุดทุกรายการ

ณัฐวุฒิ อรุณพานิช (2548, บทคัดย่อ) ศึกษาการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากำแพงเพชร เขต 1 ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กำแพงเพชร เขต 1 ทั้ง 5 ด้าน คือด้านการบริหารจัดการ ด้านการจัดวิถีพุทธสู่การเรียนรู้ ด้านกิจกรรมเสนอแนะและพัฒนา ด้านการพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากร และด้านการเกื้อกูลสัมพันธ์ ในภาพรวมพบว่า มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก

2. ปัญหาการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กำแพงเพชร เขต 1 ทั้ง 5 ด้าน คือด้านการบริหารจัดการ ด้านการจัดวิถีพุทธสู่การเรียนรู้

ด้านกิจกรรมเสนอแนะและพัฒนา ด้านการพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากร และด้านการถือกุศลสัมพันธ์ ในภาพรวมพบว่า มีปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง

สิริรักษ์ สนใจ (2549, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการดำเนินการจัดสภาพของสถานศึกษาที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ จังหวัดจันทบุรี ผลการวิจัยพบว่า 1) สถานศึกษามีการจัดสภาพของสถานศึกษาอยู่ในระดับมากทุกด้าน เรียงตามลำดับคือ ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ด้านกายภาพ ด้านการบริหารจัดการ ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต และด้านการเรียนการสอน 2) ผู้บริหารและครูที่มีตำแหน่ง อายุ วุฒิการศึกษา และประสบการณ์การทำงานที่แตกต่างกัน มีการดำเนินการจัดสภาพของสถานศึกษาที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธไม่แตกต่างกัน 3) ผู้บริหารและครูที่มีเพศต่างกันมีการดำเนินการการจัดสภาพของสถานศึกษา ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

จรัส เพชรดี (2550, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามุกดาหาร เขต 2 ผลการวิจัยพบว่า 1) การดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามุกดาหาร เขต 2 ทั้ง 5 ด้าน โดยภาพรวมและรายด้าน อยู่ในระดับมาก 2) เปรียบเทียบระดับการดำเนินงานตามตำแหน่งหน้าที่ที่ปฏิบัติงานระหว่างผู้อำนวยการโรงเรียนและครูผู้สอน โดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน ยกเว้นรายด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต และด้านการเรียนการสอน ที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

จากงานวิจัยในประเทศ กล่าวถึงสภาพและปัญหาการจัดจริยศึกษา การปลูกฝังและการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม การจัดกิจกรรมส่งเสริมหลักสูตร กิจกรรมส่งเสริมความเป็นพลเมืองดี สภาพและปัญหาการบริหารโรงเรียนในโครงการวิถีพุทธ บทบาทของผู้บริหารและพระภิกษุสงฆ์ในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียน ตลอดจนแนวการจัดการเรียนการสอน เนื้อหาหลักสูตร การนิเทศ กำกับ ติดตาม การจัดสื่อการเรียนการสอน การพัฒนาศักยภาพบุคลากร เป็นขอบข่ายของการบริหารจัดการ การพัฒนาบุคลากร ผสมกับสาระงานที่เป็นตัวบ่งชี้แนวทางการปฏิบัติงานของผู้บริหารโรงเรียน ซึ่งผู้บริหารสามารถใช้เป็นบทบาทหน้าที่ในการส่งเสริมการสอน การจัดกิจกรรม และการดำเนินงานโครงการโรงเรียนวิถีพุทธได้เป็นอย่างดี

2. งานวิจัยต่างประเทศ

โคลเบอร์ก (Kohlberg, 1976, pp. 392-405) ได้วิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอายุกับพัฒนาการทางจริยธรรมไว้อย่างละเอียด พบว่า เด็กอเมริกันอายุ 7, 11, 13 และ 16 มีการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในขั้นที่ 1 และ 2 เด็กอายุ 10 ปี ยังคงใช้เหตุผลขั้นที่ 3 และ 4 บ้าง (ร้อยละ 35) วัยรุ่นอายุ 13 ปี ใช้เหตุผลในขั้นที่ 3 และ 4 เป็นส่วนใหญ่ (มากกว่าร้อยละ 50) และยังมีผู้ใช้เหตุผลในขั้นที่ 3 และ 4 มาก (มากกว่าร้อยละ 50) แต่ยังมีผู้ใช้เหตุผลในขั้นที่ 5 และ 6 มากกว่าเด็กกลุ่มอื่น (ร้อยละ 23) ซึ่งแสดงว่าเหตุผลเชิงจริยธรรมของบุคคลมีพัฒนาการสูงขึ้น

ตามอายุ และความสัมพันธ์ระหว่างเหตุผลเชิงจริยธรรมกับอายุมีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

โรมิโอ (Romeo, 1987, p. 2595-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาความรู้ จริยธรรม จากคะแนนแบบทดสอบพัฒนาการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษาามิวัดฤๅประสงค์เพื่อสำรวจการสอนการพัฒนาการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจำนวน 201 คน แบ่งกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม ใช้วิธีการพัฒนาจริยธรรมจากการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม วิเคราะห์โดยการหาค่า t-test และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สันผลการทดลองพบว่าคะแนนการให้เหตุผลเชิงจริยธรรมทั้ง 2 กลุ่ม ไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ องค์ประกอบภูมิหลังของประชากรด้านเพศ อายุ ชั้นเรียน คะแนนสะสม การศึกษาของบิดามารดาและจำนวนปีการศึกษาในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับระดับการให้เหตุผลเชิงจริยธรรมอย่างมีนัยสำคัญ

ซูลส์ (Schulze, 1987, p. 43-A) ได้ทำการศึกษาผลของการใช้เทคนิคแม่แบบและวิธีสอนที่มีต่อพฤติกรรมความซื่อสัตย์ของนักเรียนอนุบาลและนักเรียนเกรด 2 ของโรงเรียนในเมืองเบนดิมอร์ โดยมีนักเรียนกลุ่มละ 60 คน รวม 120 คน โดยใช้วิธีการศึกษา 4 วิธี คือวิธีที่ 1 ให้เพื่อนเป็นตัวแบบและครูอธิบายตามตัวแบบ วิธีที่ 2 ใช้หุ่นเชิดเป็นตัวแบบและครูอธิบายตามตัวแบบ วิธีที่ 3 ให้เพื่อนแสดงแบบและครูสอนโดยตรง และวิธีที่ 4 ใช้หุ่นเชิดเป็นตัวแบบและครูเป็นผู้สอนโดยตรง ผลการศึกษา พบว่า นักเรียนที่เรียนกลุ่มที่ครูสอนโดยตรงมีความซื่อสัตย์สูงกว่านักเรียนกลุ่มที่ครูอธิบายตามตัวแบบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและนักเรียนกลุ่มที่ใช้หุ่นเชิดมีความซื่อสัตย์สูงกว่านักเรียนกลุ่มที่ให้เพื่อนแสดงแบบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

อดัลบ์จานาโดตทรี, และเซลแมน (Adalbjarnardottir, & Selman, 1997, pp. 409-428) ได้ทำการศึกษาพฤติกรรมการสอนของครูในการส่งเสริมความสามารถและทักษะด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของนักเรียนระดับประถมศึกษา มีลักษณะเป็นการส่งเสริมจริยธรรมทางสังคมให้กับเด็ก โดยจัดทำเป็นโปรแกรมเสริมให้กับครูในการพัฒนาตนเองในการสอน ด้วยการลดการใช้อำนาจ รับฟังเด็กให้ความร่วมมือและเป็นมิตรกับเด็ก ผลการศึกษาพบว่า พฤติกรรมการสอนของครู ที่มีการปรับปรุงตนเอง มีผลต่อการพัฒนาอารมณ์ และจริยธรรมของนักเรียนในทิศทางที่สูงขึ้น

จากแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสภาพและปัญหาการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ ที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะเป็นแนวทางให้สถานศึกษาดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธส่งผลให้สถานศึกษามีคุณภาพและประสิทธิภาพในทุก ๆ ด้าน เป็นที่ยอมรับและศรัทธาของชุมชนและพบว่าภาพรวมส่งผลถึงคุณภาพ 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านกายภาพ สถานศึกษามีการดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง จัดสถานที่ อาคารเรียน และสภาพแวดล้อมภายในอาคารเรียนและนอกห้องเรียนให้มีความสะอาดร่มรื่น ส่งผลดีต่อสภาพจิตใจของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง 2) ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต ดำเนินการให้นักเรียนฝึกปฏิบัติ

กิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบซึ่งนักเรียนสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้เป็นปกติสุข 3) ด้านการเรียนการสอน ครูผู้สอนสามารถสอดแทรกคุณธรรม ยึดหลักไตรสิกขาในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน จัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ส่งเสริมให้นักเรียนนำหลักธรรมมาเป็นฐานในการคิดวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชีวิตประจำวัน 4) บรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ครูและนักเรียนมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันในการดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ มีความเป็นกัลยาณมิตร ส่งเสริมบรรยากาศที่ดีต่อกัน ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี บริโภคตามความจำเป็น นักเรียนมีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และ5) ด้านบริหารจัดการ ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สถานศึกษามีการนิเทศ กำกับ ติดตามการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง สถานศึกษามีการตรวจสอบประเมินผลอย่างต่อเนื่องเป็นระบบ